

Med plikt til å redde sine liv

Hungersnød og protest i Dypvåg i 1801

Marthe Glad Munch-Møller

∞

Mastergradsavhandling i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Våren 2010

Forord

Takk til alle som har hjulpet meg på veien, først og fremst til Hilde Sandvik, og hennes kollokviegruppe av interesserte og kunnskapsrike studenter. Dere har hjulpet meg på veien og kommet med innspill som jeg ikke ville vært foruten.

Det er mange som har bidratt til at oppgava ble som den ble. Norsk lokalhistorisk institutt ga meg stipend høsten 2007, og har siden gitt meg jobb og noe relevant å henge fingrene under masterarbeidet. Takk til høyskolen i Volda som har gitt meg stipend og muligheten til å være med på et spennende prosjekt. Takk også til fagmiljøet rundt demokratisk teori og historisk praksis. Det er alltid godt å kjenne at man er en del av en større helhet. En større helhet har jeg også fått oppleve i redaksjonen til studenttidsskriftet *Fortid*, hvor jeg stadig er blitt minna om at det fins flere år enn 1801, og at det er mer ved historie enn lille biten jeg har skrevet om.

Takk til Ragnhild Hutchison og Maria Halle som har lest oppgava og gitt tilbakemelding på den, og til Serina Johansson og Johanne Bergkvist som har hjulpet meg med små og store ting på kort varsel. Dere har vært fantastiske. Det har også familien min vært, både da de dro meg med på utallige museumsturer i barndommen, og ved gjennomlesning av oppgava i siste time.

Takk også til Gunnar Molden og Ingeborg Fløystad, som begge har sendt meg nyttig kildemateriale.

Og ikke minst: Takk til Aksel som har diskutert stoffet med meg i mange sene nattetimer.

Marthe Glad Munch-Møller

Blindern 14. mai 2010

Innholdsfortegnelse

Forord	2
Innholdsfortegnelse.....	3
Tidslinje over relevante hendelser.....	5
1. Innledning.....	8
1.1. Hendelsesforløp	8
1.2. Problemstilling.....	9
1.3. Sentrale begreper	10
1.3.1. Rettferdiggjøring	10
1.3.2. Opprør, oppløp, aksjon og protest	11
1.4. Tidligere forskning.....	12
1.5. Teori og metode	15
1.5.1. Kvalitativ metode.....	15
1.5.3. Mobiliseringsteori	16
1.6. Kilder og avgrensninger.....	17
1.6.1. Om kildematerialet.....	17
1.6.2. Kildekritikk	19
1.6.3. Forhør som fortellertype.....	20
1.7. Oppgavas struktur.....	21
2. Kontekst.....	23
2.1. Kystens økonomi	23
2.2. Krig med Storbritannia	23
2.2.1 Forordninga om beslagleggelse	26
2.2.1 Diskusjon om forordningas iverksettelse	28
2.2.1 Forholdet til England	29
2.3. Allmuens protestrepertoar	31
2.4. Hungersnøden.....	33
2.5. Dyrtidsresepsjon	34
2.6. Kapittelkonklusjon	36
3. Mobiliseringsprosess	37
3.2. Gruppedannelse	38
3.2.1. Dypvåg som gruppe.....	39
3.2.2. Dypvåg sett utenfra.....	41

3.3. Mobiliseringsfaser	42
3.3.1. Dannelse og mobilisering av konsensus	43
3.3.2. Mobilisering til handling	45
3.3.3. Demobilisering	48
3.4. Kollektiv handling, kollektivt ansvar	49
3.4.1. Spredning av ansvar	49
3.4.2. Ryktedannelse	51
3.5. Kapittelkonklusjon	53
4. Nødens rolle i mobiliseringa.....	55
4.1. Moralsk økonomi og gjensidighetsprinsipper	56
4.2. Nødskontekst og nødsdemonstrasjoner	57
4.3. Barkebrød	59
4.4. Fattigdom og korntrang	61
4.5. Sosial orden	64
4.5. Betalingsevne.....	66
4.6. Kapittelkonklusjon.....	67
5. Form, makt og kommunikasjon	69
5.2. Moralsk rettferdiggjøring	69
5.3. Paternalisme og kontraktsfilosofi	73
5.4. I kongens navn	74
5.5. ”At bestemme øvrighedens forhold”	82
5.5.1 Allmuens representanter.....	83
5.5.2 Bortføringas legitimitet	84
5.5.3 Andreas Aall Bierings rolle	85
5.5.4 Wille Christensens rolle.....	87
5.6. Maktens teater.....	89
5.7. Kapittelkonklusjon	91
6. Konklusjon	93
Kilder og litteratur.....	98
Utrykte kilder	98
Trykte kilder	99
Litteraturliste	99
Ordbøker og oppslagsverk.....	102
Kart	103

Tidslinje over relevante hendelser

1800

16. desember Det andre dansk-russiske væpnede nøytralitetsforbund ble dannet med prinsippene om at fritt skip skulle gi fri ladning, og at blokkade måtte være effektiv for å være gyldig.

1801

14. januar 149 danske og norske skip ble tatt i beslag i Storbritannia.
21. mars Nelson og den britiske flåten gikk inn i Øresund.
23. mars Tsar Paul av Russland ble drept.
24. mars Første gruppe med allmuerepresentanter var på byfogd Tobiesens kontor, og foreslo at han beslagla kornlasta til et kornskip som var på vei til England. Byfogden valgte å ikke bidra til dette.
26. mars Bonden og forlikskommissæren Gunleik Hansen Lindstøl ville ha med Tobiesen for å hindre et kornskip i å reise fra havna. Tobiesen anmoda Gunleik om å sende av gårde et lite skip til Danmark etter korn.
27. mars "Almuens tilløb" i Arendal stansa etter at skipper Anders Iversen kom dem til unnsetning med en liten kornlast som han lot selge i små porsjoner.
29. mars Plakat om beslagleggelse av varer tilhørende den britiske stat eller undersåtter ble utstedt.
2. april Slaget på Københavns red.
6. april Galeasen "Elsabe Maria" med skipperen Nicolai Seegert la til i uthavna Lyngør på grunn av kontrari vind.
8. april Kongen får beskjed om at tsaren er død.
9. april Våpenstillstand av ren militær art.
11. april Plakat om beslagleggelse av varer tilhørende den britiske stat eller undersåtter ble trykt i *Bergens Adressecontoirs Efterretninger*.
- Gunleik Hansen ba Tobiesen bli med til Lyngør for å hindre et kornskip i å forlate havna. Tobiesen videreformidla dette ønsket til stiftamtmanden.

- Byfogdene Berg i Arendal og Tobiesen i Risør fikk ordre om å ta britiske skip og varer i beslag.
- Lasta til "Elsabe Maria" ble undersøkt av den lokale fogden og en tollbetjent om bord i skipet for å kontrollere skipets last og papirer. Skipet ble ikke undelagt embargo.
- 13. april Berg begynte å dele ut kornlasta til et skip som lå i havn i Arendal. Stiftamtmannen presiserte at allmuen som ikke selv kunne betale for kornet måtte skaffe kausjon.
- 16./17. april Både lokale og tilreisende bønder og allmuesmenn hadde møte på Borøya, hvor de planla bortføringa av skipet. Nøyaktig dato mangler, men det er oppgitt at det skjedde en til to dager før skipet ble bortført. Omtrent samtidig er det beretninger om at allmuen diskuterte på kirkebakken hvordan nøden skulle avhjelpes.
- 18. april Allmuen bortførte "Elsabe Maria", og slepte skipet til Dypvågkilen.
- 19. april Wille Christensen, Andreas Aall Biering og åtte allmuerepresentanter møttes hos byfogden i Risør for å be om assistanse til å dele ut kornet på lovlig måte.
- 22. april Nicolai Seegert avga forklaring hos byfogd Nils Berg i Arendal.
- 27. april Fogd Weidemanns fullmektig Niels Riis var i Dypvågkilen for å stoppe den ulovlige kornutdelinga. Storluka, fremdeles forsynt med Bierings kongelige hengelåser ble brutt opp med et kuben, og utdelinga fortsatte, etter sigende på kongens nåde.
- 11. mai Seegert fikk fraktgodtgjørelse fra det offentlige kasse.
- 12. mai Politirett på tingstedet for Strengereid.
- 26. mai Forhør i Kolbjørnsvik.
- 29. mai Politirett i Arendal.
- 10. juli Undersøkelseskommissjonen ble nedsatt av kongen. 15 juli fikk kommissærene beskjed om at kommisjonen var nedsatt.
- September Rentekammeret meldte at kongen hadde bestemt at kornvarene skulle forskutteres av "vores kasse".

1802

- 24. mai Undersøkelseskommissjonen holder sine første forhør.
- 17. sept. Biering leverer inn liste med navna på de åtte allmuerepresentantene.

1804

Stiftamtmanden rapporterte til kongen at forhørene allerede hadde hatt den beste innflytelse på allmuen.

1806

21. februar Kommissjonen holdt sine siste forhør.

August Undersøkelseskommissjonen forhørsprotokoll og sluttrapport ble oversendt til stiftet.

1807

Januar Kommissjonens betenkning var til behandling hos justisråd Pram. Fremdeles var ingen dømt, og dette er siste gang saken er nevnt.

1. Innledning

1.1. Hendelsesforløp

En stund etter påske i 1801 måtte galeasen "Elsabe Maria" på grunn av kontrari vind søke nødhavn i uthavna Lyngør i Nedenes amt. Skipet kom fra Rostock, og var på vei til Liverpool. I samme periode var det hungersnød i Nedenes, og folk fra andre bygder hadde kommet til Lyngør i håp om å få tak i matvarer.¹ De tilreisende hadde med seg barkebrød som de viste fram, og lokalbefolkninga var bekymra for hva fremmedfolket kunne komme til å gjøre om de ikke fikk kjøpt matvarer. Om ettermiddagen lørdag 18. april, tolv dager etter at skipet hadde lagt til i Lyngør, kom mellom 200 og 300 allmuemenn roende, hvorav de fleste kom fra Dypvåg sogn.² De la ikke til i Lyngør, men rodde rett ut til skipet, og gjorde seg klare til å slepe det ut av havna. Kapteinen på skipet, Nicolai Seegert forsto at han var overmanna. Han tilkalte tre loser for å sørge for at skipet kom trygt i havn, og med deres hjelp ble "Elsabe Maria" ført trygt til Dypvågakilen.³ Da de kom inn i kilen, ble det sendt bud fra hus til hus om at lokalbefolkninga måtte ro ut og møte skipet og være med på å slepe det i havn.⁴ Samtidig gikk det bud til de nærliggende kirkesogna om at alle som trengte korn kunne få det de trengte i Dypvågakilen.⁵

Aksjonistene delte ut kornet uten krav om verken kreditt eller kontant betaling. I stedet sørget de for at samtlige av dem som mottok korn ble skrevet ned med navn og hvor mye de hadde fått, for slik å kunne innkassere betaling for kornet etter at nøden hadde lagt seg. Tidlig i prosessen hadde de gjort et forsøk på å skaffe kreditt for å få dekke skipperens fraktomkostninger, men da det mislyktes, valgte de heller å dele ut kornet

---

¹ "Protokol i den ved allerhøjeste commissorium af 10de juli 1801 anordnede comission i anledning af Nedenes lens og Raaböygdelagets Almues bemegtigelse af en ladning hvede," i *Danske kansellis skapsaker* RA, 1802-1806. Forhør 10, Serina Christensdatter.

² Ibid.: Forhør 204, Christen Taraldsen.

³ De tre losene ble forhørt som nr. 12, 15 og 24.

⁴ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 54, Ingeborg Hansdatter.

⁵ Ibid.: Forhør 204, Christen Taraldsen.

uten å gi skipper Nicolai Seekert noen form for godtgjørelse.⁶ Likevel framgår det av forhørene at både de som delte ut og de som mottok korn forventet å måtte betale for varene i ettertid. Hvor mye korn hver familie mottok varierte fra sogn til sogn og fra husstand til husstand. Kornet ble delt ut etter hvor stor familie og hvor stort matbehov den enkelte hadde, ikke etter hvor stor evne de hadde til å betale for matvarene.⁷ 11. mai mottok skipperen fraktgodtgjørelse, og september samme år fikk han også dekke kornvarenes verdi av statskassa.⁸ Til sammen ble korn, frakt og toll beregna til en verdi av 24 500 rdl. Noen få av de som hadde mottatt korn betalte selv for hveten de hadde fått i årene etterpå, mens andre betalte etter sin død ved at kornets verdi ble trukket fra dødsboet før neste generasjon fikk arve De av kornmottagerne som døde i årene etter kornutdelinga fikk trukket en sum "Til Kongens Casse for bekommen Hveede af Sægertz Ladning."⁹ Hele summen ble aldri betalt, og restsummen ble oppført som norsk gjeld til Danmark etter 1814.¹⁰

1.2. Problemstilling

Temaet for oppgava er forholdet mellom allmue og øvrighet, og hvordan dette forholdet kom til uttrykk under hungersnøden i Nedenes amt i 1801. Et viktig aspekt ved studien er hvordan allmueprotesten ble behandla, beskrevet og kontekstualisert av både allmue og øvrighet. Dette vil jeg gjøre ved å studere to forsøk på å løse sultproblemet; den forutnevnte ulovlige kornutdelinga i Dypvåg 18. april og utover, og byfogd Bergs lovlige beslagleggelse og kornutdeling som begynte 13. april i Arendal.¹¹ Mitt fokus vil i all hovedsak være aksjonen i Dypvåg. Fordi kildematerialet fra byfogd Bergs kornutdeling i Arendal består av et rikt brevmateriale, en kildetype som det finnes mindre av fra Dypvåg, vil denne bli trukket inn som en kvalitativ kilde til eliten og embetsstandens holdninger til så vel allmuen som nødsproblematikken.

Presist vil jeg se på hvordan aksjonen ble forberedt, utført og begrunna. I den forbindelse fokuserer jeg på hvordan allmuen mobiliserte til handling; på hvilken måte

---

⁶ Ibid.: Forhør 1097, Aanon Olsen.

⁷ Ibid.: Forhør 95, Andreas Aall Biering.

⁸ Sigrid E. Nilsen, Det kom et skip til Lyngør, *Aust-Agder-Arv* 1999: 50.

⁹ "Skifte etter Svannau Jonsdatter, Skifteprotokoll 33," i *Aust-Agder fylke, Nedenes sorenskriveri*. Gjerstad, Søndeled tinglag: SAK, 1804-1824. Folio 6b-7a.

¹⁰ Nilsen, Det kom et skip til Lyngør: 50, 51.

¹¹ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," i *Stiftamtmanden i Kristiansand* SAK, 1801. Journaloppføring 13. april.

hungersnøden ble brukt som virkemiddel i allmuens kommunikasjon med myndighetene; hvordan allmuen oppfatta og definerte nøden de var en del av, og hvilke aspekter ved gjennomføringa av aksjonen som var del av en meningsbærende kommunikasjon mellom allmue og myndigheter. Jeg vil også se på øvrighetens rolle under mobiliseringa og gjennomføringa av aksjonen, og hvilken rolle øvrighetens tilstedeværelse gjennom den etterfølgende rettsprosessen spilte i demobiliseringa av aksjonen. I tillegg vil jeg også se på hvorfor det ikke falt noen dom i saken.

Gjennom å studere både språklig retorikk og handlinger vil jeg se på hvordan forholdet mellom øvrighet og allmue kom til uttrykk. Jeg kommer både til å analysere språkbruken til dem som ble forhørt, og studere samhandlinga mellom allmue og lokale embetsmenn både i forkant av, og under selve aksjonen. Et viktig fokus er på narrative som skapes under matmangel. Hva slags fortelling tolka allmuen seg inn i, og hvordan påvirka denne fortellinga allmuens handlinger?

1.3. Sentrale begreper

1.3.1. Rettferdiggjøring

Ett hovedfokus i denne oppgava er hvordan allmuen begrunna og rettferdiggjorde den ulovlige kornutdelinga. Det er tydelig i forhørs materialet at allmuen anså kornutdelinga som en moralsk forsvarlig handling, og som en fornuftig måte å løse den akutte nøden. Når jeg bruker begrepet rettferdiggjøring, dreier det seg ikke bare om situasjoner hvor allmuen muntlig argumenterte for at handlinga de utførte var forsvarlig. Snarere referer jeg også til prosessen hvor en handling blir differensiert fra en ulovlig handling den har fellestrekk med. Denne prosessen blir særlig tatt opp i kapittel 3, "Mobiliseringsprosessen", men den er et gjennomgangstema i hele oppgava.

I materialet ser vi flere nivåer av rettferdiggjøring avtegne seg. Som det ene ytterpunktet finner vi det store flertallet av kornmottakere som forklarte i retten at de var glade for å ha fått korn, siden de var svært sultne.¹² Disse tok sjelden åpent standpunkt til aksjonens utførelse, men fortalte heller om den positive effekten aksjonen hadde hatt for dem og deres naboer. På den andre siden av skalaen finner vi beskrivelser av personer som trakk kongens myndighet i tvil og brukte det som begrunnelse for hvorfor skipets luker skulle

---

¹² "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 1, Ingeborg Maria Andersdatter.

brekkes ” mod Gud og Kongens Lov!” og ”for Hunger og Nød”.¹³ Dette er forskjellige måter å nærme seg handlinga på, og forskjellige utgangspunkter for å forholde seg til lovverket.

1.3.2. Opprør, oppløp, aksjon og protest

Matopprør er en kategori som omfatter et variert spekter av så vel motiver som handlinger. Kategorien omfatter protester og aksjoner som fokuserte på mangel på matvarer, og aksjoner med matøkonomi som tema. Det kunne handle om økte lønninger for å ha råd til å kjøpe maten, slik som var tilfelle i Russland under første verdenskrig,¹⁴ eller å få satt ned dyrtidsprisen til den ”rettferdige” eller ”moralsk riktige” prisen, altså prisen slik den var når det var nok korn å få tak i og mangel og spekulasjon ikke hadde pressa prisene oppover.¹⁵ Selv om opprørerne ofte beklaga seg over mangel på basisvarer som korn, brød og poteter, finnes det også en rekke eksempler på at protestene omfatta matvarer som ikke var direkte nødvendige for overlevelse. I disse tilfellene fokuserte allmuen på retten til et verdig minimum i levestandard. I Syd-England protesterte for eksempel folk i perioden 1790-1801 mot å leve på havrebrød eller suppe, og forlangte hvetebrød i stedet.¹⁶ I Chile førte mangel på kjøttvarer til matopptøyer i 1905,¹⁷ og i Russland startet i 1915 en bølge opptøyer da arbeiderkvinner oppdaga at det ikke var sukker igjen i butikkene.¹⁸

Opprør var ikke en betegnelse deltakerne selv benytta når de skulle definere det de hadde vært med på, men snarere et begrep øvrigheten brukte for å markere en lokal protest eller aksjon som en trussel.¹⁹ Hva som mentes med et opprør er definert i Christian 5.s norske lov:

---

¹³ Ibid.: Forhør 144, Rasmus Olsen.

¹⁴ Barbara Alpern Engel, Not by bread alone. Subsistence Riots in Russia during World War I, *The Journal of Modern History* 1997: 697.

¹⁵ Edward Palmer Thompson, The moral economy of the English crowd in the 18th Century, *Past & Present* 1971.

¹⁶ Alan Booth, Food Riots in the North-West of England 1790-1801 *Past & Present* 1977: 86.

¹⁷ Benjamin S. Orlove, Meat and Strength: The Moral Economy of a Chilean Food Riot *Cultural Anthropology* 1997.

¹⁸ Engel, Not by bread alone. Subsistence Riots in Russia during World War I: 696.

¹⁹ Øystein Rian, *Embetsstanden i dansketida*, Det Norske Samlaget, Oslo 2003: 110, 111.

Hvor, som sier noget Oprør, samler, eller værver, Folk inden, eller uden Lands, gjør Stæmpling enten med Indlændiske, eller Udlændiske, imod Kongen, eller Kongens offentlige Fiender enten med Raad, eller Daad, bistaar, være lige Straf undergiven.²⁰

Slike opprør ble hardt straffa. I forbindelse med aksjonen i Dypvåg, ble ikke opprørsbegrepet brukt av embetsmenn og øvrighet. Bare ett sted er ordet "tummult" brukt, og da viste det verken til bortføringa av skipet eller den ulovlige kornutdelinga. I stedet refererte det til at allmuen brøt opp storluka på "Elsabe Maria" etter at fogdefullmektig Nils Riis hadde forbudt dem det i i kongens navn.²¹ De fleste steder er aksjonen snarere omtalt med betegnelser som "denne handling" eller "hendelsen." Byfogd Tobiesen oppga å ha kalt det en "lovstridig handling", og også "vold",²² men dette er også de sterkeste orda som er brukt om hendelsen. Siden hovedmotivet i aksjonen og kornutdelinga var å skaffe mat, ikke å avsette kongen, ønsker jeg å unngå opprørsbegrepet, og velger heller å kalle hendelsen i Dypvåg en *aksjon*, fordi handlinga hadde en bestemt målsetting, nemlig å lette hungersnøden ved å bortføre "Elsabe Maria" og dele ut skipets hvetelast til befolkninga.²³

1.4. Tidligere forskning

Det er skrevet mye om folkelige protesthandling, både i Norge og det øvrige Europa. Jeg har valgt å forholde meg til materiale som dekker andre halvdel av 1700-tallet. Som regel har jeg også avgrensa meg til forskningslitteratur som fokuserer på forskjellige former for matopprør, en protestsjanger som forekom over hele Europa i tidlig nytid.

Det fins ikke noe sammenfattende studium av norske matopprør i tidlig moderne tid, og jeg har derfor valgt å drøfte materialet opp mot litteratur fra land hvor det finnes slike studier. En av disse er E. P. Thompsons artikkel "The moral Economy of the English Crowd in the 18th century", som tar for seg mentalitetene bak britiske brød- og kornopprør i annen halvdel av 1700-tallet.²⁴ Artikkelen tok oppgjør med forståelsen av aksjoner og protester som naturlige reaksjoner på hunger og nød. Thompson lanserte

---

²⁰ "Kong Christian den femtes norske lov," (Universitetsforlaget, 1687): 6. bok 5. kap. 3. art.

²¹ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 100, Wille Christensen.

²² Ibid.: Forhør 95, Andreas Aall Biering.

²³ Bokmålsordboka definerer aksjon som "handling med et spesielt formål". Institutt for lingvistiske og nordiske studier, "Bokmålsordboka," (Oslo: Kunnskapsforlaget, 2005).

²⁴ Thompson, The moral economy of the English crowd in the 18th Century.

begrepet "moralsk økonomi", allmuens forståelse av at handel burde foregå etter moralske regler ikke etter profitt.

Karin Sennefelt har brukt mobiliseringsteori til å analysere hvordan opprør skjedde. I doktoravhandlinga *Den politiska sjukan* har hun brukt Bert Klandermans mobiliseringsteori til å studere hvordan opprør og protester ble mobilisert, og dermed også hvordan det ble skapt aksept i befolkninga for at aksjonen var en riktig, logisk og *legitim* handling. Der Thompson diskuterte *hvorfor* opprør og protester fant sted, diskuterte Sennefelt *hvordan* de fant sted.²⁵

Aksjonen i 1801 er kort beskrevet i *Dybvågs Gårds- og Slegtshistorie*, hvor Sophus Jensen har skissert aksjonens hovedtrekk.²⁶ Den som har gått dypest inn i materialet er Sigrud E. Nilsen, som har skrevet to artikler om hendelsen. I artikkelen "Det kom et skip til Lyngør",²⁷ har hun beskrevet aksjonen og gjort en grundig kartlegging av rettsprosessen og dens forløp. Hennes andre artikkel "Elsabe Marias hvetelast" fokuserer først og fremst på lista som aksjonistene skrev under utdelinga, og utgjør altså en oversikt over hvor mye korn hver husstand fikk, og hvor de kom fra.²⁸ Ingeborg Fløystad har dessuten nevnt i doktorgradsavhandlingen *Arbeidsmannens lod, det nødtørftige brød*, en levekårsundersøkelse fra Næs Jernverk, at en god del av verkets arbeidere mottok hvetet i Dypvåg.²⁹ De fleste av artiklene som har beskrevet aksjonen, har beskrevet den i positive eller nøytrale ordelag. Ett unntak er Tallak Lindstøls omtale av aksjonen i *Risør gjennom 200 aar*, hvor han beskrev den som "et overgrep fra allmuens side".³⁰

Selv om det fantes matopprør i Norge, fins det ingen sammenfattende syntese på feltet. Det fins derimot flere artikler som trekker linjer fra 1700-tallet og framover, og som sporer utviklingstrekk. Eksempler på dette er Knut Sprautens artikkel "Fra kamp for sin rett til kamp om bedre lønn", som drøfter forholdet mellom klasse, opprør og lønnskamp,

---

²⁵ Karin Sennefelt, *Den politiska sjukan. Daluppröret 1743 och frihetstida politisk kultur*, Gidlunds förlag, Hedemora 2001.

²⁶ Sophus Jenssen, "Fra nødsårene i begynnelsen av 1800-tallet", i *Dybvågs gårds og slektshistorie* Oslo 1965: 1799-1800.

²⁷ Nilsen, Det kom et skip til Lyngør.

²⁸ Sigrud E. Nilsen, Elsabe Marias hvetelast, *Aust-Agder-Arv* 2007.

²⁹ Ingeborg Fløystad, *Arbeidsmandens Lod, det nødtørftige Brød*, Bergen 1979: 511, note 567.

³⁰ Tallak Lindstøl, *Risør Gjennem 200 aar*, Erik Gunleikson, Risør 1923: 27.

og som trekker skillelinjer mellom forskjellige former for protest,³¹ og Sverre Bagge og Knut Myklands kapittel i *Norge i dansketiden*.³² Mykland og Bagge skriver om opptøyene i Norge i tidlig nytid, fra arbeids- og lønnskonflikter ved bergverkene, hunger- og dyrtidsopptøyer i byene til de omfattende bevegelsene mot slutten av 1700-tallet, Lofthusreisningen og Haugebevegelsen.³³ Mykland og Bagge understreker at både Lofthusreisningen og Haugebevegelsen var sosiale bevegelser som rettet seg mot herskende samfunnsklasser i Norge, ikke mot sentralmakt og statsledelse.³⁴ I tillegg har Gustav Sætra skrevet artikkelen "Norske bondeopprør på 1700-tallet" hvor han diskuterte hvorvidt norske opprør kan ha blitt ansett som en trussel mot den dansk-norske helstaten eller ikke. I artikkelen fremmer også Sætra teorien om at grunnen til at Agder og Telemark hadde så mange opprør og protester var at skipsfarten og tilknytninga til sjøen gjorde at også allmuen fikk nyheter om den politiske situasjonen i det øvrige Europa.³⁵

Det finnes flere dybdestudier av enkeltopprør. I hovedfagsoppgava *Det tumultuariske optrin* fra 1996, har Emma Elizabeth Hornemann satt et matopptrinn som skjedde i Bergen i 1814 opp mot gjeldende opprørsteorier. Likeledes har Thomas Ewen Slettebø skrevet masteroppgave om det dansk-norske eneveldets håndtering av strilekrigen i Bergen i 1765;³⁶ og Serina Johansson har skrevet masteroppgave om bondetogene til Christiania i 1818.³⁷ Selv om ikke alle studiene har matprotest som fokus, handler de alle om allmuens protestrepertoar og gir viktige innblikk i hvilke reaksjonsmønstre som kunne finne sted i protestsituasjoner.

---

³¹ Knut Sprauten, Fra kamp for sin rett til kamp om bedre lønn, *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* 1981.

³² Sverre Bagge og Knut Mykland, *Norge i Dansketida*, Cappelen, Oslo 1987.

³³ Ibid.: 266-283.

³⁴ Ibid.: 276.

³⁵ Gustav Sætra, Norske bondeopprør på 1700-tallet, en trussel mot den dansk-norske helstaten?, *Historisk tidsskrift* 1998, 3/98.

³⁶ Thomas Ewen Slettebø, "'først, som rettfærdig Dommer at straffe, og siden, som en mild Fader, at forlade" : Det dansk-norske eneveldets håndtering av Strilekrigen i Bergen 1765," (Bergen: Universitetet i Bergen, 2007).

³⁷ Sonja Serina Finstad Johansson, "'til Christiania for at søge Forlindring i de store Tyngsler" Bondetogene på Østlandet og bøndernes motstand mot skattepolitikken i 1818," (Oslo: Universitet i Oslo, 2009).

Selv om det er den åpne konfrontasjonen som har fått størst oppmerksomhet, utgjør den på langt nær all motstand. I artikkelen "Hvordan kullbøndene seiret i striden med Bernt Anker" har Knut Dørum studert et eksempel på passiv motstand.³⁸ I Dørums tilfelle besto denne passive motstanden av trenering av kulleveranser til Moss jernverk, men den kunne også inneholde andre former for motstand. Dette gir et nyttig innblikk i hvor forskjellig allmuens reaksjonsmønstre og reaksjonsrepertoar kunne arte seg.

1.5. Teori og metode

1.5.1. Kvalitativ metode

Det rike forhørs materialet er egna for en rekke forskjellige metodiske innfallsvinkler, og både kvalitative og kvantitative analyser kunne gitt fruktbare resultater med det tilgjengelige materialet. Noen kvalifisert vurdering av nødsperiodens alvor er ikke mulig å gjøre uten å foreta en demografisk analyse med oversikt over hvor mange som ble født og døde i området i perioden, og ved å skaffe oversikt over priser og korntilgang. Dette har jeg ikke hatt mulighet til å gjøre innafor rammene av denne oppgava, Siden det først og fremst er fortellingene om hungersnøden jeg har studert, har jeg heller valgt å forholde meg til at både øvrigheten og de forhørte forklarte at det var minimalt med mat igjen. Som en forlengelse har jeg studert hvordan hungersnøden ble beskrevet i forhør, under øvrighetens brevkommunikasjon og allmuens henvendelser til myndighetene. Disse beskrivelsene representerer ingen objektiv vurdering av nødens alvor, men er til gjengjeld nyttige for å forstå retorikken og virkemidlene som ble brukt under aksjonen.

Jeg bruker kvalitativ metode, og fokuserer på hvordan både allmuen og øvrigheten argumenterte for standpunktene sine i retten. Dette omfatter også beskrivelser av hvordan allmuen argumenterte under mobilisering og aksjon, men disse beskrivelsene er gjort over et år etter at handlinga fant sted, og har sannsynligvis endra seg noe gjennom gjenfortelling og prosessering i ettertid av at hendelsen fant sted. Jeg fokuserer også på allmuens fortellinger, og hvordan de beskrev situasjonen de var en del av. Dette har også prega kildeutvalget mitt. Jeg har valgt forhør fra hele kirkesogn for å kunne spore lolkalsamfunnets felles fortellinger. Jeg har også valgt ut enkelte temaer som ser ut til å ha hatt en særlig betydning i fortellingene. Dette gjelder særlig framvisning av barkebrød,

---

³⁸ Knut Dørum, Hvordan kullbøndene seiret i striden med Bernt Anker, *Norsk historisk tidsskrift* 2006.

og steder hvor kongen ble brukt som del av argumentsjonen. Disse utsagna har jeg satt i en større sammenheng for å bedre kunne studere deres kulturelle og retoriske betydning.

1.5.3. Mobiliseringsteori

I doktoravhandlinga *Den politiska sjukan* har Karin Sennefelt brukt Bert Klandermans' mobiliseringsteori til å gå bak kulissene til det svenske Dalupprøret i 1743.³⁹ Sennefelts tolkning av Klandermans innebærer et aktørperspektiv, og et syn på at kollektive bevegelser i stor grad oppstår gjennom sosiale nettverk. Sennefelts grunntese er at det som tradisjonelt er blitt oppfatta som opprør, aksjoner og protester kun er det siste og mest synlige stadiet av en lengre mobiliseringsprosess. En forståelse av denne prosessen er avgjørende om vi skal forstå aksjonen. I *Den politiska sjukan* har Sennefelt tilpassa Klandermans mobiliseringsteori til en 1700-talls-oppstand, og det er hennes tilpasning av Klandermans modell jeg har valgt å forholde meg til. I korte trekk omfatter denne modellen tre mobiliseringsfaser: "Dannelse av konsensus", "spredning av konsensus" og "mobilisering til handling". Sennefelt la til en fjerde fase, "demobilisering", som omfatter hvordan aksjonen ble avslutta. Disse kommer jeg til å gå nærmere inn på i kapittel 3. "Mobiliseringsprosess".⁴⁰

Noen problemer er likevel knytta til å overføre Sennefelts modell fra Dalupprøret til aksjonen i Dypvågkilen. For det første var Dalupprøret en mye mer omfattende oppstand enn den ulovlige kornutdelinga i Dypvågkilen, og endte i væpna konfrontasjon på Norrmalmstorg i Stockholm. I tillegg fikk Dalupprøret mye mer oppmerksomhet fra myndighetene; allmuens mobilisering ble aktivt dokumentert mens den pågikk, og opprørets ledere ble dømt til døden.⁴¹ Dalallmuens brevkommunikasjon ble beslaglagt, og folk rapporterte inn samtaler som de hadde overhørt.⁴² Kildematerialet er derfor ikke sammenlignbart. Til sammenligning kan mobiliseringsprosessen i Dypvåg først og fremst spores gjennom små hint i forhør hvor de forhørte gjorde sitt ytterste for at kornutdelinga skulle framstå som en konsensusavgjørelse. Allmuens mobilisering ble i liten grad dokumentert av øvrigheten. Når øvrighetspersoner søkte å dokumentere mobilisering, skjedde det først gjennom rettsvesenet etterkant av aksjonen, og i disse tilfellene ser allmuen ut til å ha dyssa ned mobiliseringsprosessen etter beste evne ved at

---

³⁹ Sennefelt, *Den politiska sjukan*.

⁴⁰ Ibid.: 27-29.

⁴¹ Mats Adolfsson, *Bondeopprør och gatustrider*, Natur och kultur, Stockholm 2007: 55.

⁴² Sennefelt, *Den politiska sjukan*: 80-89.

å skjule informasjon for myndighetene. Det jeg har gjort er derfor å tolke spor etter hendelser, og tolke disse spora opp mot Sennefelts tilpasning av Klandermans modell. Jeg har så brukt dem til å si noe om samhandlinga mellom allmue og øvrighet våren 1801, en situasjon som var pressa, men som ikke bar preg av at allmuen gikk direkte *mot* myndighetene. Dypvåg sogns allmuerepresentanter ser først og fremst ut til å ha jobba for å overtale myndighetene til å hjelpe dem. De ser ikke ut til å ha trukket styresettets legitimitet i tvil som helhet.

1.6. Kilder og avgrensninger

1.6.1. Om kildematerialet

12. mai 1801 "blev en Politie Ret sadt paa Tingstædet for Strengereid".⁴³ Dette var tre uker etter at kornet var ferdig lossa, og etter at skipper Seegert hadde seilt "Elsabe Maria" i ballast tilbake til losen Tjøstel Ejnertsens brygge, den samme brygga hvor allmuen hadde henta skipet fra 18. april. Under dette første forhøret ble 115 mann forhørt. Blant disse var tollbetjenten Andreas Aall Biering, som hadde vært til stede under hele aksjonen, og Nicolai Seegert, skipperen på "Elsabe Maria". 26. mai ble det holdt tilsvarende forhør i Kolbjørnsvik,⁴⁴ og 29. mai i Arendal.⁴⁵ Konklusjonen fra denne første forhørsrunden var at allmuen hadde handlet som én mann, og

at de ikke have haftt Hensigt til at gjøre sig skyldig i norgen slags Voldsomhed eller at fra brede en Undenrigsk Undersaat sin Eiendom og ej heller haftt ligegyldighed for landets hellige love, men allene været drevet af den Pligt at beskiærme deres Liv⁴⁶

Jeg har brukt tingboka for Strengereid som kilde til hvordan aksjonen ble definert av øvrigheten tre uker etter at aksjonen fant sted. Kornutdelinga var ferdig, men hadde ikke blitt demobilisert, og tingboka fungerer dermed også som en kilde til aksjonistenes fortelling før fortellinga om aksjonen var fortalt og videreutvikla i løpet av de påfølgende åra.

Til forhøret 12. mai brakte losen Wille Christensen med seg ei liste over hvem som hadde mottatt korn, og hvor mye hver enkelt hadde fått.⁴⁷ Lista var blitt skrevet fortløpende

---

⁴³ "Nedenes tingbok," SAK: Folio 28b-31a.

⁴⁴ Nilsen, Det kom et skip til Lyngør: 43.

⁴⁵ "Arendal Byfogds politiprotokoll nr.2 " i *Arendal Byfogd* Arendal: SAK 1800-1834. Folio 18a-19b.

⁴⁶ "Nedenes tingbok." Folio 30 a.

under kornutdelinga, og er transkribert av Sigrid E. Nielsen i hennes artikkel "Elsabe Marias hvetelast".⁴⁸ Denne transkriberte versjonen av lista har jeg brukt til å sortere samtlige av de 1420 forhørte etter lokalsamfunn. Dette har gjort det mulig å gjøre et utvalg basert på hvilke lokalsamfunn de forhørte kom fra. Særlig nyttig er lista fordi folketellinga fra distriktet mangler. Kommissærene fikk låne folketellingene fra distriktet, og brukte dem som utgangspunkt for å organisere forhøra. Deler av folketellingene gikk tapt i prosessen.⁴⁹

Ettersom retten ikke fant noen hovedmenn for aksjonen, ble saken overført til Det danske kanselli, og i 1801 ble det nedsatt en undersøkelseskommissjon. Kommissjonens arbeid resulterte i en omfattende forhørsprotokoll og en påfølgende rapport. Forhørsprotokollen er min hovedkilde, og jeg har gjort et utvalg på 365 forhør herfra.⁵⁰ Kommissjonens uttalte formål var "At see erhvervet oplyst hvilke Personer var der baade som Hoved Mænd og Medhielpere have Deeltaget i denne Handling, ved det viidere som henfører til en fulstændig Oplysning om Denne Sag."⁵¹ Disse høye ambisjonene har ført til at vi har forhør fra hele 1420 mennesker fra Nedenes amt, dagens Aust Agder fylke. Protokollen inneholder vitnebeskrivelser og forhør av deltakerne i aksjonen, uten at det er differensiert mellom vitner og aksjonister. På tross av disse omfattende forhørene, hvor en stor del av befolkninga i området ble forhørt, resulterte ikke saken i noen dom.⁵² Kommissjonsarbeidet varte i fem år, men bare de siste fire åra ble allmuen forhørt. Fra og med forhør 176 brukte kommissærene en liste på 47 spørsmål til å strukturere forhøra, noe som preger materialet.

Jeg har lest forhøra fra alle de som er oppgitt å ha hatt en posisjon i aksjonen, enten som vakter, allmuerepresentanter hos byfogden eller som på annen måte er oppgitt å ha vært en del av aksjonsgruppa, og samtlige av forhøra fra Dypvåg sogn. For at ikke hele kildematerialet skal stamme fra lokalsamfunnet som mest sannsynlig sto bak, og dermed hadde den mest uttalte sympatien for aksjonen og aksjonistene, har jeg også gjennomgått

---

⁴⁷ Nilsen, Det kom et skip til Lyngør: 42.

⁴⁸ Nilsen, Elsabe Marias hvetelast.

⁴⁹ Otto Munthe Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd," i *Stiftamtmanden i Kristiansand*. SAK 25.09.1801.

⁵⁰ "Undersøkningskommissjonens forhørsprotokoll."

⁵¹ Ibid.: Folio 1.

⁵² Jenssen, "Fra nødsårene i begynnelsen av 1800-tallet": 1799-1800.

de 58 forhøra fra Næs jernverk, og først og fremst studert hvordan de som var tilknyttat verket forholdt seg til aksjonen, aksjonistene og aksjonsgruppa.

Stiftamtman i Kristiansand, Otto Joachim Moltke, har etterlatt seg et omfattende materiale knyttat til hungersnøden i 1801. Dels omfatter materialet brevveksling mellom stiftamtman Moltke og byfogdene Tobiesen i Risør og Berg i Arendal, et materiale som gir innblikk i den lokale øvrighetens syn på både hungersnøden og allmuens handlinger.⁵³ Det finnes i tillegg et omfattende brevmateriale fra lokale prester og verkseiere som på oppfordring fra Berg beskrev hvordan dyrtida prega deres distrikter, og hva de syntes om byfogdens kornutdeling i Arendal 13. april 1801.⁵⁴ Dette korrespondansematerialet har jeg brukt til å få et overblikk over hvilke holdninger embetsmenn og borgere la for dagen når de kommuniserte innenfor sin egen stand, noe som er nyttig fordi, det ikke finnes noe arkiv etter verken byfogden eller tollkammeret i Risør i denne perioden. I tillegg har Moltke lagd en kronologisk brevprotokoll med hovedtrekk i hva som skjedde i hans distrikt under dyrtida, og en samling brev som kun handler om embargoen i 1801.⁵⁵ Disse er nyttige kilder når handlingene i vårkrisa 1801 skal sees i sammenheng med hverandre.

1.6.2. Kildekritikk

Jeg baserer meg i stor grad på rettslige kilder, nærmere bestemt forhørsmateriale. Dersom utsagnene i kildematerialet skal brukes som kilde til politiske og samfunnsmessige holdninger, til allmuens ideologi eller til hvorfor de valgte å ta del i aksjonen, knytter det seg en rekke problemer til disse kildene. Heldigvis er det også mange faktorer vi kjenner til, og som kan brukes til å ta de nødvendige forbehold når kildene skal leses. Vi kjenner til kildens kontekst og opphavssituasjon. Vi aner maktforholdet mellom byfogden og de som ble forhørt. Vi kjenner formålet med forhørssituasjonen: Kilden ble til i en kontekst skapt for å finne aksjonens hovedmenn, sannsynligvis også for å dømme dem for lovbrudd. Denne jakta på aksjonens hovedmenn henger direkte sammen med hvilke spørsmål som ble stilt i retten, og dermed også med hvilke forklaringer de forhørte ga.

En pressa situasjon, slik forhørssituasjonen var, kunne føre til at informasjon ble holdt tilbake. For eksempel var det svært få av de forhørte som nevnte kjernegruppa av

---

⁵³ Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd."

⁵⁴ "Stiftamtmannen i Kristiansand 1028. "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid", SAK.

⁵⁵ "Kaper og prisesaker, Embargoen på skip i 1801," i *Stiftamtmannen i Kristiansand SAK*, 1801.

aksjonister ved navn. Likevel forklarte en stor del av kornmottakerne at de hadde møtt aksjonistene og prata med dem.⁵⁶ I et enkelttilfelle fortelles det til og med at flere av aksjonistene hadde sovnet over i den forhørtes hus, fremdeles uten at hun kunne vedkjenne seg å ha hørt navna deres.⁵⁷ I ettertid er det ikke alltid mulig å se hvilken informasjon som er holdt tilbake. Selv om det er usannsynlig at alle de forhørte var så uvitende om aksjonenes mobilisering som de selv hevda, er det ikke mulig å vite hvem som holdt tilbake informasjon og hvem som ikke gjorde det. Selv om en del av de forhørte ”Viiste en Halstarrighet og Modvillighed som var uden lige.”,⁵⁸ ”har en meget svag hukommelse”,⁵⁹ eller ”icke utydelig udmerckede: at han vilde skiule Sandhed”,⁶⁰ er å ikke vite svaret på et spørsmål ikke det samme som å lyve. På grunn av dette kildeproblemet, er ikke forhørs materialet noen god kilde til aksjonistenes egentlige motiver, men det er en rik kilde til hvordan allmuen brukte sin egen historiefortelling til å få støtte for handlingene de utførte i april, og det er dette som er mitt fokus. Allmuens språkbruk i forhøra er viktig for å kunne forstå aksjonen.

1.6.3. Forhør som fortellertype

Før forhøra i undersøkelseskommissjonens forhørsprotokoll har kunnet foreligge i den formen vi ser dem i dag, har de vært gjennom tre ulike traderings- og medieringsprosesser. Det første av forhøra til undersøkelseskommissjonen ble foretatt fra 15. mai 1802, altså over ett år etter at hendelsen fant sted, og i løpet av året som gikk fra skipet ble bortført til rettsprosessen kom i gang, er det to fenomener som sannsynligvis har funnet sted i lokalsamfunnet. Det første er en aktiv prosess hvor aksjonistene selv har koordinert forklaringene sine. Det andre er en passiv prosess hvor befolkninga muntlig har tradert fortellinger om hva som hendte på aksjonsdagen 18. april, til disse forskjellige historiene til sist har delt en felles kjernefortelling.

Vel på plass i retten har allmuen brukt rettssalen som arena for å rettferdiggjøre handlingene sine. Dette ble først og fremst gjort ved at de forhørte fortalte om nødens alvor, og hvilke konsekvenser denne hadde hatt for den enkelte. I tillegg ble det ofte framstilt som om det var et samsvar mellom motiv og handling. ”Deres Mangel af

---

⁵⁶ ”Undersøkningskommissjonens forhørsprotokoll,” Forhør 1355, Peder Matsen.

⁵⁷ Ibid.: Forhør 52, Magnild Nielsdatter.

⁵⁸ Ibid.: Forhør 40, Dorthe Pedersdatter.

⁵⁹ Ibid.: Forhør 58, Jens Cortsen.

⁶⁰ Ibid.: Forhør 48, Frands Ellingsen.

Levnets Midler *var* saa stor at de ikke visste annen udvei *enn å ta skipet*".⁶¹ Maktforholdet i retten skapte et behov for en annen fortellerteknikk enn den hverdagslige kommunikasjonen. De 175 første forhørene bærer preg av at de forhørte selv har lagt opp historien sin med den informasjonen og dramaturgien de selv mente passa best for å stille både aksjonen og deres egen rolle i den i et så godt lys som mulig. I tillegg er det også tydelig at de fleste av de forhørte har minimert sin egen rolle i aksjonen, og at de har anonymisert aksjonistene etter beste evne. Det er svært få av kornmottakerne som forteller at andre har deltatt i selve aksjonen. Det er i hovedsak beskrivelser av hungersnødens alvor som preger disse forklaringene. I tillegg var det i forhørssituasjonen nødvendig for de forhørte å eksplisitt uttrykke forhold som i dagligtalen, eller i kommunikasjon mellom tilnærma likeverdige parter ville ha ligget som en implisitt sannhet. Selv om samtlige i lokalsamfunnet var inneforstått med hvordan hungersnøden hadde arta seg, og selv om også øvrigheten hadde et aktivt forhold til kornmangelen, var det likevel nødvendig for de forhørte å forklare sitt syn på nøden.

For å best kunne få tak i informasjonen de var på jakt etter, og for å kunne gjøre forhørene sammenlignbare, har kommissærene fra og med forhør 176 benytta seg av en liste med 47 spørsmål som aksjonistene skulle svare på. Spørsmålslista ble forfatta av stiftamtmann Moltke "for om mueligt derved at udfinde Sandheden".⁶² Siden dette fratok de forhørte muligheten til å selv bestemme fortellingas dramaturgi, la dette enda et lag av mediering til forklaringene. De forhørte svarte i stor grad på spørsmåla kommissærene stilte dem. Maktforholdet i forhørssituasjonen har i tillegg sannsynligvis lagt begrensinger på eventuell skyldfordeling for hvorfor hungersnødens ble så alvorlig. Siden byfogd Tobiesen både var en av kommissærene og allmuens hovedantagonist under selve aksjonen, er det sannsynlig at eventuell klander mot hans person enten ikke er blitt ytra, eller er gått tapt i rettsprosessen.

1.7. Oppgavas struktur

Oppgava handler først og fremst om ei svært handlingsmetta uke i april 1801, og om hvordan folk i ettertid beskrev denne uka i rettssalen. I kapittel 2, "Kontekst" har jeg fokusert på faktorer som kan ha bidratt til at kornutdelinga fant sted. Kapitlet redegjør dessuten for mulige faktorer som allmuen kan ha rettferdiggjørt handlingene sine opp mot.

---

⁶¹ Ibid.: Forhør 67, Susanne Frandsdatter.

⁶² Ibid.: Udatert innstikk, satt i verk 13.06.1803.

Selv om forhøra fant sted fra ett til fem år etter at kornet ble delt ut, inneholder forklaringene en rekke tilbakeblikk til tida før selve aksjonen. I kapittel 3, "Mobiliseringsprosess" drøfter jeg hvordan prosessen med å organisere kornutdelinga kan ha funnet sted.

I kapittel 4, "Nødens rolle i mobiliseringa" drøfter jeg hvordan og hvorfor det var viktig for allmuen å dokumentere nøden, og hva som særpreger disse nødsbeskrivelsene. Her diskuterer jeg også hvordan nøden ble framstilt og brukt som virkemiddel da aksjonen skulle begrunnes i retten. Beskrivelsene av den hungrende allmuen vitner om at nøden ble oppfatta forskjellig av ulike personer. Derfor kommer jeg også inn på diskusjonen om hvem som hadde ansvar, plikt og rett til å skaffe kornvarer til befolkninga.

I kapittel 5, "Form, makt og kommunikasjon" fokuserer jeg på hvordan kongen ble brukt som symbol for forholdet mellom allmue og øvrighet, både i rettferdiggjøringa av aksjonen og i argumentasjonen.

2. Kontekst

Den ulovlige kornutdelinga i Dypvåg var en spesiell hendelse i lokalsamfunnet. Likevel hadde handlingene røtter i så vel tidligere hungersperioder og protesthandlinger som i samtidige politiske begivenheter. Denne bakgrunnen er tema for dette kapitlet. Her vil jeg drøfte både allmuens og øvrighetens handlinger i møte med hungersnøden, samt kort skissere hvilke erfaringer som kan ha hatt betydning for aksjonens mobilisering og gjennomførelse.

2.1. *Kystens økonomi*

Kystbefolkninga i Nedenes amt var del av en maritim kultur som relaterte seg til skipsfart og handel over Kattegat, Skagerrak og Nordsjøen. Med denne maritime kulturens næringsveier fulgte et arbeidsmønster som var dominert av mangesysleri, noe som reflekteres i hvilke alibier de forhørte oppga da de skulle begrunne hvorfor de ikke hadde vært med på aksjonen; slik som kjøpmannskona Serine Christensdatter som ”var ude paa Marcken”,⁶³ og matrosen Peder Matsen som oppga å ha vært på fiske på aksjonsdagen.⁶⁴ Det var vanlig for husholdninger å kombinere sjøfart, fiske, jordbruk, husdyrhold og lønnsarbeid.⁶⁵ Som Gustav Sætra har postulert, kunne også denne tilknytningen til sjøen føre til at politiske ideer og tidender om hva som foregikk i verden for øvrig raskt nådde allmuen i kyststrøka på Agder, noe som igjen kan forklare hvorfor det var mer folkelig motstand i Agder på 1700-tallet enn i Norge for øvrig.⁶⁶

2.2. *Krig med Storbritannia*

Den spente politiske situasjonen i Europa danner kulissene bak kornutdelinga i Dypvåg, og er derfor vesentlig for forståelsen av allmuens handlinger i samme periode. Slaget på Københavns red 2. april førte i praksis til importstans, fordi danske kjøpmenn ikke ville

---

⁶³ Ibid.: Forhør 10, Serine Christensdatter.

⁶⁴Ibid.: Forhør 1355, Peder Matsen.

⁶⁵ Poul Holm, "Kystbønder og strandsiddere", i *Kystfolk, kontakter og sammenhænge over Kattegat og Skagerrak ca 1550-1914* Esbjerg 1991.

⁶⁶ Sætra, Norske bondeopprør på 1700-tallet, en trussel mot den dansk-norske helstaten?: 302.

våge skip, varer og mannskap ved å sende kornvarer til norskekysten, og satt også en stopper for trelasthandelen i området. Denne de facto importstansen var en viktig delårsak til at hungersnøden ble så alvorlig som den ble. Men krigen prega også lokalsamfunnet på andre måter; britiske kapere markerte seg ved å gjøre stadige raid i norske havner allerede før fredsbruddet 2. april, noe flere av de forhørte la vekt på. Risørbyfogden Otto Munthe Tobiesen hadde selv opplevd et raid av engelske kapere i Risør.⁶⁷ Krigen var også farlig både for vanlige sjøfolk og for de mange som var innrullerte i kongelig sjøtjeneste. I forhørene finner vi både innrullerte matroser⁶⁸ og sjøfolk.⁶⁹ Krigshandlingene var altså noe som prega hverdagen til allmuen i Nedenes amt. Ikke minst førte krigen til framtidsfrykt for dem som var avhengige av å få kjøpt kornvarer, og som frykta for hvor lenge krigen og handel- og importstansen skulle vare.

Da "Elsabe Maria" ble bortført fra Lyngør 18. april 1801, hadde revolusjonskrigene mellom England og Frankrike rast i åtte år. 16. april 1800 hadde Danmark, Sverige og Prøysen danna et væpna nøytralitetsforbund med Russland i spissen. Sammen hevda forbundet nøytrale lands rett til å handle med både hverandre og landa som aktivt tok del i krigen.⁷⁰ Som et mottrekk tok Storbritannia 14. januar 1801 149 danske og norske skip i beslag fra britiske havner.⁷¹ Også dette ramma personer fra Nedenes. For eksempel lå reservelos Aanon Olsen fra Lyngør "paa en Brig fra Kragerø opbragt i Yarmouth" sommeren 1801.⁷² Danmark forble i nøytralitetsforbundet, og i stedet for å svare med samme mynt, befalte det danske styret at britiske skip skulle ligge trygt i danske havner. Dette var kjent i Risør. I etterkant av allmuerepresentantenes første besøk på byfogdkontoret forklarte byfogd Tobiesen stiftamtmann Moltke at han hadde forklart allmuen at "Kongen selv, lod all Engelsk eiendom i sine Riger og Land være sikker og urørt."⁷³

Våren 1801 ble konflikten trappa ytteligere opp. 21. mars gikk Lord Nelson og den britiske flåten inn i Øresund for å angripe København. 29. mars kom det kongelig

---

⁶⁷ Lindstøl, *Risør Gjennem 200 aar*: 26.

⁶⁸ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," For eksempel Forhør 28, 81, 1309.

⁶⁹ Ibid.: For eksempel forhør 38, 80, 1286.

⁷⁰ Ståle Dyrvik og Ole Feldebæk, *Mellom Brødre, Aschehougs Norgeshistorie* Aschehoug, Oslo 1996: 30.

⁷¹ Knut Mykland, *Kampen om Norge*, bd. 9, *Norges Historie* J. W. Cappelens Forlag A/S, Oslo 1978: 109.

⁷² "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 176, Aanon Olsen

⁷³ "Stiftamtmannen i Kristiansand. Brev fra Risør byfogd, boks 1044," SAK: 28. mars 1801.

befaling fra København om at skip og varer som tilhørte den britiske regjering skulle tas i beslag. 2. april, tre uker før aksjonen i Dypvåg sto slaget på reden. Her angrep britiske styrker København for å senke tvillingrikets orlogsflåte. 8. april nådde beskjeden om at tsar Paul var myrda fram til København. Nøytralitetsforbundet var oppløst, og våpenhvile ble inngått mellom Danmark og Storbritannia 9. april 1801.⁷⁴

Danmark-Norge hadde altså fått sin nøytralitet brutt.⁷⁵ Så lenge det lå britiske styrker i Østersjøen, betydde dette at danske kjøpmenn og redere ikke turte sende leveranser til Norge, og at den nødvendige kornimporten derfor ble avbrutt. For eksempel hadde Hans Smith ved Frolands jernverk allerede før slaget på reden bestilt kornvarer til jernverkets magasin. Denne leveransen kom ikke fram før etter at våpenhvilen var slutta.

saasart Vaaben stilstanden var sluttet, blev mig den 24. april fra Hans Wigelsen i Aalborg tilsendt 620 tdr kornvahre som længe i Forveien var ordineret, men ikke opsendt av Frygt for Opbringelse med fiendtlige Skibe.⁷⁶

For et Norge som var avhengig av kornimport var krigshandlingene en viktig delårsak til hungersnøden. Men selv om manglende import var en viktig årsak til matmangelen, var det ikke den eneste grunnen.⁷⁷ Dårlige værforhold hadde også ført til dårlige avlinger, og kornhøsten 1800 var mislykka.⁷⁸ Testrup, Sogneprest i Holts Dypvåg og Flosta forklarte i brev at

der maatte gribes til det Lidet af sædekorn, der skulde været besparet til Sædetider. Men nu kom foraaret, der var i alminelighed Lidet til Føde, mindre, og for mange slet intet til at saae.⁷⁹

At allmuen hadde spist såkornet sitt forsterka sannsynligvis både frykten og muligheten for at nøden skulle bli enda verre året etter. Da det 29. mars ble utstedt en lov om beslagleggelse av britiske skip og varer, og da denne i ukene etter ble kjent blant

---

⁷⁴ Feldbæk, *Mellom Brødre*: 30.

⁷⁵ Ibid.: 31.

⁷⁶ "Stiftamtmanden i Kristiansand 1028. "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid", Bilag 135: Hans Smidt, Frolands Jernverk.

⁷⁷ Feldbæk, *Mellom Brødre*: 50.

⁷⁸ "Nedenes tingbok," Folio 29 b.

⁷⁹ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid", Bilag 137. Testrup, sogneprest i Holt Dypvåg og Flosta.

embetsmenn, borgere og kanskje også allmuen, hadde dette en viktig effekt på hvordan både nøden, krigen og forholdet til Storbritannia ble tolka i lokalsamfunnet.

2.2.1 Forordninga om beslagleggelse

da de venskabelige Midler til at faae den paa Vore Undersaatteres Skibe og Varer i engelske Havne lagde Embargo hævet, have været frugtesløse, ere Vi nødsagede til, hervet at befale, at alle Skibe og Varer, som tilhøre den Storbritanske Regierings undersaatte, og findes i vore Havne, strax anholdes og tages under beslag; til hvilken Embargos Iværksettelse alle Øvrigheder i Stæderne og paa Landet have af yderste Evne at være Vore Toldbetiente og andre, som maatte, som maatte antreffe saadanne Skibe og Varer, behjælpelig. / For de anholdte Skibes og Varers Conservation, have saavel Ørighederne som Toldbetientene at drage Omsorg; og vil det nærmere blive bestemt, hvorledes for Skibsmandskabet sørges. / Hvorefter alle og enhver sig allerunderdanigst have at rette. / Christian K.⁸⁰

Da den danske kongemakta utstedte forordninga om beslagleggelse av britiske skip og varer 29. mars,⁸¹ lå den britiske flåten i Øresund, men hadde ennå ikke angrepet København. 11. april ble forordninga trykt i *Bergenske Adresse-Contoires Efterretninger*, og samme dag mottok byfogd Otto Munthe Tobiesen i Risør ordre om å legge embargo på rostockerskip med britiskeid last.⁸² Det er uvisst om stiftamtmann Moltke kun sendte denne ordren til byfogdene, eller om lokale tollembetsmenn fikk den samme beskjeden. Etter ordre tok Tobiesen fire rostockerskip i beslag, men valgte ikke å utlosse skipas kornlast.⁸³ Vi kjenner ikke datoen for Tobiesens beslagleggelser, men det er tydelig at skipa ble sett av lokale bønder og allmuemenn. Allerede 11. april beskrev Tobiesen at den lokale allmuen hadde gjort miner til å ville ta skipa som lå i havn.⁸⁴ I tillegg spurte bonden og forlikskommissæren Gunleik Hansen Lindstøl Tobiesen ved to anledninger om han ville utlosse kornlasta til ett av skipa mot betaling, en forespørsel som Tobiesen videreformidla til stiftamtmann Moltke 11. april, riktig nok med et tillegg om at ”*Gunleiks*

---

⁸⁰ "I kraft af den Kongelige Forordning under 29de forrige Maaned, saa lydende: (...)," *Bergenske Adresse Contoires Efterretninger*, 11.04.1801 1801.

⁸¹ *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve samt andre trykte Anordninger som fra Aar 1670 ere udkomne*, bd. 13, J.H. Schou Trykt hos N. Christensen, Kiøbenhavn 1801: 274-275. Embargoen ble avslutta 17. 05.1801, Ibid.: 282.

⁸² "Kaper og prisesaker, Embargoen på skip i 1801," Brev fra O. M. Tobiesen til O.J. Moltke 11.04.1801.

⁸³ Ibid.: Brev fra O. M. Tobiesen til O.J. Moltke 24.04.1801.

⁸⁴ Ibid.: Brev fra O. M. Tobiesen til O.J. Moltke 11.04.1801.

saa ofte viste Lyst til at begaae Træder, synes mig gjør ham aldeles Uverdigg til længer at være Forligelses Commissair”.⁸⁵

Forordninga var altså *tilgjengelig*, og ved at Tobiesen tok fire rostockerskip i beslag, er det sannsynlig at den også var kjent for Risørs lokalbefolkning. Likevel er det ikke sikkert om samtlige av Dypvåg sogns beboere kjente til forordningas eksistens, eller om grunnen til at de anså skipet som lovlig å ta hadde bakgrunn i en forventning om hvordan de kunne behandle fiendtlige skip i en krigssituasjon.

Forordninga er aldri nevnt eksplisitt i forhørs materialet, men i argumentasjonen under bortførelsen og utlossinga av kornlasta til ”Elsabe Maria” la allmuen vekt på at skipets last var britisk eiendom,⁸⁶ og i tingforhør 12. mai ble det sagt rett ut at ”Elsabe Maria ”var destineret til Fædrenelandets Fiende Engelland”.⁸⁷ 14 april refererte stiftamtmann Moltke eksplisitt til forordninga, da han forklarte byfogd Berg i Arendal ”at byfogden i betragtning af nærværende Konjuncture, bemyndiges at lægge Embargo paa Ladninger af alle de tydske Rigsstades Skibe bestemte til Engelland med Kornvare som findes i Arendal”.⁸⁸ Selv om ordlyden har en tvetydighet med henhold til hvem som skal beslaglegge skipene, forklarte altså stiftamtmannens ordre at det var byfogdene som skulle ta skipene i beslag. Selv om forordninga kun er eksplisitt nevnt i noen få brev, forholder en større del av tekstmaterialet seg implisitt til forordninga om beslagleggelse. For eksempel er det tydelig at byfogd Berg refererte til forordninga implisitt. Da Anders Dedekam og Christen Truslew brakte inn Thomas Dillewitz’ kornskip til Arendal, var det etter sigende ”for at undersøges, om ikke Ladningen skulle være Engelsk Eiendom”.⁸⁹ Selv om Bergs referat av borgerskapets handlinger ikke eksplisitt refererte til forordninga, inneholdt det altså en implisitt referanse, en referanse som krevde at begge parter var inneforstått med hva den refererte til. Når dette ikke trengte å bli presisert, kan det tyde på at forordninga var så allment kjent blant eliten, at det ikke var nødvendig å beskrive den tydelig i korrespondansen.

---

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Bilag 70, forklaring fra Nicolai Seegert.

⁸⁷ "Nedenes tingbok," Folio 29 b.

⁸⁸ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Bilag 60. Brev fra O. J. Moltke til N. Berg 14.04.1801.

⁸⁹ Ibid.: Bilag 58. Brev fra N. Berg til O. J. Moltke 15.04.1801.

2.2.1 Diskusjon om forordningas iverksettelse

Som vi ser av forordningas ordlyd, inneholder den ingen spesifikasjoner av hva som skulle skje med skipa som var tatt i beslag, annet enn at lokalmyndighetene og tollerne skulle sørge for at kornet ikke ble bederva mens skipa var i arrest. Tobiesen holdt de beslaglagte skipa i Risør havn til han 25. april fikk beskjed om at embargoen var oppheva.⁹⁰ På tross av at forordninga ikke eksplisitt tilrettela for at kornet kunne distribueres, er det likevel sannsynlig at nettopp forordningas eksistens har lagt grunnlaget for byfogd Bergs kornutdeling i Arendal, og at denne igjen kan ha vært en inspirasjon for aksjonistene som sto bak den ulovlige kornutdelinga i Dypvåg.

13. april beslutta byfogden i Arendal, Nils Berg, å dele ut kornvarer fra et beslaglagt skip.⁹¹ Ifølge Berg var denne utdelinga en nødvendighet. Etter at det 27. mars midlertidig hadde vært kornvarer til salgs i byen, hadde det kommet en mengde mennesker dit på jakt etter matvarer.⁹² Kornet som fantes ble raskt utsolgt, og folkemengden kom til byen med trusler om å overta flere beslaglagte skip som lå i havn. I frykt for "Almuens voldsom Adfærd mod bemeldte skibe", ba Byfogd Berg i Arendal stiftamtmann Moltke om råd om hva han skulle gjøre i denne situasjonen, og fikk til svar at om

byfogeden ingen udveje seer til at forebygge Almuens voldsom Adfærd mod bemeldte skibe saa er det i sligt tilfælde endogsaa Pligt, at handle i Tide udenfor Reglerne efter bedste Skjønnende for ikke at lade Almuen selv raade eller troe at den har bestemt Øvrighedens Forhold: kun at i øvrig Skipperen ingen overlast skeer, og at Betalingen for Kornet ordentlig erlegger og deponeres hos dem.⁹³

Moltke ga altså Berg tillatelse til å handle utenfor reglene. Argumentet var ikke først og fremst å stille sulten til allmuen, men å hindre allmuen i å ta loven i egne hender og forstyrre "den offentlige Roelighed".⁹⁴ En betingelse var likevel at allmuen skulle betale for kornet, og at pengene skulle bli deponert hos Berg selv. Likevel skrev Moltke at han overlot detaljene til Bergs skjønn;

---

⁹⁰ "Kaper og prisesaker, Embargoen på skip i 1801," Brev fra O. M Tobiesen til O. J. Moltke 15.04.1801.

⁹¹ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Brev fra N. Berg til O. J. Moltke 13.04.1801.

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid.: Brev fra O. J. Moltke til N. Berg 13.04.1801.

⁹⁴ Ibid.

Præcise Ordre er det umuelig at give Hr Cancellieraaden i et tilfælde Hvor man absolut maae kun paa Stædet sælv kan bedømme. Men er Forfatningen saaledes som den er bleven mig skildret, da kan Hr Cancellieraaden være overbevist om at det ikke skal mangle Dem paa Soutien fra min Side naar De handler efter bedste Skjønnende for ikke at Lade Almuen faa det Slette meget Farlige Exempel, at den selv raader og bestyrer Øvrighedens Forhold. Foranstaltningen maae være Deres og ikke Almuens Werk”⁹⁵

Siden mitt fokus er på kornutdelinga i Dypvåg, en hendelse som kan sies å være nettopp et slikt farlig eksempel som Berg og stiftamtmanden var redde for, er Moltkes siste utsagn ekstra interessant. De to kornutdelingae skjedde med få dagers mellomrom. I tillegg ser hovedforskjellen i saksgang ut til å ha vært personlige faktorer. Byfogd Tobiesen i Risør fortalte allmuen at å beslaglegge kornet var ulovlig. Byfogd Berg i Arendal delte ut kornet med støtte fra stiftamtmanden. Resultatet var at allmuen i Tobiesens distrikt utførte en ulovlig handling; eller for å si det med Moltkes egne ord.: *Tobiesen lot ”Almuen faa det Slette meget Farlige Exempel, at den selv raader og bestyrer Øvrighedens Forhold.”*⁹⁶

2.2.1 Forholdet til England

Etter at allmuen hadde fått vite at landet var i krig med Storbritannia, men før forordninga om beslagleggelse var utstedt, er det tydelig at allmuen hadde en oppfatning av at det var moralsk riktig å erverve seg kornvarer som tilhørte et fiendtlig land. Da den første gruppa med allmuerepresentanter fra Dypvåg sogn møtte opp på byfogd Tobiesens kontor 24. mars, var ikke forordninga utstedt ennå, men mennene argumenterte likevel med at skipet ”Elsabe Maria” ”indhavde en Ladning af Hveede og Ruug for *Engelsk* Regning, som de troede i disse Tider, i sær da Mangelen for Korn Vahre var saa stor, at nogle Mennisker paa Landet stod i Fahre for at døe af Hunger, at kunde bemægtige sig.”⁹⁷ Representantene forklarte at de ville ta skipet for å avhjelpe hungersnøden, men refererte til kornlastas tilknytning til England som en formildende faktor som kunne gjøre det mulig å ta skipet. Som svar forklarte byfogd Tobiesen mennene ”at naar de kom for at hente mit Raad, maatte jeg aldeles fraraade dem dette Forløb, da Kongen selv, lod all Engelsk eiendom i sine Riger og Land være sikker og urørt.”⁹⁸ Da de åtte representantene

---

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ ”Stiftamtmanden i Kristiansand 1028. ”Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid”, Bilag 1-59.

⁹⁷ ”Stiftamtmanden i Kristiansand. Brev fra Risør byfogd, boks 1044,” Bilag 626.

⁹⁸ Ibid.

var hos Tobiesen stemte dette utsagnet med lovverket, men ikke nødvendigvis med allmuens oppfatning av hva som *burde* være lovlig. Da forordninga om beslagleggelse av britiske skip og varer ble utstedt og kjent i befolkninga kan den ha blitt tolka som en støtte til å kunne beslaglegge og benytte seg av kornlasta.

Om vi går tilbake til allmuemennene som møtte på byfogdens kontor 28. mars, altså før forordninga ble utstedt, var argumentasjonen deres avleda av forventninger til den aktuelle politiske situasjonen, ikke fra kunnskap om lovverket. Når vi da i tillegg ser at forordninga ikke er nevnt en eneste gang i rettsmaterialet etter kornutdelinga i Dypvåg, kan dette være fordi Tobiesen selv hadde gjort det tydelig overfor den første gruppa med allmuerepresentanter at beslagleggelsen ikke innebar at kornet skulle distribueres. Tobiesens tolkning av lovverket kan ha blitt den herskende tolkningen også blant allmuen som muligens ikke kjente til forordningas ordlyd. Med unntak av allmuerepresentantenes møte på byfogd Tobiesens kontor, og selve bortføringa av skipet, er kornlastas britiske eierskap bare unntaksvis nevnt i forhørs materialet. Det presiseres ofte at "Elsabe Maria" var et "Rostocker Skib lad med Hvede"⁹⁹, men det er bare unntaksvis nevnt at lasta var britiskeid. Dette er bemerkelsesverdig. Bystaten Rostock var nøytral, og skipper Seegert forklarte i forhør at han hadde heist flagget for å demonstrere skipets nøytralitet overfor aksjonistene like før skipet ble bortført.¹⁰⁰

Noen få av de forhørte forklarte skipets plassering i Dypvågakilen med frykt for franske og særlig britiske kapere. Tatt i betraktning at britiske krigsskip var en viktig årsak til hungersnøden som prega lokalsamfunnet, og at britiske kapere gjorde stendige raid langs kysten i denne perioden er frykt for engelskmennene sannsynlig. Aanon Olsen fra Kråkvog var en av allmuesrepresentantene på Tobiesens kontor. Forhøret hans bærer preg av en iver etter å rettfærdiggjøre handlingene sine, noe som kan ha prega utsagna hans. Han forklarte at han

har hørt fortelle: at Skipperen skulde udladt sig med: at lige saa gierne kunne lade sig tage, som at blive taget af Franskmanden, da han dog dermed fick skib i Behold. Har hørt Rygte om at Skipperen selv Havde yttret Ønske om at komme paa et Stæd hvor han kunne ligge sikker for Engelsk Manden¹⁰¹

---

⁹⁹ "Undersøkningskommissjonens forhørsprotokoll," Forhør 38, Bends Frandsen.

¹⁰⁰ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Bilag 70, forklaring fra Nicolai Seegert.

¹⁰¹ "Undersøkningskommissjonens forhørsprotokoll," Forhør 1097, Aanon Olsen.

Her skal det legges til at skipper Seegerts reise fra Rostock til Lyngør hadde gått forbi et København som var under angrep av britiske styrker, og over Kattegat hvor britiske kapere og krigsskip gjorde skipsfarten farefull. Derfor skal en slik forklaring ikke forkastes fullstendig. Mer sannsynlig er det likevel at Aanon har forklart skipperens utsagn utafør dets opprinnelige kontekst. Dersom skipperen kom med disse uttalelsene etter at han ble bortført, kan det snarere enn en oppvurdering av de norske opprørerne i forhold til de britiske styrkene, ha vært del av arbeidet han gjorde for å sikre skipet. Tross alt tilkalte skipperen selv losene som loste skipet til Dypvåg, og det er mulig at han i denne sammenhengen kan ha yttra et ønske om å bli plassert på et trygt sted.

Frykt for engelske kapere er også nevnt som motivasjon i andre forhør.¹⁰² Elling Nielsen fra østre Sandøya fokuserte først og fremst på Wille Christensen, og tilla ham handlinger som det ikke er belegg for hos noen av de andre forhørte. Han forklarte blant annet at Wille hadde gått fra dør til dør og agitert for å bortføre skipet. På spørsmål om hvorfor skipet ble flytta fra Lyngør til Dybvog svarte han at Wille hadde vært ”Frygtsom for at Engels Manden skulle komme og tage skibet bort”.¹⁰³ Aasuld Jonsen fra Sandøya besvarte det samme spørsmålet ved at han ikke visste ”undtagen det kun var af Frygt for Engelske Kappere”.¹⁰⁴

2.3. Allmuens protestrepertoar

Store deler av Europa erfarte hungersnød og matprotester i løpet av 1790-tallet, og årene rundt 1800 markerte seg som en særlig kraftig protestbølge. Flere av landa som Nedenes amt drev handel med var prega av både hungersnød og folkelige protester. Blant annet gjaldt dette England, Sverige og Frankrike. Opprørsbølgen i England årene 1800-01 var stor, med aksjonsformer sentrert rundt bortføring av korntransporter, angrep på møller og kornhandlere og fastsetting av priser.¹⁰⁵ Også i Sverige var det omfattende matopptøyer i årene rundt 1800. Flere av disse dreide seg om protest mot dem som brukte matkorn til å brenne brennevin i nød tid.¹⁰⁶ Gustav Sætra har i artikkelen *Norske bondeopprør på 1700-tallet, en trussel for den Dansk-Norske helstaten?* foreslått at

---

¹⁰² Ibid.: Forhør 192, Aasuld Jonsen.

¹⁰³ Ibid.: Forhør 1273, Elling Nielsen.

¹⁰⁴ Ibid.: Forhør 192, Aasuld Jonsen.

¹⁰⁵ John Bohstedt og Dale E. Williams, The diffusion of riots, the patterns of 1766, 1795 and 1801 in Devonshire, *Journal of interdisciplinary history* 1988, 19.

¹⁰⁶ Adolfsson, *Bondeopprør och gatustrider*: 113, 116

grunnen til at Agder og Telemark hadde så mange opprør og protester, kunne være fordi skipsfarten brakte nye ideer og impulser til kysten.¹⁰⁷

Tidligere protester kan også ha vært viktige for hvilke aksjonsformer nedenesallmuen valgte å møte nødssituasjonen med. Nedenes var prega av flere former for både aktiv og passiv motstand gjennom 1700-tallet, og det er derfor sannsynlig at allmuen kjente til hvilke strafferammer slike aksjoner var blitt møtt med tidligere. Samtidig er det også sannsynlig at de var bevisste på at slike aksjoner kunne få positive utfall. I forbindelse med opphevinga av liggedagene organiserte allmuen i Nedenes amt seg i 1752 for å ta kornvarer fra skuter som lå til havn i Arendal. Hovedmannen Kristen Bie fra Øyestad ble fradømt både ære, liv og gods, men ble senere benåda. Samtidig ble åtte personer idømt festningsarbeid, og ytterligere ti personer ble idømt bøter for sin rolle i aksjonen.¹⁰⁸ Av mer omfattende protester var lederen for Lofthusreisinga, Christian Jensen Lofthus, selv fra Nedenes amt. Han ble i 1792 dømt til festningsarbeid på livstid for sin opprørsvirksomhet. Næs Jernverks sirkumferensbønder var pliktige til å brenne og levere kull til jernverkets ovner, et tidkrevende og lite lukrativt arbeid. I 1796 var det store konflikter mellom bøndene og jernverket, noe som resulterte i at størrelsen på bøndenes pliktlevering ble redusert, og at prisen per enhet kull økte.¹⁰⁹ Samtidig er det også sannsynlig at lokalbefolkninga kjente til strafferammene for deltakelse i aksjoner og protester. Ikke minst var vinteren 1800-01 konfliktfylt. Lokale bønder diskuterte håndhevelsen og omfanget av skyssplikten,¹¹⁰ og det finnes eksempel på bønder som nekta å utføre veivedlikeholdet de var pliktige til.¹¹¹

Både hendelsene i det øvrige Europa i årene før 1801 og fortellinger om tidligere protester og aksjoner i nærmiljøet kan altså ha vært en del av allmuens erfaringsrom og ha bidratt til å forme deres protestrepertoar i møte med hungersnøden våren 1801.

---

¹⁰⁷ Sætra, Norske bondeopprør på 1700-tallet, en trussel mot den dansk-norske helstaten?: 302.

¹⁰⁸ Halvdan Koht, *Norsk bondereising*, Pax forlag A/S, Oslo 1975: 308.

¹⁰⁹ Fløystad 1979: 63

¹¹⁰ "Brev fra fogden i Nedenes," i *Stiftamtmanden i Kristiansand SAK*, 1801. Se for eksempel bilag 1024.

¹¹¹ *Ibid.*: Bilag 369.

2.4. Hungersnøden

Norges Velstand har ingen indvortes Selvstendighed. Oplandet er rundelig forsynet med Skov; men har liden jordvey, og den Rigdom, som ved Skoven kan tilflyde Fieldboerne, kan icke erstatte dem Mangelen af Kornvare, naar disse icke i tilstrækkelig Forraad ere at faae fra Nabolandene. Handelen og Søefarten er Normandens vigtigste Haandtering, og den sætter Tusinde og atter Tusinde i Arbeide, som icke eie den mindste Plæt Jord, og maae derfor tilforhandle sig deres Fødevarer af deres Medborgere. Misvæxt i deres eget land og mangel af tilførsel fra fremmede lande, bringe derved en ulykke over denne deel af Norge som ved ingen indvortes rigdom kan forebygges.¹¹²

I 1801 hadde Nedenes amt vært gjennom flere år med dårlige avlinger. Særlig høsten 1800 hadde vært ille. Ifølge Jacob Aall hadde "De haabefuldeste Kornaagre bleve saa aldeles bortsvide ved den Langvarige Tørke" om sommeren, noe som igjen førte til at avlingene slo feil, og at vinteren 1800-01 dermed ble prega av hungersnød.¹¹³ Ifølge fogden i Nedenes hadde ikke kjøpmenn verken i Risør eller Arendal kornvarer igjen i mars og april,¹¹⁴ og kornsalget fra Næs jernverks magasin i 1801 var det høyeste på femten år.¹¹⁵ Men selv om de feilslåtte avlingene var en delårsak til hungersnøden, var de ikke den eneste årsaken. Stiftamtmanden i Kristiansands brevjournal for korrespondanse vedrørende nødsperioden viser bekymring for forsynings situasjonen allerede i august 1800, og 9. januar 1801 kom det brev fra en av distriktets byfogder som konstaterte at "de Udsigter som fører til at afværge Kornmangelen berøer fornæmmelig paa Haabet om danske kornladte Fartøjers komme til Stædet".¹¹⁶ Selv i gode år var bønder, håndverkere, arbeidere og småkårsfolk avhengige av å få kjøpt importert korn fra lokale kjøpmenn for å komme seg gjennom de tunge vårmånedene. Arbeiderne ved jernverkene kjøpte korn fra verksmagasinene, men også beholdningen i disse magasinene var avhengige av kornimport. Slaget på Reden sto 2. april 1801, og på grunn av den britiske flåtens tilstedeværelse i Skagerrak våget ikke danske kjøpmenn risikere skip og mannskap for å frakte korn til norskekysten. Presten Lars Grooss i østre Moland forklarte at det var så

---

¹¹² "Stiftamtmanden i Kristiansand 1028. "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid", Bilag 136: Jacob Aall Nes Jernverk.

¹¹³ Ibid.: Bilag 136, Jacob Aall.

¹¹⁴ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Bilag 141, Lars Weidemann, Fogd i Nedenes.

¹¹⁵ Fløystad, *Arbeidsmandens Lod, det nødtørftige Brød*: 607.

¹¹⁶ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Journaloppføring datert 09.01.1801.

lite korn i området at det ikke var mulig å kjøpe korn for penger. Han forklarte videre at om det "enn havde været mueligt for Pænge at faae Brød, saa ville De dog i almindelighed have savnet samme" for krigen hadde sørget for at de som jobbet på sjøen ikke hadde jobb, og at de som levde av skogshogst ikke fikk solgt tømmeret sitt.¹¹⁷ Eller som Grooss også sa det: "Næringsveyene vare da Næsten Tilstoppede".¹¹⁸

Dyrtida i 1801 kom som en konsekvens av uår. I et brev til Arendals byfogd, kanselliråd Berg, skrev Jacob Aall at

denne Deel af Norge, i forløbne Vinter, befandt Sig i den meest fryctede Hungers-Nød. [...] Foruden at en stor Deel maatte vedligeholde Deres ulyckelige Tilværelse ved Barkebrød og halm, gaves der endog de, Som af hunger maatte holde sengen, jo endog de, Som gandske bleve et Offer for Hungerens Ødelegelser.¹¹⁹

Krisa i 1801 skilte seg fra tidligere nødsperioder ved at den dårlige kornhøsten ikke kunne avhjelpes med innførsel fra utlandet. Som en konsekvens av det britiske angrepet på København ble også yrker knytta til handel og sjøfart risikable, eller med fogd Weidemanns ord: folk i yrker knytta til sjøen trengte øyeblikkelig hjelp af fødekorn, da "disses næringsveie, var døde."¹²⁰

2.5. Dyrtidsresepsjon

For å forstå motivasjonene bak protesthandlingene i april 1801, er det viktig å forstå hvordan dyrtida ble mottatt av lokalsamfunnet, og for å finne ut av det studerer jeg borger- og embetsstandens argumentasjon i brevmaterialet som ble utveksla under hungersnøden. Materialet inneholder vurderinger av hvorvidt Bergs kornutdeling i Arendal var riktig og nødvendig. Siden allmuen i Dypvåg ser ut til å ha forholdt seg til deler av den samme øvrigheten, er denne diskusjonen også opplysende for synet på aksjonen i Dypvåg. Det finnes også fortellinger om øvrighetens behandling av allmuen og deres protest i forhørs materialet. Hvordan hungersnøden ble oppfatta, tolka og mottatt av alle stender er avgjørende for hvilket handlingsrepertoar nøden ble møtt med.

---

¹¹⁷ "Stiftamtmanden i Kristiansand 1028. "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid", Bilag 139. Lars Grooss.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Ibid.: Bilag 136: Jacob Aall Nes Jernverk, 122 oktober 1801.

¹²⁰ Ibid.: Weidemann bilag 141.

En rekke forskjellige tiltak ble satt i verk for å hindre hungersnøden i å gjøre stor skade. Øvrigheten bestilte kornvarer fra de kongelige magasinene, og oppfordra bønder til selv å sende av gårde et lite skip til Danmark etter korn.¹²¹ Byfogd Berg i Arendal oppfordra kapteinene på skip som lå i havn i byen til å selge ut lasta si. Som nevnt lot også Berg et beslaglagt skip fra Rostock utlosse, og lot kornet selge ut til befolkninga mot skipperens vilje. Verksmagasinene skulle sikre kornforsyninga til de som var tilknyttta verket, og våren 1801 ble prisene ved Næs jernverksmagasin holdt kunstig lave for at ikke arbeiderne skulle bli for hardt ramma av dyrtida og hungersnøden. I mai 1800 samsvarte byggprisene ved verket med de i Risør, begge prisene var på 16 ort per tønne. Tilsammenligning var byggprisene i 1801 på hele 24 ort per tønne i Risør, mens verksarbeiderne betalte 17,5 ort per tønne. I nødsperioden ble det også innført en differansiering mellom verksarbeiderne og verksbøndene, som måtte ut med 22 ort per tønne i samme måned.¹²² Allmuens lovlige handlingsrom var begrensa, og deres handlinger overfor myndighetene var dominert av forespørsler om at de beslaglagte skipas kornlast skulle selges ut til befolkninga. Det er også enkelte rapporter om innbrudd og tyveri av mat.¹²³ Den av allmuens handlinger som har fått mest oppmerksomhet fra myndighetenes hold, er likevel den ulovlige kornutdelinga i Dypvågkilen.

Det framgår av forhørs materialet etter utdelinga i Dypvåg at deler av allmuen relaterte seg like mye til Arendal som til Risør som sin nærmeste kjøpstad. Enkelte av kornmottakerne fortalte at de hadde vært i Arendal etter korn, men at de ikke hadde fått noe, mens andre fortalte at de ikke våga den slitsomme reisen til Arendal på tom mave uten noen forsikring om at det faktisk var matvarer å få tak i der. Den geografiske mobiliteten i området framgår også av at flere av tjenestepikene som jobba i Dypvåg sogn, oppga at de egentlig var fra Arendalstraktene, blant annet var losen Wille Christensens tjenestepike på besøk hos sin mor i Arendal under aksjonen og kornutdelinga.¹²⁴ Det er dermed svært sannsynlig at allmuen i Dypvåg kjente til byfogd bergs kornutdeling i Arendal, og at den dermed kan ha vært en viktig inspirasjonskilde da Dypvåg sogns allmue førte "Elsabe Maria" til Dypvågkilen for utlossing.

---

¹²¹ Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd," Brev fra O. M. Tobiesen til O. J. Moltke 28.03.1801.

¹²² Fløystad, *Arbeidsmandens Lod, det nødtørftige Brød*: 586.

¹²³ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Bilag 139, Grooss, Sogneprest i Østre Moland og Tromøya.

¹²⁴ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 138, Dorthe Olsdatter.

2.6. Kapittelkonklusjon

Lokalbefolkninga i Nedenes var avhengig av kornimport selv i gode år, særlig i vårknipa. 1801 var et uår, og importbehovet var dermed ekstra sterkt dette året. I tillegg utgjorde krigssituasjonen i det øvrige Europa et ekstra usikkerhetsmoment som kan ha ført til ytterligere bekymringer for forsyningssituasjonen. Etter 21. mars ble det dessuten tydelig at den britiske flåten i Øresund i praksis forhindra kornimport til distriktet.

Det er ikke overraskende at det var nettopp en engelsk kornlast allmuerepresentantene fra Dypvåg sogn anmoda byfogd Tobiesen om å beslaglegge. Siden den engelske flåten stansa kornimporten og i var i krig med Danmark-Norge etter 2. april, kunne det tolkes til at engelske kornvarer var lovlig å ta. Da forordninga om beslagleggelse kom 29. mars, og byfogd Berg delte ut kornvarer til befolkninga i Arendal 13. april, kan dette inntrykket ha blitt forsterka. Likevel var det ingen selvfølge for øvrigheten at det var lovlig å dele ut kornvarer. I forkant av Bergs kornutdeling foregikk det en lang diskusjon om det var akseptabelt for Berg å gjennomføre en slik handling. Likevel er det sannsynlig at Bergs kornutdeling bekrefta overfor allmuen i Dypvåg at deres planer om å beslaglegge engelskeide kornvarer hadde vært akseptable.

Lokalbefolkninga hadde etter all sannsynlighet hørt fortellinger om tidligere nødsperioder, tidligere protester og hvilke sanksjoner slike protester var møtt med. De kjente altså til farene som var knytta til gjennomføringa av den ulovlig kornutdelinga. Dette har vært med på å prege aksjonens form, som bærer preg av å være organisert for å gi et så lovlig inntrykk som mulig. En liknende aksjon i 1752 ble som nevnt møtt med harde straffer, og det er mulig at allmuen var ekstra påpasselig med å spille korta sine riktig for å unngå å bli møtt med lignende straffer i 1801.

3. Mobiliseringsprosess

Da galeasen "Elsabe Maria" kom til Lyngør 6. april 1801, hadde ideen om å beslaglegge kornskip allerede blitt danna i lokalsamfunnet. 24 mars, altså ni dager tidligere, hadde åtte allmuerepresentanter fra Dypvåg sogn besøkt kontoret til byfogd Tobiesen i Risør og bedt ham beslaglegge en kornlast og dele den ut til allmuen. I tillegg planla en gruppe bønder fra Sønderled å beslaglegge et rostockerskip lasta med korn, noe de forklarte for byfogden 26. mars. Det er uvisst om disse to gruppene representerte selvstendige aksjoner planlagt av to forskjellige protestgrupper, eller om de to gruppene var del av den samme aksjonen. Da byfogd Tobiesen råda bøndene til selv å bestille kornvarer fra Danmark, og allmuemennene til å reise hjem med uforretta sak, skal mennene ha fulgt rådet hans.¹²⁵ 25 dager før "Elsabe Maria" ble bortført fra Dypvågakilen var altså allmuens mobilisering allerede godt i gang. Allmuens handlinger og argumentasjon i forbindelse med at rostockeren "Elsabe Maria" ble bortført 18. april vitner om at det hadde skjedd en endring i synet på hvilke handlinger de så seg berettiga til å utføre innafor de gjeldende forhold. Det er denne prosessen jeg skal drøfte i dette kapitlet. Hva gjorde det mulig å bortføre skipet 18. april, når det ikke var mulig 28. mars?

I dette kapitlet vil jeg fokusere på prosessene som lå forut for selve kornutdelinga. Det finnes få kilder til de tidlige stadiene i mobiliseringsprosessen, men et rikt kildemateriale til de sene stadiene, noe som kommer til å prege min drøfting. Jeg diskuterer også hvordan en protestgruppe kunne skapes, hva som karakteriserte gruppedannelsen i Dypvåg sogn og hvordan Dypvåg sogn ble oppfatta av personer som sto utafor sognet og dermed også utafor den utvida protestgruppa.

Karin Sennefelt har i doktoravhandlinga *Den politiska sjukan* valgt å tolke det svenske Dalupprøret i 1743 med Bert Klandermans' mobiliseringsteori, og dermed vist at metoder som brukes i forskning på sosiale bevegelser også kan brukes på opprør og protester på 1700-tallet.¹²⁶ At vi kan bruke slik teori til å forstå et opprør, en aksjon eller en protest

---

¹²⁵ Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd," 28.03.1801.

¹²⁶ Sennefelt, *Den politiska sjukan*: 27.

betyr likevel ikke at disse hendelsene utgjør sosiale bevelgelser i seg selv. Ifølge Sidney Tarrow hadde de som deltok i slike kortvarige aksjoner kun midlertidig sympati og engasjement for den aktuelle saken, slik allmuen i Dypvågs engasjement for å skaffe kornvarer kun fant sted i nød tid, og i mindre grad etter at nøden var over. Dette betyr altså at mobiliseringa i Dypvåg ikke hadde tilstrekkelig permanens til å kunne kalles en sosial bevegelse.¹²⁷ Aksjonen i Dypvåg skiller seg fra andre aksjoner på ett vesentlig punkt: Selv om deler av allmuens mobilisering skjedde før Slaget på reden, var den britiske flåtens og importstansen den førte til et brudd med forventningene til både allmuen og øvrigheten. Derfor er det først og fremst mobiliseringa som skjedde etter 24. mars vi har kilder til. Sennefelts hovedargument er likevel direkte overførbart: Snarere enn en spontan handling, er enhver protest og aksjon slutt punktet i en lang prosess med opinionsdannelse og politisk mobilisering.

3.2. Gruppedannelse

De aktive partene i en opprørs- eller protesthandling er gitt forskjellige navn i ulike situasjoner. I britisk litteratur er ofte enten det negativt ladede "mob" eller det passive "crowd" brukt. Hvilke begreper historikere bruker skaper forskjellige forventninger til hvordan leseren skal oppfatte aksjonistene. Leserens er ikke ment å oppfatte verken en mobb eller en pøbel med sympati og forståelse, med pøbel og mobb menes destruktive, tidvis også voldelige forsamlinger. En "crowd" eller folkemengde er først og fremst en gruppe mennesker som er samla på ett sted, og der dette begrepet er brukt er leseren tiltekt et mer sympatisk inntrykk av folkemengden. Begrepene er altså avhengig av historikerens sympatier i like stor grad som opprøret eller aksjonens innhold. Hvilke begreper brukte så myndighetene i I Nedenes i 1801 da de skulle beskrive aksjonistene? Både Berg, Moltke og Tobiesen brukte nøytrale betegnelser og omtalte aksjonistene som ganske enkelt som "almuen".¹²⁸ Til tross for den nøytrale språkbruken ble den sultne folkemengden tidvis beskrevet som et problem i seg selv; stiftamtmann Moltke ytra bekymring for

den Fahre den offentlige Roelighed der idelig er udsat for med den Mængde korntrængende og tildeels hungerslidende almue, som strømmer til byen og truer at

---

¹²⁷ Sidney Tarrow, *Power in movement. Social movements and contentious politics*, 2 utg. Cambridge university press, New York 1998: 6.

¹²⁸ Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd," Se for eksempel brev datert 3.04.1801, og 1821.1804.1801.

ville bemæktige sig adskillige der liggende fra Rostock til Engeland bestemte og med korn ladte skibe.¹²⁹

Selv om aksjonistene ikke er omtalt med ord som skilte dem fra den øvrige allmuen, er det tydelig at de hadde vært gjennom en prosess hvor de ble forma som protestgruppe.

At en gruppe mennesker har liknende næringsgrunnlag, levekår og felles interesser er ikke det samme som at de er en gruppe med et felles mål. En rekke grupper mennesker har felles problemer uten at de av den grunn definere seg som et fellesskap, og uten å sloss for den samme saken. Dersom en gruppe som deler fellestrekk skal kunne utføre en kollektiv handling, må den først begynne å oppfatte seg selv som en gruppe, noe som igjen fordrer en aktiv gruppedannelsesprosess.

3.2.1. Dypvåg som gruppe

I forhørsmaterialet framstår Dypvåg sogn som kjerneområdet for kornutdelinga. Selv om folk fra hele Nedenes og også deler av Bratsberg amt mottok korn, er det tydelig ut fra forklaringene at befolkninga i Dypvåg sogn var særlig aktive i både selve aksjonen og den påfølgende kornutdelinga. Ved siden av dette er det tydelig at Dypvåg sogn, og særlig området rundt Dypvågakilen oppfatta seg selv, og ble oppfatta av kornmottakere fra andre sogn, som en samla gruppe med felles agenda.

Det kom to grupper med bønder og allmuemenn på Tobiesens kontor, og begge gruppene møtte opp to ganger. Begge gruppene ba ham beslaglegge kornskip, og begge oppga at de representerte allmuen i Dypvåg sogn. Da allmuens trusler ble virkelighet og skipet ble bortført 18. april, ble det plassert i Dypvågakilen, slik at det kunne sees fra sognets hovedkirke. Jens Christian Matsen fra østre Sandøya henta ikke korn selv, men forklarte at "en gang han var ved Dybvog Kiercke, da saae han Masterne".¹³⁰ En slik plassering foran kirka synes strategisk av flere grunner. For det første ble skipet bortført på en lørdag, og sognebarna ville derfor få øye på det ved kirketid dagen etter. De som kom over land ville få øye på mastene fra kirkebakken, og de som kom sjøveien ville ikke kunne unngå å legge merke til skipet.¹³¹ Ikke minst var kirka det mest offisielle stedet i Dypvåg sogn, og plasseringa kunne derfor framstå som en del av allmuens forsøk på å

---

¹²⁹ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Brevjournal, brev fra Otto Joachim Moltke til Nils Berg 13.04.1801.

¹³⁰ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 1314, Jens Christian Matsen.

¹³¹ Ibid.: Forhør 1181, Ole Larsen. Forklarte at han hadde sett skipet på vei til kirka.

framstille kornutdelinga som så offisiell som mulig. Men plasseringa kunne også kalle fram andre assosiasjoner: I England skjedde ofte matrelaterede opptøyer foran sognekirka, ifølge Adrian Randall fordi det ledet oppmerksomheten mot Gud og hans lov, snarere enn den lokale elitens tolkning av kongens lovverk.¹³²

I et større perspektiv kan Dypvåg kirke ha blitt oppfatta som et sted som representerte sognet og som et sted befolkninga hadde tilhørighet til. Slik vil en plassering i Dypvågakilen ha blitt oppfatta som nøytral av sognets beboere, samtidig som det overfor tilreisende markerte at Dypvåg sogns allmue hadde større eierskap til både kornet og aksjonen enn de som kom fra andre kirkesogn. Ved å legge skipet i Dypvågakilen lå det ikke hjemme hos noen spesiell, men på et sted som alle sognets innbyggere kjente tilhørighet til. Den synlige plasseringa kan dessuten ha vært allmuens måte å signalisere til myndighetene at bortføringen av skipet ikke var noe de gjorde i smug. Åpenhet er en gjenganger i engelske opprør og protester, og ser også ut til å ha blitt markert av allmuen i Dypvåg sogn. Dette skjedde blant annet ved at de aldri la skjul på hva de hadde fore, men snarere fortalte byfogden at de hadde beslaglagt et skip, og at de hadde planer om å dele ut kornet til allmuen. Alan Booth forklarte i artikkelen "Food riots in the North-West of England 1790-1801" at britiske prisfastsettelse foregikk på markedet i full offentlighet, nettopp for å markere at aksjonistenes hensikter var ærlige og åpenbare, og for å vise at "they were not common thieves, but the exactors of retribution".¹³³

At skipet og kornutdelinga var plassert sentralt i Dypvåg sogn er ikke nok til at hele sognet kan regnes som en samla protestgruppe, til det var sognet for stort. Likevel er det tydelig at aksjonistene *framstilte* sognet som en samla gruppe. Dypvåg sogns befolkning fikk prioritet under kornutdelinga, og mot slutten av utdelinga gikk det dessuten bud fra nabo til nabo om at de som bodde i Dypvåg sogn kunne komme tilbake og hente mer korn.

effter budsendelse fra Dybvog omckring i Sognet! At nemlig Dybvog Sogn skulle komme 2den gang og faae Hveede, at Deponenten gick, og Budskabet bad deponenten

---

¹³² Adrian Randall, *Riotous Assemblies: Popular Protest in Hanoverian England*, Oxford university press, Oxford 2006: 70.

¹³³ Booth, *Food Riots in the North-West of England 1790-1801* 95.

bringe med sig pigen Sigri Ellingsdatter til Naboen Ole Olssen Krogevaag. Budskabet var blot mundtlig.¹³⁴

Mange av de forhørte forklarte at de hadde henta korn to ganger, først én tønne, og deretter en halvtønne til på utdelingas siste dag.¹³⁵ Denne prioriteringa av Dypvågs befolkning gjør det sannsynlig at opprørsgruppa var fra Dypvåg, eller i det minste at Dypvågs beboere hadde autoriteten til å bestemme hva som skulle skje med kornet. Selv om de delte kornet med et så vidt nedslagsfelt som mulig, sørga de først og fremst for sine egne.

3.2.2. Dypvåg sett utenfra

Det er altså tydelig at allmuen fra Dypvåg sogn oppfatta seg selv som en gruppe, men hvordan forholdt de tilreisende seg til dem? Jeg har gjennomgått samtlige 58 forhør fra Næs jernverk og enkelte stikkprøver fra andre lokalsamfunn, og bruker dem som kilde til hvordan befolkninga i Dypvåg sogn ble beskrevet av dem som verken tilhørte aksjonens kjernegruppe eller sentrale støttegruppe. De tilreisendes beskrivelser tyder på en grad av mistenksomhet overfor allmuen i Dypvåg sogn, og inneholder beskyldninger om at de hadde utført aksjonen først og fremst med tanke på seg og sine.

Arbeidere fra Næs jernverk fikk korn på to måter: Enkelte av dem gikk landeveien til Dypvågakilen, men "de fra Werket som fik Hveede uden personlig, at hente, lod deres Navne skrive paa en Sædel ved en af Wærckets Folck" som dro i båt fra Tvedestrand.¹³⁶ Forklaringene fra Næs bærer også preg av at de forhørte mente de sto utafør protestgruppa og dermed ble nedprioritert i forhold til befolkninga fra Dypvåg sogn. En av de forhørte beklaga seg over at hun hadde venta ved skipet hele bededagen, og ikke fikk korn før dagen etter.¹³⁷

Også Jacob Andersen fra Barbo beklaga seg over at Dypvåg sogns allmue ble prioritert framfor de tilreisende. Jacob forklarte at da han først kom til skipet på torsdag fikk han ikke hvete. I stedet hadde han ligget ved skipet helt til lørdag mens han venta på at det skulle bli hans tur "og dette var imod Slutningen af Losningen". Han la til at "Dybvog Sogns Almue skulle først have faaet hveede fordi de havde taget Skibet." Senere i forhøret

---

¹³⁴ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 1385, Peder Svendsen.

¹³⁵ Ibid.: For eksempel forhør 197 og 1385.

¹³⁶ Ibid.: Forhør 663, Christer Olsen.

¹³⁷ Ibid.: Forhør 666, Pernille Olsdatter.

fortalte han dessuten at han hadde hørt at "Almuen taledde om: de ville alle være lige gode om denne Ladning", men satt i sammenheng med hans tidligere utsagn om at Dypvåg sogn skulle ha både først og mest hvete, virker det først og fremst som om denne jevnheten gjaldt allmuen fra Dypvåg sogn.¹³⁸ Enda mer misnøye finner vi i forhøret med Tergie Jonsen, som også kom fra Barbo. Han forklarte at han hadde mottatt 4 skjeeper hvete, og la til at "Vel havde Deponenten forlangt 2/4 Tønne, men kunde icke faae meere, da den Mand som skrev, icke ville lade ham faae meere."¹³⁹ Tergie hadde også "hørt fortælle at Dybvog sogns Almue tog skibet i Løngøer, hørt at der var gaaet Bud fra Dybvog Sogn, at Hvede var at faae, samt at Dybvog Sogns Almue ville tilegne sig Slumpen og forbød andre at faae."¹⁴⁰ De tilreisende tolka altså Dypvåg sogns solidaritetsretorikk til å først og fremst handle om at Dypvåg sogn skulle dele likt seg imellom.

Wille Christensen forklarte i sitt forhør at han hadde ordna utdelinga sognvis for å gjøre det lettere å holde bok, og for å hindre de framømte i å kjempe om hvem som først skulle få.

aftalte han med dem at de maatte foreene sig om, at trecke Straae sig imellem hvilcke Sogne der skulle tage effter Tour; Dette iværcksatte de, og fra Den Tid blev Orden fult og et hvert Sogn hvorfra der var nogen Almue fik da Hveede effter som Touren falt¹⁴¹

Misnøyen som vi finner i forhøra med de tilreisende fra Næs og Barbo finner vi ikke i forklaringer fra Dypvåg sogn. De framstilte kornutdelinga som et felles anliggende. Selv de av de forhørte fra Dypvåg som forklarte at de ikke likte å bryte loven for å få kornvarer, framstilte ikke kornutdelinga i et så dårlig lys som de tilreisende fra Næs og Barbo gjorde.

3.3. Mobiliseringsfaser

Da Karin Sennefelt skulle drøfte mobiliseringsprosessen i Dalupproret, valgte hun å bruke Bert Klandermans tre mobiliseringsfaser. Disse fasene brukes blant annet til å vise hvordan en protestgruppe blir skapt.

---

¹³⁸ Ibid.: Forhør 743, Jacob Andersen.

¹³⁹ Steinar Imsen og Harald Winge, "Norsk historisk leksikon, nettutgave," (Oslo: Cappelen Akademisk Forlag, 1999): Oppslag: Skjepper. Siden en skjepper var 1/8 tønne tilsvarer 2/4 td det samme som 4 skjeeper. Sitatet er likevel tatt med på grunn av beskyldningen om å ha blitt nedprioritert.

¹⁴⁰ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 375, Tergie Jonsen.

¹⁴¹ Ibid.: Forhør 100, Wille Christensen.

Allmuens mobilisering skjedde til dels i møte med øvrigheten, og øvrighetens svarsrepertoar var med på å forme allmuens egen mobilisering. Brevmateriale viser at øvrigheten var opptatte av proviantering gjennom hele vinteren, men ut over dette er det lite som tyder på at øvrighetens motmobilisering var aktiv før det var kjent at den britiske flåten hadde gått inn i Øresund. Sannsynligvis delte øvrigheten og allmuen forventningene om at nøden skulle bli avhjulpet med kornvarer fra Danmark slik at verken mobilisering eller motmobilisering var synlig i lokalsamfunnet før etter 21. mars.

Øvrighetens svarsrepertoar var basert på deres erfaringer med tidligere opprør, aksjoner og protester. Her var det et viktig skille mellom byfogdene Berg og Tobiesen. Byfogd Berg hadde gjennom sitt virke som byfogd i Arendal fra 1789 opplevd flere protester, noe Tobiesen, som bare hadde vært tilsatt som byfogd i Risør i tre år, ikke hadde opplevd. Dette kan ha vært med på å prege de to byfogdenes handlinger.

3.3.1. Dannelse og mobilisering av konsensus

Bert Klandermans første mobiliseringsfase handler om hvordan konsensus blir danna. Kort sagt går dette ut på at en liten og som regel relativt homogen gruppe mennesker diskuterer sin felles bekymring, og gjennom samtale tolker det de opplever. Dette kan føre til en enighet om både hva de er misfornøyde med, og hvordan de best kan løse sine felles problemer.¹⁴² Deltakerne i en slik konsensusgruppe bor eller jobber gjerne tett på hverandre, og problemene deres har gjerne den samme årsaken. Klandermans andre fase, "Spredning av konsensus", handler om å spre ideene som denne kjernegruppa har forma i løpet av første fase. Her er det også avgjørende at det skapes og spres en felles idé om hva som er løsningen på disse problemene.¹⁴³ Både denne og neste fase kan knyttes til dannelsen av protestgrupper som jeg diskuterte over.

Det er få kilder til disse første fasene av mobiliseringsprosessen i Nedenes i 1801, og det er få tegn på at øvrigheten aktivt har mobilisert mot allmuens tolkningsramme. Dette er sannsynligvis på grunn av at hungersnøden skjedde nettopp i vårknipa, en tid på året hvor matmangel var både vanlig og forventet. Selv om nøden i 1801 ser ut til å ha vært mer alvorlig enn i tidligere år, er det likevel sannsynlig at allmuen forventet at det i likhet med andre år skulle komme importkorn for å avhjelpe nøden. Byfogd Tobiesen kom med

---

¹⁴² Sennefelt, *Den politiska sjukan*: 295-305.

¹⁴³ Ibid.

en liknende forklaring etter at bonden og forlikskommissæren Gunleik Hansen hadde besøkt kontoret hans 26. mars. I brev til stiftamtmanden forklarte Tobiesen at "alle i vente af Tilførsel, som de efter Aarets Tid med Grund kunde haabe har tilbage holdt deres Klager," men at de "Frygtende for at den i Sundet ankomne engelske Flaade" skulle hindre korntilførselen ikke lenger holdt klagene tilbake, men snarere uttrykte bekymringene sine "med Rædsomme Udtryk".¹⁴⁴ Dette i seg selv er et tydelig eksempel på at selv om nøden var alvorlig, og selv om den voldt allmuen stor bekymring, var ikke nøden i seg selv tilstrekkelig til å mobilisere allmuen til aksjon. Befolkninga var både sultne og bekymra over framtida før den de facto importstansen den engelske flåten forårsaka.

Det er usannsynlig at planene om å beslaglegge kornskip hadde blitt satt ut i live mens allmuen fremdeles hadde forhåpninger om at nøden skulle bli avhjulpet med importkorn. Likevel er det bemerkelsesverdig hvor få dager det gikk fra den britiske flåten gikk inn i Øresund til gruppene fra Dypvåg og Sønderled hadde konkrete løsningsforslag på plass. Dette tyder på at det hadde foregått en mobilisering i lokalsamfunnet, men en mobilisering som hadde som midlertidig løsning å vente på at nøden skulle avhjelpes ved importkorn. Å beslaglegge fremmede skip var sannsynligvis også ansett som en mulig løsning, men et alternativ som ikke skulle benyttes med mindre det ble tydelig at hungersnøden ikke kunne løses med andre midler.

Det er ikke mulig å bestemt påvise at konsensus var blitt mobilisert og spredt til andre lokalsamfunn på dette tidspunktet. Det er mulig at Gunleik og de andre bøndene i Sønderled mobiliserte parallelt med allmuen i Dypvåg, og at de to gruppene med mennesker som møtte opp på byfogdkontoret dermed representerte to separate aksjoner i tillegg til to forskjellige protestgrupper. Likevel er det svært sannsynlig at de to gruppene var del av den samme bevegelsen. Colin Lucas har vist at store protestgrupper under Den franske revolusjon oftest var satt sammen av flere lokale grupper med separate gruppeidentiteter, og det er sannsynlig at det samme også gjaldt i Nedenes i 1801.

Et annet tegn på tidlig mobilisering er eksistensen av et såkalt *sultkomplott*, et begrep introdusert av Steven L. Kaplan.¹⁴⁵ Sultkomplottet handler i stor grad om å peke ut

---

¹⁴⁴ Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd," 28.03.1801.

¹⁴⁵ Jeg har fotholdt meg til hvordan Kaplan er referert hos Karin Sennefelt.

skyldige for hungersnøden, og de som ble pekt ut som skyldige var ofte kjøpmenn og kornhandlere som hadde drevet profitthandel. I et slikt sultkomplott ble nøden framstilt som skapt eller forværra av egennyttige personer. Sogneprest Testrup forklarte i ettertid ”at Almuen for en deel skal i Arendal have fordret Kiøbmænds Boder op for at erfare om der fandtes nogen Beholdning”.¹⁴⁶ og Major von Holfelt forklarte at det var

en ganske bekiendt Sandhed, at man ikke kunde faae kjøbt en Skieppe Korn, at en deel Kiøb Mend, om hvilke blev sagt og troet at de havde og giemte Korn, har uplukket sine Boder og Loftter, og fulgt med en deel Almue for at vise De havde Intet. Denne Velvillighed, som strax rygtedes, gjorde Folchet roelige med deres Trengsel, indtil der blev indbragt 5 Skibe ladte med Korn. Ja nøden var paa allerhøyste og :/ Landet visst ikke kundet udholt 14 dage om end og alle havde deelt med hinanden til ikke en Mand havde haftt det mindste /:¹⁴⁷

Da kjøpmennene valgte å demonstrere for allmuen hvor vidt nøden ramma, aksepterte allmuen nøden som reell og for øyeblikket uløselig, og allmuens protester fikk en midlertidig stans. Alan Booth har beskrevet en tilsvarende situasjon i Manchester i 1800, hvor allmuen med vissheten om at hungersnøden var reell og vidstrakt fant seg i å leve på suppe. I denne situasjonen ble det frykta fra øvrighetens hold at den tilsynelatende roen bare var midlertidig, og at allmuen igjen kom til å protestere om det kom kornvarer til området, fordi ”they will be unwilling to starve in the midst of plenty”.¹⁴⁸ Dette ble også beskrevet av major von Holfelt. Da det kom kornskip til byen begynte allmuen å true med å beslaglegge dem. Vissheten om nøden hadde passivisert allmuen, den hadde ikke demobilisert dem.

3.3.2. Mobilisering til handling

Kulminasjonen av en vellykka aksjon skjer under fasen ”Mobilisering til handling”. For at denne fasen skal kunne finne sted, må de første to fasene ha vært vellykka og ha unngått å bli demobilisert. Som vi så over, ser det ut til å ha vært tilfellet i Nedenes i 1801. I tillegg er det vesentlig at både aksjonenes mål og middel var kjent for både aksjonistene og deres krets av sympatisører.¹⁴⁹

---

¹⁴⁶ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Bilag 137, Thestrup, sogneprest i Dypvåg Holt og Flosta. 122.110.1801.

¹⁴⁷ Ibid.: Bilag 134, major von Holfeldt, 115.110.1801.

¹⁴⁸ The minister of Colne sitert i Booth, Food Riots in the North-West of England 1790-1801 91.

¹⁴⁹ Sennefelt, *Den politiska sjukan*: 28.

De to rundene med møter på Tobiesens kontor vitner om at det skjedde en utvikling og konkretisering av aksjonens mål og midler mellom 24. mars og aksjonsdagen 18. april. Tobiesen framstilte den første pulja med allmuerepresentanter som truende, men alle utsagn som er referert i byfogdens brev til stiftet er likevel framstilt som om de henvendte seg til Tobiesen i en spørrende tone, der de foreslo at han skulle hjelpe dem med å beslaglegge et skip og losse det til fordel for allmuen.¹⁵⁰ Tobiesen forklarte dessuten at allmuerepresentantene forlot kontoret hans ”med høflighed”, noe som gir leseren inntrykk av at byfogd og allmue hadde kommet til enighet under møtet, og at det dermed ikke var noen konflikt mellom dem.¹⁵¹ Riktig nok hadde bøndene fra Sønderled planlagt å selv anholde et rostockerskip, men også dette mobiliseringsforsøket ser ut til å ha blitt stansa etter forslag fra Tobiesen.¹⁵²

Møtene med Tobiesen kan ha påvirket repertoaret til både bøndene i Sønderled og allmuen i Dypvåg, noe vi kan se av handlingene deres i midten av april måned. Gunleik og Sønderledsbøndene fikk råd om å sende et skip til Danmark etter korn. Vi vet ikke om de gjorde dette, men vi vet at de henvendte seg til stiftamtmanden med en forespørsel om å få tilsendt kornvarer fra det kongelige magasin.¹⁵³ Kildene forteller ikke om Sønderledsbøndene deltok aktivt i bortføringa av ”Elsabe Maria”, men Gunleik og flere andre fra Sønderled er opptegna som kornmottagere.¹⁵⁴ Selv om Tobiesen i brevform forklarte at allmuerepresentantene fra Dypvåg sogn forlot kontoret hans ”med høflighed”, er det likevel tydelig at Tobiesen og allmuerepresentantene hadde forskjellig utgangspunkt for argumentasjonen sin. Allmuen argumenterte utfra behov, og ville beslaglegge kornskip fordi ”adskillige mennesker i nogle Dage ikke havde haft Mad, og de vidste ikke paa anden Maade at erholde Fødevarer for sig og dem”.¹⁵⁵ Tobiesen argumenterte derimot utfra en markedslogikk, og forklarte at

---

¹⁵⁰ Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd," 28.03.1801.

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ "Brev fra fogden i Nedenes," Bilag 722, brev fra L. Weidemann til O. J. Moltke, datert 710.704.1801. Bøndernes forespørsel er vedlagt.

¹⁵⁴ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 588, Gunleik Hansen.

¹⁵⁵ Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd," 28.03.1801.

om de mod betaling ville fordre Korn Vahrer af Skipperen troede jeg at de ikke kunde, eller maaskee vilde betale den Priis han derpaa Sadte, og ventede at erholde i Engeland, Rygtet havde sagt mig var 17rd for en Tønde Hveede.¹⁵⁶

Tobiesen argumenterte altså utfra en markedslogikk, hvor markedsprisen dikterte hvor mye allmuemennene måtte betale. Dette utsagnet kan ha virka provoserende for dem som mangla både mat og penger.¹⁵⁷

Etter at begge gruppene hadde fått avslag hos Tobiesen, fortsatte aksjonens mål og idé å bli utvikla og konkretisert. Vi kar kilder til muntlig kommunikasjon blant annet på kirkebakken. Jens Gieruldsen fra Sandøya fortalte at:

en Søndag forinden Skibet blev bortført, var Deponenten ved Dybvog Kiercke, hvor Deponenten hørte Almuen tale om deres Mangel, og hvorledes de skulle afhielpe samme, men da blev ingen Resolution tagen, da dette var en tid forinden skibet blev opbragt.¹⁵⁸

Aasuld Thorsen forklarte i forhør at før aksjonsdagen hadde folk gått fra hus til hus og henta folk med seg til Lyngør.¹⁵⁹ Dette virker som en konkret aktivisering av sympatien som er skaffa for saken i de to første fasene.

Diskusjoner og muntlig kommunikasjon kunne i seg selv være med på å gjøre allmuens tolkningsramme mobiliserende. Likevel er det særlig to hendelser som kan ha bidratt til å bekrefte overfor allmuen i Dypvåg sogn at deres forespørsel om å beslaglegge et kornskip ikke hadde vært urimelig. Den første hendelsen er at forordninga om beslagleggelse ble utstedt, og at Tobiesen 11. april mottok ordre om å legge beslag på britiske skip og varer. Dette førte til at det varig ble liggende skip med engelskeid kornlast i Risør havn. Allmuen var klar over dette, og Tobiesen bekymra seg over at de hadde gjort mine til å ville ta kornet fra disse skipa.¹⁶⁰ Forordninga om beslagleggelse bidro altså til at kornvarene var tilgjengelige, og kan som sådan også ha bidratt til allmuens ide om "at

---

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 184, Jens Gieruldsen.

¹⁵⁹ Ibid.: Forhør 1286, Aasuld Thorsen.

¹⁶⁰ "Kaper og prisesaker, Embargoen på skip i 1801," Brev fra O. M. Tobiesen til O. J. Moltke 24.04.1801.

Korn Vahrer vare Priis og at Kongen skulde Skiænke dem til den Trængende”.¹⁶¹ En annen avgjørende hendelse er at byfogd Berg i Arendal valgte å losse et kornskip og dele ut kornvarene til befolkninga i byen. Da Sønderledsbøndene hadde forsøkt det samme tidligere, og allmuen i Dypvåg hadde anmoda byfogden om å beslaglegge et skip, hadde de fått klar beskjed om at er slikt kornutsalg var en ulovlig handling. Da byfogden i Arendal valgte å foreta nettopp en slik utdeling, er det sannsynlig at allmuen tolka dette som en bekreftelse på at deres forslag til hvordan å løse hungersnøden hadde vært legitim, og at en framtidig beslagleggelse og kornutdeling ville kunne forsvares på grunnlag av dette. 10. april hadde allmuen dessuten fått Risørs største kornhandlere, Hans Schlytter, Henrik Carstensen, Johan Ditlev Borthig og Niels Simonsen, til å skrive under på at de ikke hadde kornvarer til salgs. Denne lista fungerte som et bevis på at nøden var stor nok til å rettferdiggjøre allmuens handlinger.¹⁶²

3.3.3. Demobilisering

Kornutdelinga i Dypvåg ble *forsøkt* demobilisert flere ganger, men uten suksess. Først ble den forsøkt forhindra i å starte av byfogd Tobiesen. To av allmuerepresentantene forklarte i retten at de hadde videreformidla Tobiesens befaling om å ikke dele ut kornet til befolkninga som var samla rundt skipet, men at befolkninga ikke lytta til dette forbudet.¹⁶³ Deretter befalte tollbetjent Biering at skipslukene ikke skulle åpnes, og at kornutdelinga derfor ikke skulle starte. Allmuen hørte ikke på ham heller.¹⁶⁴ Til sist kom fogd Weidemanns fullmektig Niels Marcussen Riis til stedet og befalte befolkninga i kongens navn å stanse kornutdelinga. Allmuen ”brækket [...] dog i min nærværelse forlugen og begyndte atter at udlosse Hveeden, under sigende, at Kongen og Øvrigheden kunde gjøre mod dem hva de vilde, men de kunde ikke Sulte i hjel og dens Trang til Føde var Aarsagen til dette Skridt”.¹⁶⁵ Etter disse tre demobiliseringsforsøkene fortsatte utdelinga til skipet var tomt.

Å demobilisere en aksjon og en protestgruppa handler ikke bare om å hindre den i å utføre målet den har satt seg fore, det handler også om å presentere en alternativ

---

¹⁶¹ Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd," Brev fra O. M. Tobiesen til O. J. Moltke 21.04.1801.

¹⁶² "Nedenes tingbok," Folio 30 a.

¹⁶³ "Undersøkningskommissjonens forhørsprotokoll," Forhør 1194, Jon Tellefsen og 1364, Biørn Matsen.

¹⁶⁴ Ibid.: Forhør 95, Andreas Aall Biering.

¹⁶⁵ Niels Marcussen Riis, "Executions Protocol for Nedenes Fogderie," i *Fogden i Nedenes*.1800-1813.: Folio 65 a.

tolkningsramme som allmuen kan tolke hendelsene sine ut fra. Derfor var det fremdeles viktig for øvrigheten å demobilisere aksjonen etter at den var over. En viktig del av denne demobiliseringa var rettsprosessen. Dette kommer jeg grundigere inn på i kapittel 5.6.

3.4. Kollektiv handling, kollektivt ansvar

Da aksjonen vel var mobilisert, benytta aksjonistene seg av en rekke teknikker for å involvere så stor andel av Dypvåg sogns allmue som mulig i både informasjonsspredning og aktiv deltagelse i aksjonen. Enkelte av disse teknikkene ser ut til å ha vært bevisste, men alle trenger ikke å ha vært det. Ved å sørge for at så stor del av allmuen som mulig var aktivt deltagende i aksjonen, sørga de også for at allmuen oppfatta at de hadde både eierskap og ansvar for den. I tillegg bidro det til å skjule eventuelle initiativ tatt av enkeltpersoner eller grupper i lokalsamfunnet.

3.4.1. Spredning av ansvar

Et viktig element i dannelsen av protestgrupper er hvilke tiltak som ble satt inn for å holde gruppa samla. I artikkelen "The Crowd and Politics between "Ancien Regime" and Revolution in France" beskrev Colin Lucas hvordan dette ble gjort under de tidlige fasene av Den franske revolusjon. Ifølge Lucas, var det forventet at de som bodde i samme bydel som protestgruppa viste solidaritet, selv om de selv ikke var direkte involverte. Slik var flere av tilskuerne til protester direkte sympatiserende med protestgruppa, mens andre personer som bodde i området viste sin solidaritet på andre måter. Personer som var del av lokalsamfunnet, men som ikke uttrykte solidaritet på denne måten, møtte reaksjoner i lokalsamfunnet, blant annet nevner Lucas at flere møtte sanksjoner ved å få vinduene sine knust.¹⁶⁶

Da skipet kom inn i Dypvågakilen, gikk det bud fra hus til hus om at alle som bodde i området burde ro skipet i møte. Dette kan ha hatt en praktisk funksjon. De som først slepte skipet ut av Lyngør havn kan ha vært slitne og trengt avløsning. Likevel framstår dette også som en forespørsel som tvang hver enkelt til å ta stilling til om de støtta aksjonen eller ikke, og til å gjøre denne stillingstakinga synlig for naboene sine. Enkelte av de forhørte fortalte at de hadde nekta å være med på å møte skipet, noe som i praksis

---

¹⁶⁶ Colin Lucas, *The Crowd and Politics between "Ancien Regime" and Revolution in France* *The Journal of Modern History* 1988, 3: 431, 426.

tilsvarte å ta avstand fra aksjonen og de som utførte den. Elling Erichsen, mannen til hun som vokta skriverpengene om natta forklarte at

Da de visste dette skib saaledes blev opbragt syntes Deponenten, med de fleere, de burde og være behjelpelig, men der vare Folck og Baade nok, saa at deres hielp icke behøvdes, dog fik de Toug at buxere med fra en anden baad.¹⁶⁷

Elling forklarte altså at han deltok i slepinga, selv om det ikke var praktisk nødvendig. Plassmannen Jens Pedersen fra Narmannsviken forklarte at han var med på selve bortføringa av skipet. Han framstilte det ikke som en planlagt handling, men fortalte at han etter at han kom hjem fra fiske den dagen "sadte hen til et i Løngøer liggende Skib hvor allereede fleere Folk og Baade havde samlet sig, og at de vare i begreb med at bortføre dette Skib." Der Elling Erichsen viste sin sympati i retten ved å forklare at han syntes han og flere burde være behjelpelige med å slepe skipet inn i kilen, gjorde Jens det ved å beskrive bortførerne i positive ordelag. Han la vekt på at de var mannsterke, og at selv om skipet møtte motvind, var aksjonistene dyktige og sjøvante, og trengte dermed ikke krysse mye på veien mot Dypvågkilen.¹⁶⁸ Det å være med på å slepe skipet i havn ser ut til å ha vært en viktig symbolhandling, og i beskrivelsen av denne handlinga blir det tydelig at en del av menneskene i lokalsamfunnet ikke stilte seg støttende til aksjonsgruppas handlinger. For eksempel forklarte Magnild Nielsdatter at det kom

nogle Mennsker til hendes Mand, og paa en hvis Maade ville tvinge ham til at møde Skibet, og de foer da med en Baad fra Landet imod skibet, men han og de fleere tog icke Om bord, og sae istede sin Misfornøielse over at Skibet i Dybvog Kiilen skulle ligge.¹⁶⁹

Magnild markerte i retten avstand til aksjonsgruppa ved å fortelle at de hadde *tvunget* mannen hennes til å delta i fraktinga av skipet. Likevel fortalte hun ikke om de møtte noen sanksjoner som følge av at dette, og det er mulig at påstanden om at de rodde ut til skipet for å vise sin misnøye er en forklaring som er prega av frykt for straff. Trusler om å bli sanksjonert for å ha vegra seg mot å være med i aksjonen fortalte derimot en av allmuerepresentantene, Aasuld Thorsen om. Aasuld forklarte at han nekta å bli med for å bortføre skipet, men at han var blitt pressa av "de ham ubekjendte Folck" til å reise til Lyngør på dagen da skipet ble bortført. "Dog for icke med magt at blive tvunget dertil, lovede han at

---

¹⁶⁷ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 1287, Elling Eriksen.

¹⁶⁸ Ibid.: Forhør 77, Jens Pedersen.

¹⁶⁹ Ibid.: Forhør 52, Magnild Nielsdatter.

Komme effter.” Da aksjonistene forsto at han hadde brutt løftet sitt og blitt hjemme, dro de tilbake for å ta ham med på møtet hos byfogden i Risør. Dagen derpaa kom De ham ubekjendte Folck igien hiem til Deponenten, og tvang ham under trusdel af at tage alt Madvahre i Deponentens Huus fra han, til at gaae med dem til Dybvogstranden.¹⁷⁰

Aasulds utsagn kan ha flere forklaringer. Én mulighet kan være at han var positiv til aksjonen da den pågikk, og at forklaringa han avga i retten vitner om hvordan han i ettertid skulle ønske at han hadde handla. Likevel er det også sannsynlig at han faktisk hadde vært så skeptisk til aksjonen som han ga uttrykk for i forhør. Aasuld ser ut til å ha hatt en tryggere økonomi enn sine sambygdinge. Den dagen kornutdelinga begynte, reiste han ut med et skip, hvor han som offiser hadde en sikker matsituasjon, og nettopp denne posisjonen kan ha gjort at de øvrige aksjonistene mente at hans deltakelse kunne gi aksjonen større gjennomslag. Truslene om å stjele maten hans var konkrete, og gjør det sannsynlig at det nettopp var Aasulds manglende sympati for aksjonen som skapte reaksjoner fra den øvrige allmuen. Hans markerte avstand til både aksjonen og protestgruppa kan dermed ha vært selve årsaken til at han ble trua til å være med. Aasuld hadde mat, ble ikke like hardt berørt av sultperioden som naboene sine og da han valgte å ikke vise solidaritet ble han trua med sanksjoner.

Allmuen gjorde sitt ytterste for å tone ned alle selvstendige handlinger og også alle tegn på at aksjonen var mobilisert. Som nevnt var det Andreas Aall Biering som foreslo at det skulle holdes liste over hvem som fikk korn, men denne lista hadde likevel en samlende funksjon for befolkninga. Alle som ville få hvete måtte la skrive navnet sitt, noe som tilsvarer å stå for handlingene sine offentlig. Det ble også framheva at beslutninger ble gjort kollektivt, ikke individuelt. I tingforhør forklarte aksjonistene at ingen var leder for aksjonen, og at allmuen ved å vifte med luene sine hadde bestemt at aksjonen skulle gjennomføres.

3.4.2. Ryktedannelse

En annen faktor som var med på å nedtone individuelt initiativ var ryktespredning. Fordi rykter tilsynelatende er aktør- og opphavsløse, er ryktespredning viktig i de tidlige fasene av en ulovlig aksjon. De fleste av de forhørte refererte dessuten til rykter de hadde hørt både i forkant av bortføringa av skipet og under aksjonen. I mange tilfeller er det tydelig at folk refererte til konkrete bud de hadde fått, slik som budet om at alle skulle møte i

---

¹⁷⁰ Ibid.: Forhør 1286, Aasuld Thorsen.

Lyngør for å bortføre et skip, eller budet om at det var hvete å få i Dypvågkilen. Store deler av Dypvåg sogns allmue forklarte at de hadde mottatt disse beskjedene, men like mange forklarte at de ikke kunne huske hvem som hadde fortalt dem dette.¹⁷¹

At budet gikk muntlig, ved at hver person fikk i oppgave å ta med sine naboer, kan også ha vært med på å involvere så mange som mulig av sognets innbyggere i aksjonen. Det finnes kun én referanse til at det skal ha gått en budstikke omkring i sognet. I tillegg til at det var ulovlig å organisere motstand gjennom budstikke, hadde også muntlige bud fordel av å være av ukjent opphav.¹⁷² Der en budstikke hadde en avsender, måtte en muntlig beskjed alltid gjenfortelles med budbringerens egne ord, og selv om budet aldri kunne få noen mer presis avsender enn "Dybvog sogn", kunne ikke budbærerne skjule seg bak å ha gitt budstikka videre uten å vite hva som sto der.

Disse ryktene kan ha hatt en viktig samlende funksjon. Ved at alle ble bedt om å fortelle sine naboer at de skulle komme til Lyngør og bortføre et skip, og deretter at det var korn å få tak i, fikk alle som valgte å bidra til ryktespredninga dermed også en funksjon i aksjonen. I retten hadde ryktene dessuten en fortellerteknisk funksjon. Å referere til ryktene var det samme som å referere til allmuens konsensus, men i upersonalisert form som om hele lokalsamfunnet talte med en felles stemme. Likevel er det viktig å huske at ikke bare er en unnskyldning fra allmuens side. Rykter som vandra fra person til person var en reell størrelse i april dagene 1801. Under mobiliseringa av en ulovlig aksjon er rykter og ryktedannelse en viktig måte å spre allmuens tolkningsramme til andre personer og lokalsamfunn, og ryktene fungerte også til å spre informasjon uten at de som først begynte å spre informasjonen kunne holdes ansvarlig for dem.

De som refererte ordlyden i ryktene som hadde gått i forbindelse med bortføringa av skipet forklarte hvor innholdsrike og detaljerte beskjeder de hadde fått. Fiskeren Jens Pedersen knytta rykte og opplevelse sammen da han beskrev sitt første møte med skipet: "Forud visste Deponenten at dette Skib var laddet med Hveede, at det som han saae var en Galliase".¹⁷³ Både skipets plassering og befolkningas kjennskap til ryktene gjorde det sannsynlig at folk ville komme til skipet på vei til kirka på søndag, og at de i tillegg skulle kunne kjenne igjen skipet dersom de skulle komme forbi.

---

¹⁷¹ Ibid.: Se for eksempel forhør 86, 673, 1144.

¹⁷² Winge, "Norsk historisk leksikon, nettutgave," Oppslagsord: Budstikke.

¹⁷³ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 77, Jens Pedersen.

I noen tilfeller, slik som med Judithe Hansdatter på Sandøya, er det tydelig at ryktet er blitt gitt aktørstatus. Judithe forklarte at hun ikke kjente noen som hadde vært delaktig i bortføringa av skipet, siden ryktet hadde sagt at ingen fra Sandøya hadde vært med.¹⁷⁴ Judithe brukte ryktet som alibi for broren sin, en fattig matros hvis forsøk på å få alibi av andre personer i lokalsamfunnet var blitt blokkert. Broren, Andi Poulin, forklarte at han på opprørsdagen hadde vært ute og fisket sammen med Niels Simonsen.¹⁷⁵ Selv om søsteren støtta forklaringen hans, svarte Niels at det bare var på høsten at han tok med Andi Poulin som fisker, og selv da da mest av veldedighet siden Andi Poulin ikke selv hadde noen båt å fiske med. I Judithes framstilling ble ryktet gitt større autoritet enn Niels Simonsens påstand.

I retten er kornutdelinga framstilt først og fremst som en logisk og kollektiv handling, utført for å dekke et behov. Det er tydelig at allmuen kjente et eierskap til aksjonen, at de deltok i symbolhandlinger som samla allmuen om aksjonen og ga dem felles eierskap til den.

3.5. Kapittelkonklusjon

Vi ser altså at mobiliseringa i forkant av den ulovlige kornutdelinga i 1801 utvikla seg på en måte som i stor grad korresponderer med Bert Klandermans' mobiliseringsteori. Det som er tydelig, er at det foregikk en gryende mobilisering da hungersnøden hadde gjort seg gjeldene, og at importstansen som ble forårsaka av den britiske flåten markerte overgangen til Klandermans' tredje fase, mobilisering til handling. Det er særlig den tredje mobiliseringsfasen som er dokumentert i kildematerialet. Det er sannsynlig at byfogd Bergs kornutdeling i Arendal fungerte som en inspirasjon for allmuen, likevel er det tydelig at ideen om å beslaglegge og losse et kornskip fantes i lokalsamfunnet også før Bergs kornutdeling i Arendal.

Dypvåg sogn framstår som aksjonens kjernegruppe, noe vi ser både av seolidaritetsretorikken som sognets innbyggere benytta seg av både under aksjonen og i rettssalen. Dette bildet blir enda tydeligere av at de som kom langveisfra ga inntrykk av skepsis til Dypvåg sogns innbyggere, og deres motiver. Da aksjonen var mobilisert ble det satt i verk tiltak for å få aksjonen til å virke kollektiv og spontan, og ansvaret ble spredt

---

¹⁷⁴ Ibid.: Forhør 114, Judithe Maria Hansdatter.

¹⁷⁵ Ibid.: Forhør 124, Niels Simonsen.

ved at personer fra lokalsamfunnet ble delaktige i å slepe skipet i havn, og i å spre informasjonen om at det var kornvarer å få i Dypvågkilen.

4. Nødens rolle i mobiliseringa

i avvigte Martii og April Maaneder, var *der* saa stor mangel paa kornvahrer i Ahrendal og omliggende Egne at Almuen som intet kunne faae kiøbe for penge var næsten fortvivlet og færdig at gribe til Wold omsider, *da* der ikke kunde øynes noget haab i den Tiidske Tilstand man da stod udi, at blive saa betimelig forsynet med kornvahrer, at der allerede begynte hungers nød med alle sine sørgelige følger¹⁷⁶

Som vi så i forrige kapittel er forholdet mellom nød og protest komplekst. I dette kapittelet ser jeg på forholdet mellom nød og sosial orden, og på hvordan dette danna grunnlag for allmuens nødsforståelse, som igjen var avgjørende for hvorvidt aksjonen i Dypvåg fant sted.

Historikere har skilt mellom protesthandlinger som var politisk motiverte og de som ikke var det. Blant opptøyer som ikke er blitt betrakta som politisk motiverte, er såkalte pøbelopptøyer og opptøyer som ikke var motivert av noe større spørsmål enn å løse et midlertidig sultproblem.¹⁷⁷ Ettersom bøndene ofte fremma krav som tjente deres egne interesser, har motstanden deres blitt tolka som defensive svar på øvrighetens handlinger snarere enn aktiv protest med et program om politiske endringer. Selv om langsiktige mål som opprettelse av kornmagasiner og en mer kontrollert kornhandel var viktige, hadde også løsning av de akutte krisene avgjørende betydning for allmuens overlevelse.

---

¹⁷⁶ "Stiftamtmanden i Kristiansand 1028. "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid", Bilag 135. Hans Smith, Frolands jernverk.

¹⁷⁷ Dette har for en stor del bakgrunn i hvilke spørsmål som er stilt, og ofte er det nettopp slike større politiske programmer som det har vært lett etter. Da Tore Pryser skulle skrive om mars-urolighetene i Kristiania i 1848, diskuterte han hvorvidt urolighetene var pøbelopptøyer eller politisk uro. Jens Arup Seip hadde tidligere avskrevet urolighetene som uinteressante fordi de var "uten mål og uten ledelse". (Tore Pryser, Mars-urolighetene i Kristiania 1848, *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* 1981: 19.) Gustav Sætra drøfter det som et problem at bølgen av matprotester i 1813 ikke hadde "noen kampsaker eller noe program ut over det å løse den akutte nøden", her er problemet at almuen tenkte kortsiktig snarere enn langsiktig. (Sætra, *Norske bondeopprør på 1700-tallet, en trussel mot den dansk-norske helstaten?*: 314.315.)

4.1. Moralsk økonomi og gjensidighetsprinsipper

I artikkelen "The moral economy of the English crowd in the 18th century" tok den britiske historikeren E. P. Thompson oppgjør med oppfatninga av at det var en automatisk sammenheng mellom matmangel og protester. Han argumenterte for at sult virker passiviserende for dem som ikke er vant til å ha det de trenger.¹⁷⁸ For Thompson var allmuens moralske økonomiforståelse en mobiliserende faktor; begrepet *moralsk økonomi* betegner en moralsk forestilling om hvordan økonomien burde fungere. Denne forståelsen hadde rot i et hierarkisk samfunn hvor utbytting var en del av hverdagen, og definerte hvilke former for, og hvilken grad av utbytting allmuen kunne akseptere, og i hvilke tilfeller utbytting *ikke* ble akseptert. Ser vi nærmere på protestmønsteret i Norge på 1700-tallet ser vi spor etter en slik moralsk økonomi. Her ble det gjort motstand mot særskatter som Dagskatten og Ekstraskatten, men ikke mot ordinær skattlegging,¹⁷⁹ og allmueprotesten var retta mot amoralske handlinger innafor en nødsperiode, ikke mot nødsperioden som sådan. Et eksempel på dette er Juniopptøyene i Christiania i 1795, hvor allmuen protesterte mot et angivelig eksportforsøk fra Bernt Ankers side, snarere enn mot dyrtida de opplevde.¹⁸⁰ Ikke minst ser vi dette i tingforhøret i etterkant av den ulovlige kornutdelinga i Dypvågkilen, hvor de forhørte fortalte " overdrevne høye Priiser paa Levnets Midler og Korn Vahrer som allerede i Lang tid har hersket".¹⁸¹ Moralsk økonomi fantes særlig innafor en paternalistisk samfunnsordning, og er nært knytta til prinsipper om gjensidighet. Enhver tjeneste, ytelse og gave skulle gjengjeldes, enten den var fra ens likemenn, over- eller underordnede.

Den danske historikeren og etnologen Peter Henningsen har i boka *I sansernes vold* redegjort for hvordan disse gjensidighetsprinsippene kom til uttrykk i det danske bondesamfunnet på 17- og 1800-tallet.¹⁸² Argumentasjon som la vekt på et slikt gjensidighetsprinsipp finnes også i kildematerialet fra 1801; Wille Christensen presiserte at han hadde delt ut korn til sine naboer og derfor kun hadde noen få brød igjen i huset. Han markerte dermed under forhør at han hadde en høyere posisjon i lokalsamfunnet

---

¹⁷⁸ Edward Palmer Thompson, "Moral economy reviewed", i *Customs in common* London 1991: 264.

¹⁷⁹ Sætra, Norske bondeopprør på 1700-tallet, en trussel mot den dansk-norske helstaten?: 304-305.

¹⁸⁰ Marthe Glad Munch-Møller, Revolusjonsfrykt og legalisme. En studie av kornopprøret i Christiania i 1795, *Fortid* 2006, 4/06.

¹⁸¹ "Nedenes tingbok," Folio 29 b.

¹⁸² Peter Henningsen, *I sansernes vold, bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark*, Landbohistorisk selskab, københavns stadsarkiv, 2006: 886.

enn de øvrige aksjonistene.¹⁸³ Gjensidighetstanken fungerte også som en måte å rettferdiggjøre en paternalistisk samfunnsordning på. Jernverkseieren Hans Smith brukte implisitt gjensidighetsprinsippene som argument da han forklarte at han hadde opplevd å se kornmagasinene sine tømme, og frykta at han ikke skulle ha muligheten til å fø arbeiderne som var avhengige av å kunne kjøpe matvarer til en pris som var tilpassa arbeiderlønningene. Dersom han ikke kunne fø arbeiderne sine, ville han ikke oppfylle sin rolle i det paternalistiske systemet, noe som igjen ville frata ham legitimiteten han hadde som overhode for jernverket.¹⁸⁴

4.2. Nødskontekst og nødsdemonstrasjoner

Selv om nøden var motivet for protestene og beslagleggelsene i 1801, kan ikke nøden alene forklare mobiliseringa. Hungersnøden i 1801 hadde ikke resultert i aksjon, om ikke hver enkelt deltaker hadde definert seg selv inn i en *nødskontekst*, en kontekst som i samsvar med allmuens erfaringsrom definerte at det var moralsk akseptabelt å ta kornvarer for å overleve.¹⁸⁵ Nødskontekstens praktiske effekt var at nøden ble omdefinert fra å være et personlig anliggende til å bli et kollektivt anliggende. Når sultproblemet ble et kollektivt anliggende, hvilte ikke lenger verken ansvaret eller skammen over å ikke ha kunnet skaffe mat til sin egen familie på den enkelte. Et problem som ramma hele lokalsamfunnet fungerte samlende, og kunne dermed også løses kollektivt. Nødskonteksten la grunnlaget for mobiliseringa som måtte til før selve aksjonen kunne skje.

Et eksempel på hungersnød som ikke resulterte i allmueprotester var hungersnøden 1739-44, en alvorlig nødperiode hvor kornprisene ble fordobla og folk døde av sult.¹⁸⁶ I 1743 fortalte fogd Anders Tostrup at folk i Lister og Mandals amt skjulte sin egen fattigdom for sambygdingene.¹⁸⁷ I Nedenes i 1801 valgte befolkninga motsatt strategi, og viste i stedet fram nøden i form av barkebrød for å demonstrere sin egen matmangel. En felles bevissthet om nødsperiodens alvor spredte seg gjennom muntlig hverdagskommunikasjon som i utgangspunktet ikke hadde noe aktivt agiterende formål.

---

¹⁸³ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 100, Wille Christensen.

¹⁸⁴ "Stiftamtmanden i Kristiansand 1028. "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid", Bilag 135. Hans Smith, Frolands jernverk.

¹⁸⁵ Sennefelt, *Den politiska sjukan*: 30.

¹⁸⁶ Sprauten, *Fra kamp for sin rett til kamp om bedre lønn*: 6.

¹⁸⁷ Margit Løyland, (red.), *Norge i 1743*, 5 bind, bd. 4 2006: 53.

Når folk møttes, diskuterte de nøden. Så vel aksjonister som kornmottagere hadde vært på fiske sammen eller veksla noen ord mens de var på vei fra ett sted til et annet, enten på landeveien eller til sjøs. Ikke minst hadde arbeidsfolk møttes på jobb, og venner og familie hadde vært på besøk hos hverandre.¹⁸⁸ Rykter og fortellinger om hungersnøden spredtes hver gang nøden ble diskutert. Tilstrømming av folk fra innlandet som hadde med seg barkebrød og prøvde å få kjøpt kornvarer kan ha bidratt til å skape et bilde av nødssituasjonen som mer tilspissa, og kan også ha bidratt til å vise at nøden var alvorlig også i andre deler av landet. Da folk forsto at det var flere forråd enn deres egne som var tomme, og da de fikk høre skremmende historier om folk som hadde sulta i hjel, utvikla det seg en stadig sterkere frykt for hva det endelige utfallet av hungersnøden skulle komme til å bli. Likevel fantes det også mer aktive former for muntlig nødsdokumentasjon, muligens fra senere tidspunkter i mobiliseringsprosessen. Jens Gieruldsen fra Sandøya fortalte at "en Søndag forinden Skibet blev bortført, var Deponenten ved Dybvog Kiercke, hvor Deponenten hørte Almuen tale om deres Nød og hvorledes de skulle afhjelpe samme",¹⁸⁹ og senere skal det også ha vært et møte på Borøya hvor bortføringa av skipet ble planlagt.¹⁹⁰

Kildene fra 1743 vitner altså om at matmangelen ble holdt skjult i Lister og Mandals amt, noe som kan tyde på at befolkninga anså nøden som et privat anliggende, og at de dermed skjulte fattigdommen for å bevare sin egen ære og status innafor lokalsamfunnet. I praksis kunne dette også bidra til at det ikke ble etablert noen nøds kontekst, og at mobiliseringsprosessen derfor stansa før den var i gang. Men heller ikke allmuen i 1801 viste fram sin egen nød innafor sine egne lokalsamfunn. Beskrivelsene av dem som viste fram barkebrød deler ett viktig fellestrekk. I tillegg til at de aktivt og systematisk viste fram barkebrødet sitt, ble samtlige av dem også beskrevet som fremmede. Ett eksempel er Susanne Frandsdatter fra Dypvåg som fokkalte at "Hun kiendte icke en eeneste af disse Mennisker".¹⁹¹ At folk ikke lenger befant seg blant sine egne sambygdinger kan ha

---

¹⁸⁸ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 48. fortalte at han møtte folk på vei hjem fra vedhogst i skogen og at disse fortalte ham at det var hvete å få, Forhør nr. 1355 forklarte at han var ute og fiska med Søren Willesen. Flere, blant annet forhør nr. 88, 138 og 193 forklarte at de besøkte familiemedlemmer som bodde i andre lokalsamfunn. Forhør nr. 1 var aktiv i å fortelle både familie og naboer at det var korn å få, og forhør nr. 3 hadde gjort arbeid på Elsabe Maria og fått betalt i hvetemel.

¹⁸⁹ Ibid.: Forhør 184, Jens Gieruldsen.

¹⁹⁰ Ibid.: Forhør 180, Peder Olsen.

¹⁹¹ Ibid.: Forhør 67, Susanne Frandsdatter.

reduisert behovet for å skjule sin egen fattigdom, nettopp fordi de ikke ble sett av sine egne.

Ettersom mobiliseringsprosessen skred fram, utvikla også nødsdemonstrasjonene seg. Både under bortføringa av skipet og i forbindelse med kornutdelinga ble barkebrød stadig mer aktivt brukt til å dokumentere matmangelen. Folk hadde med barkebrød til "Elsabe Maria", og både på skipet og på Dypvågs prestegård ble barkebrødet aktivt vist fram for å dokumentere egen nød. Det er tydelig at allmuebefolkninga på dette tidspunktet argumenterte for at det var en logisk sammenheng mellom hungersnøden og den ulovlige kornutdelinga, ytterligere forsterka ved at barkebrødet ble vist fram. Dette tyder på et sent stadium i mobiliseringsprosessen, hvor sammenhengen mellom nød og aksjonsform var etablert og mobilisert.

4.3. Barkebrød

Det er interessant i seg selv at de fremmede allmuemennene viste fram nettopp barkebrød da de skulle dokumentere egen nød i 1801. Hvilken mat allmuen hadde å spise var en viktig verdighetsmarkør, og kunne få konsekvenser for hvorvidt allmuebefolkninga mente at handlinger innafor en nødsperiode brøt med moralske økonomiprinsipper eller ikke. I Syd-England ble havre først og fremst brukt som dyrefôr. Når det ikke var hvete å få tak i, og havre dermed ble menneskemat, førte dette ofte til protester.¹⁹² Ettersom også bark er blitt benytta til dyrefôr, og fordi barkebrød var en spise som hørte hungersnøden til, er det sannsynlig at barkebrød kan ha hatt en liknende symboleffekt for befolkninga i Nedenes.¹⁹³ Uten at vi skal undervurdere verken hvor alvorlig nødsperioden i 1801 var, eller faren for liv og helse som en nødsperiode kunne innebære, var det ikke nødvendigvis faren for å dø som etablerte en mangelperiode, men snarere reduksjonen i levestandard som en slik mangelperiode medførte.

Ett av aspektene ved moralsk økonomi var at allmuen mente at de hadde rett på bestemte matvarer. Når disse matvarene, det såkalte subsistensgrunnlaget, ikke var mulig å oppdrive ble dette sett på som uakseptabelt. Hva som ble regna som subsistens har

---

¹⁹² Booth, *Food Riots in the North-West of England 1790-1801* 86, 90.

¹⁹³ «egentlig er bestemt til Geder og andre lignende Dyr» M. R. Flor sitert i Ernst Bjerke, "Uavhengighet gjennom vitenskap. Naturhistorien som økonomisk og politisk redskap i opplysningstidens Danmark og Norge," (Oslo: Universitetet i Oslo, 2008): 51. Løyland, (red.), *Norge i 1743*: 56.

varierte fra sted til sted og tid til tid; for eksempel finnes det eksempler fra Chile i 1905 på kjøttopptøyer hvor kjøttmat ble framholdt som en rettighet.¹⁹⁴ Da allmuen i 1801 måtte ty til barkebrød, slo dette fast at nøden var et faktum. Slik ble den sterkeste måten å demonstrere nødens alvor, å vise *fram*, eller vise *til* barkebrødet de hadde å spise. I 1801 ble barkebrødet et viktig virkemiddel til å samle enighet om matmangelens alvor.

Matvarer som ble sett på som uverdige ble også sett på som usunne. I noen tilfeller samsvarer disse holdningene med dagens oppfatning om hva som er sunt og ikke. For eksempel nevnte Jacob Aall bruken av halm som kornsurogrogat; mennesker kan ikke fordøye halm.¹⁹⁵ Likevel er det viktig å huske på at forestillinger om hvilke matvarer som er henholdsvis sunne og usunne er basert på flere forestillinger enn bare næringsverdi. Da renlaven ble framelska som det fremste redningsmiddelet fra hungersdøden under blokkaden 1807-13 møtte også dette motstand, basert på forestillinger om at det å spise renlav var både usunt og uverdigg.¹⁹⁶ I England var det på slutten av 1700-tallet en utbredt oppfatning at brunt brød var skadeligg, og at hvetebrød var den sunneste brødmaten. Å blande ut hvetemelet med grøvre kornsorter ble sett som en forringelse. Selv om havre ble betrakta som skadeligg i England, var hovedbrødet i Skottland brødleiver lagd av havre, og skottene klagde om de ikke fikk havre å spise.¹⁹⁷

Uavhengigg av om krisemat var skadeligg eller ikke, ble enkelte matvarer sett på som uverdigg til menneskeføde. Dette kunne igjen føre til at det å måtte leve på disse matvarene ble tolka som et moralsk rettighetsbrudd og gi befolkninga insentiver til å protestere. Det er sannsynlig at myndighetene var klare over dette. Eliten var opptatte av å berge Norge gjennom nødsårene, men hadde det også som ideologisk prinsipp at ethvert land skulle være selvforsynt med det naturen hadde å by på.¹⁹⁸ I *Christiania Intelligentz-Sedler* beskrev tidligere slottsprest Bærnt Sverdrup 1801 i maleriske ordelag

---

¹⁹⁴ Orlove, *Meat and Strength*.

¹⁹⁵ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Bilag 136, Jacob Aall.

¹⁹⁶ Bjerke, "Uavhengiggighet gjennom vitenskap. Naturhistorien som økonomisk og politisk redskap i opplysningstidens Danmark og Norge," 51.

¹⁹⁷ Booth, *Food Riots in the North-West of England 1790-1801* 86.

¹⁹⁸ Bjerke, "Uavhengiggighet gjennom vitenskap. Naturhistorien som økonomisk og politisk redskap i opplysningstidens Danmark og Norge," 56. Bjerkes framstilling fokuserer på krigstiden 1807-14, men Sverdrups argumentasjon omkring karvekålen vitner om lignende holdninger i 1801.

hvordan en kunne lage flatbrød av karvekål.¹⁹⁹ Elitens forsøk på å definere typisk nødsproviant som verdig menneskeføde kan tolkes som et forsøk på å minimere synet på sulten som et brudd på den sosiale orden. Sverdrups forherligelse av karvekålen som ”med Velsmag begierlig nydes” forandra neppe allmuens syn på krisematen som et brudd på den sosiale orden, snarere de positive ordelaga han brukte til å beskrive karvekålen tyde på at Sverdrup var klar over allmuens motstand mot å spise nødmat. Tilsvarende ble *Selskapet for Norges vels* vitenskapelig funderte forsøk på å innføre renlav som et godt alternativ til korn under og etter blokkaden 1807-13 ikke godt mottatt hos allmuen. Befolkninga på Krokskogen sa rett ut at ”Vi ville før sulte, end æde denne Mose”.²⁰⁰ Der eliten forsøkte å definere nøden først og fremst som et spørsmål om overlevelse, var nøden for allmuen også et spørsmål om verdighet.

Beskrivelser av at dyrefor ble brukt som menneskemat finnes også fra 1743 hvor det ble fortalt at folk spiste brød utspedd med mask eller spiste ”det bare græs og urter paa marcken”.²⁰¹ Særlig presiseringen av at det var gresset på *marken* som ble spist mer enn antyder at menneskene ble tvunget til å leve som dyr. I beskrivelsen fra 1743 framstår nøden dermed som noe unaturlig, fordi den brøt samfunnets orden. Ved å bryte med den sosiale orden framsto dermed dyrtid og hungersnød også som en trussel for elite og øvrigheter. Da Jacob Aall skulle forklare nødsperioden i 1801 for stiftamtmanden presenterte han et narrativ hvor både den sosiale orden og samfunnskontrakten var oppheva, og hvor ”Hungeren forvandlede dem til Natur-Mennesker”.²⁰²

4.4. Fattigdom og korntrang

Torsdag 24. mars, to dager etter at den første pulja med allmuerepresentanter var på byfogdkontoret, fikk byfogd Tobiesen også besøk av bonden og forlikskommissæren Gunleik Hansen som var på vei til Lyngør sammen med naboene sine for å hindre et kornskip i å reise fra stedet.²⁰³ Tobiesen fortalte Gunleik om de åtte allmuesrepresentantene, og

---

¹⁹⁹ Bærnt Sverdrup, "Et Redningsmiddel for de Fattige udi Hungersnød," *Norske Intelligens-sedler* 29. april 1801.

²⁰⁰ Bjerke, "Uavhengighet gjennom vitenskap. Naturhistorien som økonomisk og politisk redskap i opplysningstidens Danmark og Norge," 51.

²⁰¹ Løyland, (red.), *Norge i 1743*: 25.

²⁰² "Stiftamtmanden i Kristiansand 1028. "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid", Bilag 136, Jacob Aall.

²⁰³ Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd," Brev fra O. M Tobiesen til O. J. Moltke 28. mars 1801.

gav dem det Raad jeg havde givet Dybvaags Sogns Deputerede der ligesom disse ei vare fattige Folck: at forene sig med endeel Bønder af Sønneløfs Sogn, der havde i Tanke at Sømmenskyde Penge til at afsende et lidet Skib til Danmark efter Korn Vahre, som de ogsaa lovede.²⁰⁴

Tobiesen kjente på dette tidspunktet til at den britiske flåten hadde gått inn i Øresund, men hendelsen skjedde før forordninga om beslagleggelse var utstedt. Tobiesen oppfordra altså bøndene til et farlig prosjekt: å sende et lite skip ut i et farvann som var gjort utrygt av britiske kryssere. Det er talende at Tobiesen i samme brev påpekte at også et skip som var sendt ut av noen av byens kjøpmenn i samme ærende var blitt stansa nettopp på grunn av den britiske flåten, selv om kjøpmenn og borgere planla å utruste og sende av gårde et større skip for å skaffe kornvarer.²⁰⁵

Da Tobiesen henvendte seg til stiftamtman Moltke, brukte han bøndenes standstilhørighet til å underbygge at han ikke anså aksjonen som Gunleik og naboene planla som rettmessig. Tobiesen avviste ikke trangen til korn, men breva hans viser et skille mellom å være ramma av nøden og å *være fattig*. Det er fattigdom han ikke tilkjente verken allmuerepresentantene, Gunleik eller hans naboer. Dette er ikke overraskende i Gunleiks tilfelle. Gunleik var forlikskommisær og bonde, og at Tobiesens antok at han og naboene hadde økonomi til å sende av gårde et skip til Danmark er også et tegn på hans økonomiske stilling. Likevel beskrev heller ikke allmuen seg som fattige. Selv om flertallet av de forhørte forklarte at de "Havde Trang", var det kun enkelte av kornmottakerne, folk som var uføre eller levde på almisse, som brukte ordet fattigdom om sin egen situasjon.²⁰⁶ Som en motsetning til både Tobiesens og de forhørtes forklaringer finner vi sogneprestene, som både anerkjente nød og fattigdom. For eksempel skrev sogneprest Lars Grooss i Østre Moland i ettertid at "de Fattige, og det var som sædvanligt, de fleste, maatte [...] have staaet for at sulte i hjel".²⁰⁷

Tobiesen anerkjente i brevet at korntrangen var stor, men viste samtidig en tiltro til at de som ikke var fattige til daglig burde kjenne andre utveier enn en ulovlig aksjon for å få dekket sin egen matmangel. Det er interessant at nettopp den gruppa Tobiesen mener

---

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Ibid.

²⁰⁶ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," For eksempel forhørte 111, Anne Pedersdatter, 186, Ellen Andersdatter og 638, Albreth Albrethsen.

²⁰⁷ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Bilag 139, Lars Grooss, sogneprest i Østre Moland.

burde ha ressurser til å løse sine egne problemer innafør systemet, er det samme befolkningssjiktet som ifølge E. P. Thompson oftest deltok i matprotester. Ifølge Thompson så de som var vant til å ha det de behøvde for å overleve på mat som en rettighet. Når denne rettigheten ble fratatt dem, og de ikke kjente noen annen utvei for å få det de trengte, kunne protester og aksjoner forekomme. Siden denne gruppa var vant til å få dekket sine grunnleggende behov, kjente de også indignasjonen over at retten til matvarer ble fratatt dem. Ifølge Thompson var det også denne gruppa som hadde de politiske og sosiale ressursene til å kunne mane resten av lokalsamfunnet til protest.²⁰⁸

Også aksjonistene forholdt seg til spørsmålet om hvem som var økonomisk berettiget til å få kornvarer. Selv om allmuen samla seg om å bruke egen nød til å forklare hvorfor de behøvde å beslaglegge utenlandske kornskip, ble ikke alle kornmottakerne behandlet likt av aksjonistene. I sin posisjon som skriver under aksjonen, var det Wille Christensens som vurderte hvor mye korn den enkelte kunne få. Han forhørte seg om hvor stor familie de korntrengende hadde, og tilpassa kornmengden etter dette.²⁰⁹ Allmuen betalingssevne var et tema, Tollbetjent Biering forklarte at Wille hadde formant kornmottagerne om at kornet skulle betales tilbake, og at det kom til å bli dyrt.²¹⁰ Likevel er det tydelig at behovet ble prioritert framfor betalingssevnen. Fot eksempel forklarte Maria Larsdatter fra Næs jernverk at hun hadde bedt om halvannen tønne korn til seg og sønnen sin, men at Wille hadde bestemt at hun som enke ikke kunne få så mye som hun bad om.²¹¹ Eksempler på at Wille forholdt seg forskjellig til forskjellige kornmottakere ser vi i forhørene med Susanne Corneliusdatter og Gunleik Hansen Lindstøl. Susanne fortalte at

Hun henvendte sig til Wile Christensen med Begiæring: at faae en halv Tønde, hvortil han svarede "Jo visst skal du faae! Du er et trængende Børn, det kan icke gaae Dig værre, end de andre!"²¹²

Gunleik forklarte tvert imot at Wille

formante piger og drenge til at afholde sig fra at tage Hveede, og antage Tieneste og da de undskyldte sig med ingen Tieneste at kunde erholde, og tilbød sig at tiene Wille, lod han dem dog faae mindre end de forlangte.²¹³

---

²⁰⁸ Thompson, "Moral economy reviewed": 265.

²⁰⁹ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 743, Jacob Andersen.

²¹⁰ Ibid.: Forhør 95, Andreas Aall Biering.

²¹¹ Ibid.: Forhør 888, Maria Larsdatter.

²¹² Ibid.: Forhør 2, Susanne Corneliusdatter.

Susannes posisjon som et "trængende Børn" sto altså i kontrast til dem som mangla jobb og av den grunn ikke kunne forsørge seg. Det er ingen eksempler på at noen ble dømt uverdige til å motta korn, men kildene over forteller at noen mottok mindre korn enn andre på grunn av Willes skjønnsvurdering.

4.5. Sosial orden

Nødens alvor var avgjørende for øvrighetens vurdering av hvorvidt det var akseptabelt for byfogdene å beslaglegge fremmede skip eller ikke. I forkant av Bergs beslagleggelse og kornutdeling i Arendal forklarte stiftamtmann Moltke byfogd Berg "at man vel ikke uden i yderste Nødstilfælde kunne have adgang til den Forraad disse Skibe indeholder".²¹⁴ Men selv om nøden ble sett på som alvorlig nok til at en slik handling fra byfogdenes side kunne forsvares, var det avgjørende at det var byfogdene, ikke allmuen som utførte disse handlingene,

John Walter og Keith Wrightson har i artikkelen "Dearth and the social Order in early modern England" studert samspillet mellom hungersnød og sosial orden i 15- og 1600-tallets England. I artikkelen viser de hvordan erfaringer fra tidligere nødsperioder og frykt for framtida kunne være med på å styrke allmuens tiltro til samfunnets vertikale bånd, noe som igjen bidro til å opprettholde den sosiale orden.²¹⁵ I Nedenes i 1801 er det tydelig at allmuen i 24. mars 1801 nærte tiltro til at byfogd Tobiesen skulle bidra til å løse nødsproblemet. Dersom Tobiesen hadde oppfylt allmuens forventninger til ham, ville det ha styrka hans legitimitet i aderes øyne. Tobiesen forsøkte også på dette ved å bestille korn fra det kongelige magasin, men i motsetning til byfogd Berg handla Tobiesen ikke i tide, og konsekvensen ble altså at allmuen tok saken i egne hender.²¹⁶

Øvrighetens syn på nødsperiodens utfordringer står i et motsetningsforhold til allmuens egne nødsbeskrivelser. Der allmuen eksplisitt fokuserte på faren for å sulte i hjel, og implisitt la vekt på egen verdighet under nødsperioden, fokuserte øvrigheten først og

---

²¹³ Ibid.: Forhør 588, Gunleik Hansen Lindstøl.

²¹⁴ Otto Joachim Moltke, "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid.," i *Stiftamtmanden i KristiansandSAK*, 1801. Brev datert 13. april 1801.

²¹⁵ John Walter og Keith Wrightson, Dearth and the Social Order in Early Modern England, *Past & Present* 1976: 22.

²¹⁶ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 95, Andreas Aall Biering.

fremst på nøden som en fare for den sosiale orden og den "Offentlige Roelighed".²¹⁷ Brevene mellom fogd, byfogd og stiftamtmanntmann bærer preg av at allmuens protesthandlinger ble sett på som alvorlige nettopp på grunn av trusselen mot den sosiale orden, og at byfogd Bergs kornutdeling i Arendal først og fremst skjedde for "at forebygge Almuens voldsom Adfærd mod bemeldte skibe", og "ikke at lade Almuen selv raade eller troe at den har bestemt Øvrighedens Forhold".²¹⁸

Hungersnøden kulminerte i svært forskjellige handlinger i Risør og Arendal, og det er interessant at byfogd Tobiesens vurderinger av allmuens matmangel var så forskjellig fra de samtidige vurderingene til byfogd Berg. Kanskje kan det at ulovlige kornutdelinga i Dypvåg faktisk fant sted ha vært med på å forsterke synet på Bergs kornutdeling som berettiga. Kildene til øvrighetens syn på Bergs beslagleggelse og utdeling er samla i ettertid, etter at kornet var delt ut og avlinga etter havren fra kornskipet høsta inn. I forkant av utdelinga hadde Moltke konkludert med at det ikke var tid til å gjøre noen undersøkelse av nødens alvor, og at Berg måtte handle i tide etter sitt eget skjønn for å hindre allmuen i å protestere.²¹⁹ Først i ettertid ble det gjort opp status over om Berg hadde tolka situasjonen på en tilfredsstillende måte. Embetsmennenes og borgernes konklusjoner er tydelige.²²⁰ Lokale sogneprester beskrev allmuens sult med sympati, og uttrykte glede over at Berg hadde grepet inn før nøden drev allmuen til å gjøre noe ulovlig. Verkseierne Aall og Smith fokuserte først og fremst på at Bergs beslagleggelse hadde bidratt til at den sosiale orden var gjenoppretta og overholdt.²²¹ Felles for embetsmennene, med unntak av sogneprestene, er at redsel for allmuens protesthandlinger og "wold" er beskrevet i større detalj enn allmuens egen nød, og at der hvor allmuens nød er via stor oppmerksomhet, er det først og fremst for å underbygge støtta til Bergs kornutdelings systembevarende egenskaper.

Da Tobiesen forklarte Moltke at bonden Gunleik og hans naboer ikke var fattigfolk, var det ikke skrevet i en tone som forklarte at selv de som hadde det godt til hverdags nå var fattige. Snarere signaliserte han at de som ville ta de tyske kornlastene ikke var fattigfolk

---

²¹⁷ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Brev fra O. J. Moltke til N. Berg 13.04.1801.

²¹⁸ Moltke, "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid.," Brev datert 13. april 1801.

²¹⁹ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Brev fra O. J. Moltke til N. Berg 13.04.1801.

²²⁰ Brev er samla i mappa "Arendal Byfogd, forklaring av bydogd" i arkivet etter stiftamtmanntmannen i Kristiansand.

²²¹ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Bilag 136, Jacob Aall og 135, Hans Smith.

og at de dermed ikke berettiga til å motta almisser. Tobiesens argumentasjon brukte bøndenes mulighet til å sende skip til Danmark til å aktivt definere dem ut av en nøds kontekst, noe som kan ha vært en av årsakene til at aksjonen Gunleik og naboene planla ikke ble satt ut i livet. Likevel finnes det en kilde på at Tobiesen selv søkte Moltke om tillatelse til å selge ut kornlasta fra en av rostockerne, slik Gunleik hadde foreslått.²²² Jeg kjenner ikke verken Moltkes svar eller det faktiske utfallet av Tobiesens ansøking, men det finnes ingen kilder på at Tobiesen faktisk lot en av rostockerene losse ut. Dette er slående, sett i kontrast til Moltkes aksept for Bergs kornutdeling i Arendal.

4.5. Betalingsevne

Da kornet på "Elsabe Maria" ble delt ut, betalte hver husstand 2 sk. som skriverpenger. Dersom vi tar den høye kornprisen våren 1801 med i betraktninga, ville ikke den totale summen av skriverpengene ha vært tilstrekkelig til å dekke mer enn noen få tønner korn, selv om alle de som mottok korn hadde betalt skriverpenger. Pengene ble altså ikke drevet inn av økonomisk nødvendighet. Hvilken funksjon hadde innsamlinga av skriverpenger for aksjonens legitimitet?

Skriverpengenes praktiske funksjon var å fungere som et gebyr for å bli skrevet på lista over dem som fikk korn, og inneholdt dermed også en forpliktelse om å være villig til å betale for kornvarene i ettertid.²²³ For allmuen markerte skriverpengene dessuten at kornet ikke var stjålet. Betalinga av de 2 sk. og den påfølgende nedtegninga av navn og skyld fungerte som dokumentasjon på at de ikke hadde handla i det skjulte. Ikke minst skulle skriverpengene brukes til å lønne både dem som sto nattevakt, han som målte opp kornet og Wille som skrev lista over hvem som fikk korn. Dette gjorde prinsipielt sett aksjonistenes deltakelse i aksjonen til et lønna arbeid snarere enn en farlig opprørshandling. Kona til bonden Elling Eriksen på gården Dypvåg vokta skriverpengene. Hun oppbevarte pengene og listene over hvem som hadde fått korn i ei dragkiste som hun selv hadde nøkkelen til.²²⁴ Elling mottok selv korn fra kornutdelinga. Han fortalte i forhør at han var i Porsgrunn i forretninger under deler av aksjonen, og han ser dermed ut til å ha vært mer bemidla enn allmuen for øvrig. I forhør minimaliserte Elling pengemengden ved å forklare at hans kone hadde mottatt "Nogle

---

²²² "Kaper og prisesaker, Embargoen på skip i 1801," Brev fra O. M. Tobiesen til O.J. Moltke 11.04.1801.

²²³ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 1097, Aanon Olsen.

²²⁴ Ibid.: Forhør 100, Wille Christensen.

Kopperpænge”.²²⁵ Ved å la en tredjepart vokte pengene om natta begrensa aksjonistene sin egen tilgang på disse pengene, noe som også kan ha hatt en viktig signaleffekt om aksjonistenes uselviske oppførsel overfor så vel allmue som øvrighet.

Betalinga av de 2 sk. til skriverpenger utgjorde altså en symbolsk sum, noe vi blant annet ser av at selv de som ikke hadde to skilling å betale med, fikk korn uten å bli avkrevd noen godtgjørelse.²²⁶ At den totale summen av skriverpengene var så lav kunne også være viktig for legitimiteten til dem som hadde viktige posisjoner i gjennomføringa av aksjonen, særlig for Wille Christensen. Siden pengesummen de drev inn var relativt ubetydelig, kunne verken allmuen eller øvrigheten beskyldde Wille for å ha villet gjøre seg rik på allmuens ulykke og ulovlige handlinger. Vi finner heller ingen slike beskyldninger i forhørs materialet.

4.6. Kapittelkonklusjon

For at hungersnød skal kunne utvikle seg til aksjon, var det altså nødvendig at allmuen definerte konteksten de levde i som en unntakssituasjon, hvor de kunne forholde seg til et annet sett med regler enn i hverdagen. En del av denne prosessen var å definere nøden de opplevde som et kollektivt, ikke et individuelt fenomen. En kollektiv byrde kunne løses kollektivt, og var i stor grad fritatt for skammen som fulgte med individuell nød.

Allmuen i Nedenes levde altså innafor et moralsk økonomisystem, og et system hvor det ble lagt stor vekt på gjensidighet. Allmuen aksepterte en grad av utbytting så lenge liv og helse var sikra. Da våren 1801 ble prega av hungersnød, og øvrighetene ikke hndla på den måten allmuen mente de burde, ble dette sett på som et kontraktsbrudd. Dette ble blant annet demonstrert gjennom framvising av nødmat, som fungerte til å vise hvor uholdbar situasjonen var, Selv om sult er en fysisk tilstand, var allmuens forhold til egen nød avgjørende for hvordan den ble tolka, og dermed også for hvilket handlingsrepertoar allmuen så seg berettiga til å benytt for å avhjelpe nøden.

Den samtidige fortolkninga av nøden har dermed vært avgjørende for aksjonens mobilisering og tilblivelse. Fortellinger om hvordan allmuen tidligere hadde behandla, og

---

²²⁵ Ibid.: Forhør 1287, Elling Erichsen. Kona er ikke navngitt.

²²⁶ Mange av de forhørte forklarte at de ikke betalte skriverpenger. Eksempler er forhør 36, 698 og 1176.

vært ramma av hungersproblematikken var dermed med på å prege hvordan allmuen møtte nøden i 1801

5. Form, makt og kommunikasjon

Gjennom hele aksjonen var allmuen opptatt av å rettferdiggjøre handlingene sine både ovenfor myndighetene og sitt eget lokalsamfunn. Med *rettferdiggjøring* mener jeg hvordan allmuen, både gjennom handling og argumentasjon, la fram sin egen rett til å utføre handlinger som var ulovlige både på papiret og i myndighetenes øyne. Det som er viktig å huske på, er at denne rettferdiggjøringa ikke bare var retta mot myndighetene; gjennom mobiliseringsprosessen ble også aksjonsformen gjort gyldig som reaksjon på nødsperioden både for lokalsamfunnet og hver enkelt aksjonist.

Når allmuen forsvarte aksjonen og kornutdelinga, ville de at aksjonen skulle bli oppfatta som en akseptabel handling, og som en konsekvens av dette at straffeutmålinga skulle bli så mild som mulig. I tillegg inneholdt alle former for rettferdiggjøring en anmodning om at livsvilkårene og problemene til allmuen skulle bli anerkjent som reelle; ved å vise at handlinga hadde edle motiver, forsøkte allmuen å frata myndighetene muligheten til å avskrive aksjonen som tyveri. Den indre rettferdiggjøringsprosessen skjedde både i og overfor lokalsamfunnet, og handla både om å skape en enighet om egen situasjon, om hvilke handlinger som var akseptable innenfor ramma av hungersnøden og om hvordan matmangelen best kunne avhjelpes. Dette skjedde ikke minst gjennom mobiliseringa som er beskrevet utfyllende i kapittel 3, "Mobiliseringsprosessen". Her i kapittel 5 drøfter jeg resultatene av denne prosessen, og hvordan allmuens holdninger kom til uttrykk i møte med myndighetene.

5.2. Moralsk rettferdiggjøring

Det foregikk en moralsk rettferdiggjøring fortløpende gjennom hele aksjonen fra de første fasene av mobiliseringa til kornutdelinga var gjennomført. Denne moralske rettferdiggjøringa dreide seg om å vise at nøden var stor nok til å forsvare det å ta matvarer, og dermed å unngå å bli stempla som tyv. Å bli kalt tyv var en alvorlig beskyldning, og de som ble anklaget for tyveri gikk ofte rettens vei for å renske seg;

både for æreskrenkelsen som begrepet innebar og for selve tyverianklagen.²²⁷ Ordet tyv omfatta negative karaktertrekk som gikk langt utafor det å stjele. Uttrykk som "å *gjøre seg til tyv* for et brød", vitner om et syn på at å være tyv var en negativ *persontype*, noe man kunne *gjøre seg til*, og dermed også et stempel som var vanskelig å vaske av seg når man først hadde fått det. Ordlyden i uttrykket presiserer også at det skremmende i handlinga var å *bli tyv*, ikke nødvendigvis å ta et brød.²²⁸ At allmuen ikke definerte seg som tyver, ser vi blant annet fra tingforhøret i Strengereid, hvor allmuen forklarte at nattevaktene på skipet var der for at "inget skulde bortstiales". For å kunne bli stjålet fra må man selv disponere noe, og dette utsagnet tyder på at allmuen definerte "Elsabe Maria" sin kornlast som noe de hadde rett på.²²⁹

Byfogd Tobiesen brukte ikke begrepet "tyv" og det å "stjele" i verken brevveksling eller rettsprotokoller, men vi finner begrepet brukt av andre om den samme hendelsen. I etterkant av kornutdelinga arresterte forvalter Christopher Ludvig Poppe på Ulefoss jernverk den 21 år gamle gruvearbeideren Ingebretth Christiansen for "have været med og stiaalet Hveede [...] hvor endeel fleere øvede samme Handling".²³⁰ Ingebretth hadde fått korn i Dypvågkilen, og avga forklaring 27. april 1802, hvorpå amtmann H. Selmer konstaterte at Ingebretth på tross av å ha tilstått å ha mottatt hvete ikke

qualifiserer sig til Tyverie og *da* ieg heller icke formoder at nogen af de mange fleere der har deltaget i Anammelsen fængslig er anholdt, saa har ieg altsaa icke seet mig beføiet at foranstalte meerbemelte Engebright Christiansen desaarsage viidere heftet.²³¹

Hovedforskjellen mellom vurderingene til forvalter Poppe og amtmann Selmer var altså at Poppe definerte tyveri ut fra hvilken handling som var utført, at Ingebretth hadde tatt hvete som han ikke hadde betalt for; mens Selmer først og fremst definerte handlinga ut fra hvilken sosiale kontekst den skjedde innafor. I stedet for tyvsbegrepet brukte

---

²²⁷ Erling Sandmo, *Tingets tenkemåter, kriminalitet og rettssaker i Rendalen 1763-37*, Tingbokprosjektet, Oslo 1992: 63-66.

²²⁸ "Ordbog over det danske sprog, nettutgave," Oppslag: Tyv.

²²⁹ "Nedenes tingbok," Folio 29 b.

²³⁰ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Innstikk datert 27.04.1802.

²³¹ I tilståelsen forklarte Ingebretth at han hadde henta hvete "ved tvedestranden". Beskyldningen gikk ut på at han hadde vært vært ombord i et Preussisk skip i Risør og stjålet hvete. Det er likevel tydelig på ordlyden at det handler om den samme hendelsen.

Tobiesen i stedet nøytrale ord som "handling" og "hendelse".²³² Når forvalter Poppe og amtmann Selmer reagerte så forskjellig på at Ingebretth hadde fått korn, viser det at forskjellige tolkninger av den handlinga var i omløp. Det er dermed sannsynlig at allmuen *frykta*, og kanskje til og med anså det som *sannsynlig*, at de skulle bli sett på som tyver. Ettersom bortføringa av skipet delte så mange karaktertrekk med tyveri, allmuen hadde tatt noe som tilhørte noen andre, oppsto et behov for å definere handlingene sine vekk fra tyvsbegrepet. Nettopp prosessen med å forsvare, og i siste instans begrunne og rettferdiggjøre handlingene sine gjorde at allmuens handlinger kollektivt ble definert bort fra den stigmatiserende betegnelsen "tyv". For Tobiesens del kan valget av begrepsapparat være et uttrykk for at det ikke først og fremst var handlinga med å ta en annen manns korn han anså som problematisk, men snarere at allmuen ikke lød ordre fra øvrigheten. En like sannsynlig grunn kan ha vært at han ikke ville bruke det stigmatiserende ordet "tyv" om allmuen i sin egen jurisdiksjon, fordi et så storstilt tyveri kunne reflektere negativt tilbake på hans egen dyktighet som byfogd.

Likevel brukte også Tobiesen sterke ord om bortføringa av skipet. I forkant av kornutdelinga fortalte han stiftamtmann Moltke at allmuen hadde "bemektiget" eller "anmasset seg skipet", og at han hadde forklart allmuen at en eventuell kornutdeling ville være "vold".²³³ Samtlige av disse begrepa handler om å ta noe man ikke har rett på. At også *anmasselse* ble regna som en grov beskyldning, ser vi av at byfogd Tobiesen selv gikk til æreskrenkelsessak mot en som hadde beskyldt ham for å *anmasse seg* eiendommen hans. Tobiesen var redd for at ordlyden skulle få kongen til å tro at han hadde "begaet uretfærdighet".²³⁴

Da man i Følge Sprog Maalet med Ordet anmasse stedse forbinder Begrebet om en Selvraadighed og Uret, ja som Oftest aabenbare Wold, hvorhved Ting er erhvervet, bliver det stædse et fornærmende Udtryk at bruge om enhver god Borger, men i endnu højere Grad om Embedsmanden.²³⁵

---

²³² Ordet "handling" er brukt i stevninga som ble lest opp for alle som skulle bli forhørt. Ordet "bemektigelse" er brukt i Tobiesens brev til Moltke 28. mars 1801, men han refererte ikke å ha brukt begrepet da han henvendte seg til allmuen. Ordet "anmasse" er brukt i Tobiesens brev til Moltke 21. April 1801, men heller ikke dette begrepet er refert brukt til allmuen.

²³³ "Stiftamtmanden i Kristiansand. Brev fra Risør byfogd, boks 1044."

²³⁴ Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd," 9. juni 1801.

²³⁵ Ibid.

Forskjellen mellom å anmasse og å stjele var altså mer enn bare en gradforskjell. En tyv var en persontype, og å stjele en handling som definerte en person. Å anmasse seg noe var også en negativ handling, men definerte ikke personen som utførte den i like stor grad som det å stjele. Bruken av ordet *selvrådighet* i begrepsdefinisjonen over er verdt å merke seg, siden nettopp allmuens selvrådighet var selve årsaken til at kornutdelinga fikk så mye oppmerksomhet som den fikk. I Arendal-saken presiserte Stiftamtmann Moltke viktigheten av å "ikke (...) lade Almuen *selv raade* eller troe at den har bestemt Øvrighedens Forhold".²³⁶ Ifølge stiftamtmannens utsagn var altså hovedproblemet at allmuen ikke kjente sin plass i samfunnet, ikke at de tok annen manns korn. Synet på kornutdelinga som en urettmessig handling, som lå implisitt i Tobiesens bruk av anmasselses-begrepet, står i motsetning til allmuens egen framstilling, hvor det å dele ut kornet var den fornuftigste måten å løse det lokale sultproblemet, og hvor allmuens rett til å ta korn var gitt dem som en følge av nøden de befant seg i.

Begrepsapparatet man velger å bruke når en situasjon skal beskrives, er et redskap til å definere situasjonen og ens egen plass i den. Allmuen og myndighetene hadde motstridende ideer om hvilke handlinger allmuen hadde lov til å utføre, noe som gir seg klart uttrykk i deres valg av begrepsapparat. Der byfogd Tobiesen fortalte om "bortførelse", "vold" og "anmasselse", var allmuens begrepsbruk først og fremst fokusert mot resultat; allmuens representanter var på byfogd Tobiesens kontor for "at spørge sig for, om det var tilladt at tage denne Hveede".²³⁷ Om selve kornutdelinga svarte de fleste ganske enkelt at "Hveeden var udlaasset",²³⁸ og de fleste nøyde seg med å konstatere at de fikk hvete. Enkelte av aksjonistene brukte sterkere ord om sine egne handlinger. Allmuesrepresentanten Aanon Olsen beskrev for eksempel aksjonen som et "arbeid", og et "verk".²³⁹ Aksjonens form i seg selv var også et redskap i legetimeringa. Ved å gjennomføre sin illegale kornutdeling etter mønster av de offentlige kornutdelingene, demonstrerte allmuen sin misnøye med Tobiesens manglende handlekraft. Samtidig satte de et eksempel for hvordan de mente han *burde* ha handla under forutsetningene. Her er det sannsynlig at aksjonens symbolverdi ble tillagt minst like mye vekt som de rent økonomiske aspektene av saken, også fra myndighetenes side. Selv om befolkninga var bevisste på aksjonens form, er det ikke mulig å i ettertid slå fast hvorvidt allmuen selv

---

²³⁶ "Stiftamtmanden i Kristiansand 1028. "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid".

²³⁷ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 207, Salve Thorbjørnsen Næss.

²³⁸ Ibid.: Se for eksempel forhør 190, Amborg Pedersdatter.

²³⁹ Ibid.: Forhør 1097, Aanon Olsen.

var klar over aksjonsformens symbolske potensial. Likevel gjør omstendighetene rundt Bergs beslaglegging av korn i Arendal det tydelig at myndighetene var bevisste på en slik aksjons *potensielle* symbolverdi. Ikke minst viser myndighetenes behandling av saken i ettertid at det var symbolverdien som ble ansett som mest alvorlig, også i forbindelse med aksjonen i Dypvågkilen.

De forhørte brukte rettsprosessen til å begrunne og rettferdiggjøre handlingene sine. Avhengig av hvor aktiv rolle den enkelte hadde i aksjonen, hadde hver enkelt sin egen måte å forklare det de hadde vært med på. De forskjellige formene for rettferdiggjøring som jeg beskriver under, er ikke gjensidig utelukkende. Det er sannsynlig at de samme argumentene og synspunktene fant sted parallelt hos forskjellige personer og grupper.

5.3. Paternalisme og kontraktsfilosofi

Under disse sørgerlige Omstendighede, og formedels Krigen end sørgeligere Udsigter ere det neppe at undre over, at den hungrige Almue glemte de Forpligtelser, som statens Love paalegge den rolige Borger. Hungeren forvandlede dem til Natur-Mennesker, der ophæve alle selskabelige Forbindelser, og gjennembryde alle Lovens Mellenværen.²⁴⁰

Ideen om samfunnskontrakten ble introdusert i verket *Leviathan* fra 1651, hvor Thomas Hobbes argumenterte for at befolkninga hadde overført samfunnsmakten til en hersker, i bytte mot at han forsvarte deres liv og eiendom. John Locke etablerte retten til å gjøre opprør dersom statsmakten tok form av tyranni, eller på annen måte ikke oppfylte sin side av kontrakten. Dette ble konkretisert under Den franske revolusjonen, hvor læren om at samfunnskontraktens plikter måtte oppfylles av begge kontraktshavere framsto som et teoretisk maktmiddel for befolkninga.²⁴¹ Samfunnskontrakten var ble altså sett på som en nødvendighet for at den sosiale orden skulle opprettholdes. Sitatet over viser at Jacob Aall som representant for den lokale eliten tolka nødssituasjonen i 1801 som en opphevelse av samfunnskontrakten, og allmuens oppførsel som et tegn på at sulten hadde henvist dem til den fryktede naturtilstanden hvor samfunnets mellommenneskelige relasjoner var oppheva.

---

²⁴⁰ "Stiftamtmanden i Kristiansand 1028. "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid", Bilag 136. Jacob Aall

²⁴¹ Kurt Ågren, *Et nytt Europa*, bd. 8, *Aschehougs verdenshistorie* H. Aschehoug & Co, Oslo 1985: 117, 118.

Samfunnskontrakten var også til dels religiøst fundert; kongen hadde farsrollen i forholdet til befolkninga, og dermed skulle allmuen lyde ham, slik et barn ifølge det fjerde bud skulle lyde sin mor og sin far. Ikke minst kan kontraktsfilosofien spores gjennom det paternalistiske tankesettet som prega både befolkningas forhold til kongen, lokalsamfunnet og særlig jernverkssamfunnet. Ved jernverka skulle verkseieren fylle nettopp en slik farsrolle overfor arbeiderne sine, og sørge for at muligheter til både mat og husly var på plass. Slike tanker ser vi blant annet spor av i Hans Smiths bekymring for at verksmagasinene hans var i ferd med å tømmes, og at prisen på matvarene fra Næs Jernverks magasin var differensiert etter hvem kjøperen var. Her kjøpte arbeidere under nødsperioden 180 korn til lavere pris enn sirkumferensbønder, som igjen betalte mindre enn dem som sto utafor verkssamfunnet.²⁴² Karin Sennefelt har forklart at også dette forholdet hadde et gjensidighetsforbehold. Kongen måtte innfri sin rolle ved å sørge for allmuen sikkerhet for å legitimere sin rolle som fyrste.²⁴³

Som hersker hadde kongen altså farsrollen i forholdet mellom allmue og øvrighet, og han blir dermed også en nøkkelskikkelse til å forstå fortellinga om kornutdelinga i Dypvågkilen. I det følgende underkapitlet kommer jeg til å drøfte hvordan kongen ble brukt som retorisk virkemiddel i møtene mellom allmue og embetsmenn. Her kommer jeg til å diskutere tre aspekter av argumentasjon knytta til kongemakta: kongen som person, kongemakta som institusjon, og viktigst: kongen som symbol. Kongen som person spilte en forsvinnende liten rolle i diskusjonen: For det første satt han i København, for det andre hadde han gitt den reelle kongemakta videre til sønnen sin, og ikke minst var landet i krig med Storbritannia, noe som sannsynligvis la beslag på mer av styresmaktens oppmerksomhet enn allmueprotesten i Nedenes amt.

5.4. I kongens navn

Argumenter knytta til Kongen utgjør en sentral del av både brev- og forhørs materialet. Kongen var i kraft av å være hersker et symbol for statsmakta og lovverket, og dermed også en viktig del av folks rettsoppfatning. I praksis var kongen med i argumentasjonen som symbol snarere enn som aktør. Kongen ble trukket inn i argumentasjonen i situasjoner hvor allmuen eller embetsmennene hadde behov for å sette autoritet bak argumentene sine, og som en konsekvens ble kongemakta tillagt forskjellige holdninger

---

²⁴² Fløystad, *Arbeidsmandens Lod, det nødtørftige Brød*: 586, 587.

²⁴³ Sennefelt, *Den politiska sjukan*: 54.

avhengig av hvem som brukte ham som retorisk støttespiller. Gjennom å studere i hvilke situasjoner, og i hvilken kontekst disse argumentene ble brukt, kan vi danne oss et bilde av hvordan allmuen og øvrigheten så sin posisjon i forhold til kongemakta, og dermed også sin posisjon i samfunnet. Dette gir oss en kontekst som de forhørtes utsagn kan tolkes opp mot.

Det jeg skal studere her er dermed ikke kongens og kongemaktas faktiske holdninger til kornutdelinga, men hvordan både allmue og embetsmenn søkte å definere kongsrollen på en måte som støtta opp om deres egne handlinger; hvilke egenskaper kongen ble tillagt i forskjellige deler av fortellinga, og hvordan bruken av kongerollen endra seg avhengig av hvem som brukte kongen som argument. Bortsett fra gjennom forordninga om beslagleggelse av engelske skip, agerte kongemakta først og fremst i *etterkant* av selve opprøret. Kongen, i dette tilfellet kronprinsen, betalte Seegert for kornet så han ikke skulle stå i gjeld til sin kreditor i Rostock, og nedsatte også undersøkelseskommisjonen.²⁴⁴

I kildematerialet er kongen brukt som argument i forbindelse med fem konkrete hendelser:

1. 24.03.1801 – Åtte representanter for allmuen i Dypvåg sogn besøkte byfogd Tobiesens kontor og anmoda ham om å beslaglegge et kornskip. Tobiesen avslo og argumenterte med at Kongen hadde befalt at engelske skip og varer skulle ligge trygt i danske og norske havner.²⁴⁵
2. 18.04.1801 – Nicolai Seegerts skip "Elsabe Maria" ble beslaglagt. Allmuen argumenterte med at lasta var på vei til England, som var "et fiendtligt Sted, og at Nøden drev dem til at tage hans Ladning i Kongens Navn".²⁴⁶
3. 19.04.1801 – I følge med tollbetjent Biering, kom det nok en gang representanter for Dypvåg sogns allmue til Tobiesens kontor i Risør. Denne gangen ville de ha assistanse til å dele ut Seegerts kornvarer på lovlig måte. Da Tobiesen ikke ville bidra til utdelinga, bestemte allmuesmennene seg for at de ville losse skipet "I Kongens Navn!"²⁴⁷

---

²⁴⁴ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Bilag 70, forklaring fra Nicolai Seegert.

²⁴⁵ Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd," 28.03.1801.

²⁴⁶ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Bilag 70, forklaring fra Nicolai Seegert.

²⁴⁷ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 1097, Aanon Olsen.

4. 21.04.1801 - Tobiesen forklarte at han siden sist hadde skjønt at allmuen trodde kornvarer var prise, altså lovlig å beslaglegge fra en fiendtlig makt og at kongen ville skjenke dem til de trengende. Dette er støtta opp om i flere forhør.²⁴⁸
5. 27.04.1801 – Fogdefullmektig Niels Riis kom til stedet tidlig om morgenen, og han og Biering forbød allmuen i kongens navn å fortsette kornutdelinga. Allmuen brøt lukene opp i kongens navn. De argumenterte selv for at de brøt lukene ”mot Kongens og Guds Lov”.²⁴⁹

Kongens rolle i fortellinga endra seg etter hvert som handlinga skred fram. I starten av handlingsrekka definerte allmuen kongen som en omsorgsfull farsskikkelse som ville redde undersåttene sine fra hungersnøden ved å skjenke dem kornvarer.²⁵⁰ Som vi skal se var han få uker senere omdefinert til en hard og urettmessig konge, som ville straffe undersåttene sine med døden for å ha redda seg fra hungersdøden. Det vil være naivt å tro at allmuen som helhet har endra syn på kongemakta i løpet av disse to ukene; det som endra seg var hvordan han ble brukt som retorisk redskap. Dette ser vi blant annet av at mobiliseringa og protestene ikke varte lenger enn til kornet var delt ut, og hungersnøden hadde lagt seg.

Både opprør og fravær av opprør er i norsk historieforskning ofte blitt forklart ved at norske bønder hadde en naiv tiltro til kongen.²⁵¹ I sin historiografiske gjennomgang av norsk opprørsforskning har Knut Dørum oppsummert mye brukte påstander om allmuens forhold til kongen. Slik han har oppsummert det, var lov og rett nært knytta til kongemakta, og dette er en holdning som norske bønder er blitt tillagt en klokkeklar tro på. Bøndernes argumentasjon framstilte Kongen som en rettferdig far for undersåttene sine.²⁵² I stedet for å klage på kongen, klaga bøndene i protester og supplikker på at embetsstanden ikke utførte kongens vilje på riktig måte, og det lå en forventning om at den rettferdige kongen burde straffe embetsmennene for at de hadde handla urettmessig og egenrådig. Ifølge Halvdan Koht betydde ikke dette nødvendigvis noen blind underkastelse fra bøndernes side, men at de anså kongen som en idealkonge som

---

²⁴⁸ Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd," 21.04.1801.

²⁴⁹ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 144, Rasmus Olsen.

²⁵⁰ Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd," 21.04.1801.

²⁵¹ Knut Dørum, "Den gamle kongetroskab sættes stadig mere paa prøve", i *1807 og Danmark-Norge. På vei mot atskillelsen* Oslo 2009. Her oppsummeres norske historikerens syn på kongetroskap.

²⁵² Koht, *Norsk bondereisning*: 159.

forsvarte lov og rett. Koht satte kongetro argumentasjon i sammenheng med et forsvar for loven, og hevda at bøndernes rettstanke både var sterkere enn, og også et grunnlag for kongstanken deres.²⁵³ Oppfatninga av bønder og allmue som naivt kongetro har lagt føringer for hvordan protester er blitt tolka. Med en relativ historikerkonsensus om norske bønders kongetroskap, er det lett å tolke kongetro argumentasjon i rettsmaterialet i retning av at bøndene faktisk var så kongetro som de hevda å være. I et land hvor det var lovstridig å yte motstand mot kongen, er det like sannsynlig at argumentasjon som kritiserte embetsmennene for deres del av styret, men som eksplisitt støtta kongemakta, er argumentasjon som er tilpassa styresettet og enkeltindividets frykt for å bli straffa.²⁵⁴ Knut Dørum har argumentert med at kongetroskapen til bøndene var instrumentell snarere enn naiv.²⁵⁵ Dette var også tilfelle på skipet i Dypvåg, hvor det ble argumentert for at kornvarene ble delt ut i Kongens navn, nettopp fordi allmuen trossa anbefalingene til de lokale embetsmennene.²⁵⁶

Første gang vi møter Kongen i kildematerialet, er i et brev hvor Tobiesen fortalte Moltke om den første gangen de deputerte allmuesrepresentantene besøkte kontoret hans, 24. mars 1801. De utsendte spurte Tobiesen om han visste hvor de kunne få tak i kornvarer, og da han forklarte dem at han ikke visste om noen som hadde korn å selge, foreslo de at han skulle hjelpe dem med å beslaglegge et skip som var på vei fra Rostock mot England, men som hadde søkt havn i Lyngør. Tobiesens manglende vilje til å beslaglegge rostockeren framsto som et brudd på kongens, og dermed også embetsmennenes ansvar for å sørge for undersåttenes sikkerhet. Tobiesen avslo og forklarte at "Kongen selv, lod all Engelsk eiendom i sine Riger og Land være sikker og urørt",²⁵⁷ og at han dermed ikke kunne beslaglegge skipet. Ifølge Tobiesens eget referat av hendelsen aksepterte mennene denne forklaringa, og reiste tilbake til Dypvåg sogn. Tobiesen nevnte ikke om representantene brukte kornvarenes britiske eierskap som argument, og det framgår ikke hvorvidt Tobiesens presisering av lastas engelske eierskap var et tilsvarende svar på allmuens argumentasjon, eller om det var en måte å forklare representantene at det å beslaglegge

---

²⁵³ Dørum, "Den gamle kongetroskab sættes stadig mere paa prøve": 100. og Koht, *Norsk bondereisning*: 152.

²⁵⁴ "Kong Christian den femtes norske lov," 6. bok 5. kap. 3. art.

²⁵⁵ Dørum, "Den gamle kongetroskab sættes stadig mere paa prøve".

²⁵⁶ Ibid.

²⁵⁷ Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd," Brev fra O. M. Tobiesen til O. J. Moltke 28.03.1801..

en britiskeid kornlast kunne framstå både som en krigshandling, og som en direkte trossing av kongens befaling.

29. mars, fem dager etter møtet på byfogdens kontor, utstedte kongen en forordning om at britiske skip og varer som lå i danske og norske havner skulle beslaglegges, og at alle øvrigheter måtte hjelpe byfogder og tollere med beslagleggelsen av slike skip.²⁵⁸ Dette utvida embetsmennes handlingsrom. Forordninga sto på trykk i Bergens adresseavis 11. april, og det er derfor mulig at den har vært kjent også i andre deler av landet.²⁵⁹ Om ikke forordninga i seg selv var kjent, visste allmuen at forholdet mellom Storbritannia og Danmark var anstrengt, ettersom britiske kapere hadde gjort stadige raid på sørlandskysten.²⁶⁰ 21. april forklarte Tobiesen Moltke at allmuen "havde gjort sig en Fast Idee om, at Korn Vahrer vare Priis og at Kongen skulde Skiænke dem til den Trængende; saa at Rostokkerens fragt blot skulde betales, og paa den Maade Ladningen anmasses",²⁶¹ noe som også er bekrefta i forhørs materialet.²⁶² Dette gjenspeiles også i skipper Seegerts beskrivelse av allmuen som beslagla skipet hans 18. april. Etter å ha forklart allmuen at han ikke kunne selge korn, siden lasta hans var kjøpmannsgods spurte de ham:

hvor han skulle hen med sin Ladning og da han dertil Svarede dem: at han var destineret til Liwerpool, sagde de: At det jo var et fiendtligt Sted, og at Nøden drev dem til at tage hans Ladning i Kongens Navn.²⁶³

Andre gang det kom allmuerepresentanter fra Dypvåg til byfogd Tobiesen, 19. april, kom de i følge med tollbetjent Andreas Aall Biering, og ifølge Tobiesen var de langt mindre høflige enn ved forrige møte.²⁶⁴ Dette var dagen etter at skipet var bortført fra Lyngør havn, og allmuerepresentantene anmoda Tobiesen om hjelp til å dele ut kornet på en *lovlig måte*. I praksis kom allmuemennene med de samme krava som ved første møte, men til forskjell hadde de selv oppfylt det første av de to ønskene de hadde stilt ved første besøk. I likhet med forrige gang foreslo mennene at byfogden skulle hjelpe dem å beslaglegge et kornskip som var på vei fra Rostock til England, og heller ikke denne

---

²⁵⁸ Schous forordninger: 274-275.

²⁵⁹ "Forordning om beslagleggelse, Bergens adresseavis."

²⁶⁰ Feldbæk, *Mellom Brødre*: 30.

²⁶¹ Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd," 21.04.1801.

²⁶² "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 666, Pernille Olsdatter.

²⁶³ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Bilag 70, forklaring fra Nicolai Seegert.

²⁶⁴ Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd," 21.04.1801.

gangen ville Tobiesen bidra til å losse og distribuere kornet. I stedet tilbød han dem en andel i en kornlast som han hadde bestilt fra det kongelige magasin, men allmuen syntes ikke tilbudet var godt nok, og ser ut til å ha blitt mer provosert enn letta over dette forslaget. En av allmuerepresentantene svarte ” at de icke kunne leve deraf”,²⁶⁵ og erklærte ovenfor Tobiesen at de i stedet skulle dele ut kornvarene ”i Kongens Navn”.²⁶⁶

Påstanden om at kornet skulle deles ut i kongens navn kan spille tilbake på forordninga om beslagleggelse av britiske skip, og Tobiesens manglende vilje til å benytte seg av den. Å underbygge argumenter med ideen om den velgjørende konge var et godt retorisk grep. For byfogden, som tross alt var tilsatt som kongens myndighet der på stedet, var det vanskelig å argumentere mot påstander om at kongen ville redde befolkninga fra å sulte. Å argumentere mot allmuens forslag til handling ville dermed undergrave kongens autoritet; likeledes ville det å innrømme at det var Tobiesen selv som tok avgjørelsene om at skipa ikke skulle beslaglegges frata ham den ekstra autoriteten som han fikk ved sin posisjon som kongelig embetsmann. Slik ble påstanden om at kornet skulle tas i kongens navn en effektiv måte å utfordre Tobiesens myndighet på, uten å samtidig utfordre kongen. Det kan virke som om også Tobiesen tolka utsagnet i denne retninga da han forklarte de tilstedeværende at ”disse Folks ytringer, om at tage i Kongens Navn af *Seegerts* Ladning var Urigtig, og ercklærede [...] at hvis de Foretog dette Skridt, var det Vold da ingen kunde tage noget i Kongens Navn uden Kongelige Embedsmænd og Befuldmægtigede”.²⁶⁷ Tobiesen forklarte altså at det til sjuende og sist var han som bestemte hva kongen mente der på stedet, og innrømte dermed også at det var Tobiesens egen avgjørelse, *ikke kongens*, at kornvarene ikke skulle deles ut. Allmuens representanter søkte altså å ta fra Tobiesen muligheten til bruke kongens symbolske autoritet for å underbygge sine egne påstander. Ansvar for konsekvensene av Tobiesens handlinger ble plassert direkte på byfogdens person, ikke på kongen eller kongemakta. Da Tobiesen svarte med at det var han som forvaltet kongens vilje der på stedet, lød de ham ikke.

---

²⁶⁵ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 1300, Christen Knudsen.

²⁶⁶ Mats Christensen er den eneste av mennene som ble nevnt ved navn. I forhørsmaterialet kommer det tydelig fram at han var den førte ordet for allmuerepresentantene, og det er derfor sannsynlig at det var Mats som kom med de krasse utsagnene.

²⁶⁷ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 95, Andreas Aall Biering.

En viktig forskjell på dette møtet og det forrige, er at byfogd Berg i Arendal på dette tidspunktet hadde beslaglagt og delt ut kornvarene fra et tilsvarende skip. Berg var også kongelig byfogd og kanselliråd, og like mye representant for kongen som Tobiesen var. Det er dermed ikke overraskende at allmuen utfordra Tobiesens disposisjonsrett på kongesymbolet, når Berg allerede hadde definert hvilke handlinger en kongelig byfogd hadde mulighet til å utføre. Mot denne bakgrunnen kunne Tobiesens avgjørelse fort framstå som steil og ubegrunna. Tross alt var Danmark-Norge i krig med England, og tross alt var det britiske skips skyld at kornvarene som distriktet hadde venta på ikke kom fram.

Noen dager etter at skipet "Elsabe Maria" var bortført fra Lyngør havn, og dagen etter at Biering og allmuesrepresentantene hadde besøkt byfogdkontoret i Risør, ble skipslukene brutt opp og selve kornutdelinga begynte. Etter at en del av kornet var delt ut, kom fogdefullmektig Niels Riis til stedet og prøvde å stanse kornutdelinga. Han kom i følge med Biering tidlig om morgenen, mens Bierings kongelige hengelås fremdeles holdt skipslukene låst, og forbød allmuen *i kongens navn* å dele ut kornet.²⁶⁸ Allmuen ble provosert av dette utsagnet så vel som av handlinga hans og brøt lukene opp. Også dette ble sagt å være i kongens navn. Da Riis og Biering forgiveves forklarte den sinte folkemengden at skipets luker var forseгла i kongens navn, fungerte dette altså som en provokasjon, noe som igjen polariserte forholdet mellom de to gruppene.²⁶⁹ En konge som ville la sin lokale allmue sulte i hjel, hadde vist seg ute av stand eller vilje til å sørge for befolkningas sikkerhet, og allmuen var derfor ikke lenger pliktig til å lyde hans ordrer. Allmuen brakk lukene opp "mot Gud og Kongens Lov" med en påstand om at de hadde heva seg over kongens myndighet og over lovverket hans. Rasmus Olsen fortalte at Dypvågstranda var fylt med:

Over 2000 mennesker, som søgte eftter Brød, og da Toldbetient Biæring som samme Tid var kommen om bord forbød dem i Kongens navn ikke at røre Ladningen, raabte de alle eenstemmig, ved at recke de 3 Fingre paa den ene Haand i vejret, breck baade mod Gud og Kongens Lov! Og breck for Hunger og Nød, Kongen maae giøre med os, hva han finder for godt, ligesaa godt kan livet tages, som at døe af hunger, og i det samme blev stor lugen bræcket."²⁷⁰

---

²⁶⁸ Riis, "Executions Protocol for Nedenes Fogderie," Folio 64 b.

²⁶⁹ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 95, Andreas Aall Biering.

²⁷⁰ Ibid.: Forhør 144, Rasmus Olsen.

Anslaget over antall mennesker på bredden er sannsynligvis overdrevet, men allmuens utrop er referert i kortere versjoner av en rekke forskjellige vitner. Også Niels Riis rapporterte at utlossingen fortsatte "under sigende, at Kongen og Øvrigheden kunde gjøre mod dem hva de vilde, men de kunde ikke Sulte i hjel og dens Trang til Føde var Aarsagen til dette Skridt."²⁷¹ Allmuens utsagn stilte seg altså i en motsetning til kongen og lovene hans. Tegnet allmuen viste da de rakk tre fingre på den ene hånd i været, var sannsynligvis edstegnet som en måtte vise mens en avla ed i rettssalen, og kan dermed være en referanse til loven som allmuen innrømte å trosse ved å brette opp lukene.

Hvert Menniske, som vil svære nogen Eed, skal opløfte tre Fingre, som ere: Tommelfingeren, Pægefingeren og den middelste Finger. Ved den første Finger, som er Tommelfingeren, forstaais Gud Fader, ved Pægefingeren Gud Søn, ved den tredie Gud den hellig Aand. De andre to smaa Fingre bøjer hand ned i Haanden: Den ene betyder Menniskens ypperlig Siel, som ligger skylt udi Mennisken: Den femte og minste Finger betyder Legemet.²⁷²

Vi kan ikke vite sikkert om tegnet som ble gjort den dagen var det samme som edstegnet fra rettssalen. Siden utsagnet som ble beskrevet av Rasmus består i å gå imot kongens og guds lov, og heller høre på sin egen hunger og nød, er det likevel sannsynlig at håndbevegelsen som ble brukt da lukene skulle gjenåpnes er en referanse til håndbevegelsen som de alle senere skulle komme til å gjøre under forhør. Kongesymbolet ble altså hele veien brukt til å definere hvem som hadde retten på sin side. Embetsmennene kunne ikke gjemme seg bak kongemakta når allmuen brukte symbolene deres mot dem.

Etter at kornutdelinga var ferdig, og skipet var blitt sendt i ballast tilbake til Lyngør, møter vi igjen kongemakta, denne gangen som aktør, ikke symbol. Hele kornlasta ble betalt med statens penger, men dette var først og fremst for å gjøre situasjonen lettere for skipper Seegert, ikke for å lette allmuens betalingsbyrde, samtidig ble det vedtatt at pengene skulle innkasseres senere.²⁷³ Allmuens utsagn om at kornvarene var prise, og at kongen ville skjenke dem til befolkninga viste seg å stemme på kort sikt, selv om de fremdeles forventet å selv måtte betale for kornet i ettertid.

---

²⁷¹ Riis, "Executions Protocol for Nedenes Fogderie," Folio 64 b.

²⁷² "Kong Christian den femtes norske lov," Forklaring paa Vidners Eed.

²⁷³ "Nedenes tingbok," Folio 30 a.

Hva var så Tobiesens motivasjon da han forsøkte å forhindre allmuen i å ta kornet? Han kan ha hatt økonomiske motivasjoner. Tobiesen hadde på dette tidspunktet bestilt, men ikke mottatt 500 tønner magasinrug, og frykt for å ikke få avsetning på kornet kan ha prega avgjørelsene hans. I et brev 8. august 1801 viste Tobiesen bekymring for at de resterende 237 tønnene han hadde igjen av magasinrugen etter at nødsperioden var over var dyrere enn den "beste østersøisk Ruug" som var til salgs i byen, og han var redd for at dette ville føre til "et mindre Tab for Byen".²⁷⁴ Ved siden av de økonomiske motivasjonene var Tobiesens rolle å hindre allmuen i å gi seg selv rollen som håndhever av kongens lov, også om de selv påsto å følge lovens intensjon. Dette er ytterligere understreket ved stiftamtmann Moltkes utsagn i forbindelse med Arendalsaken, - Berg ble befalt å dele ut kornvarer for å hindre allmuen i å tro at den selv råder over øvrighetens forhold.²⁷⁵ Ved å forsøke å hindre allmuen i å ta seg til rette, også når de to ganger ga ham muligheten til å komme dem i møte, ønsket Tobiesen å opprettholde den lokale embetsstandens monopol på utøvelse av statsmakt og håndhevelse av lover.

5.5. "At bestemme øvrighedens forhold"

Møtet på byfogd Tobiesens kontor 24. mars 1801 framstår som et vendepunkt i allmuens mobilisering. Før dette møtet var allmuen først og fremst opptatt av å løse matproblemene på lovlig vis, og av å prøve å få kjøpt kornvarer. Selv om de gjennom de første fasene av mobiliseringa beredde grunnen for den faktiske aksjonen, er det sannsynlig at allmuen hadde blitt demobilisert før de gjorde noe ulovlig dersom Tobiesen hadde tolka lovverket annerledes, og valgt en annen strategi for å mobilisere mot allmuens framgangsmåte. Alle forsøk på demobilisering som skjedde etter dette første møtet mislyktes. I praksis var dette første møtet på byfogdens kontor det siste tidspunktet hvor allmuen spurte byfogden om lov til å handle; fra og med 24. mars ga aksjonistene snarere uttrykk for å ha retten på sin side, og i praksis var handlingene deres regissert som en situasjonstilpassa variant av hvordan myndighetene selv kunne ha tedd seg under liknende forhold. Det er sannsynlig at allmuens protestform sprang ut av vissheten om at de var nødt til å manøvrere seg rundt byfogd Tobiesen om de skulle kunne få skipet beslaglagt.

---

²⁷⁴ Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd," Brev fra O. M. Tobiesen til O. J. Moltke 08.08.1801.

²⁷⁵ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Brev fra O. J. Moltke til N. Berg 13.04.1801.

5.5.1 Allmuens representanter

De to puljene med allmuerepresentanter som møtte opp på byfogd Tobiesens kontor spilte en viktig rolle da den organiserte protesten skulle presenteres for øvrigheten. De åtte representantene regna seg som oppnevnte til å tale allmuens sak, en posisjon som ga dem myndighet og legitimitet til å forhandle med byfogden.

I Tobiesens brev til stiftamtmann Moltke omtalte han allmuerepresentantene som "Deputerede fra Dybvaags Sogn", men det er uklart om det var allmuen selv som presenterte seg under dette navnet, eller om det var byfogd Tobiesen som valgte å bruke betegnelsen deputerede menn om dem.²⁷⁶ Begrepet ble ikke brukt i forhørs materialet, verken i spørsmåls- eller svarsform, snarere forklarte de forhørte at de "var med til byfogden",²⁷⁷ en gjenklang av Tobiesens spørsmål 15:

"Om Deponenten enten selv, eller kan opgive hvem- var med Toldbetienten Bierring i øster Riisøer hos Byefoged Tobiesen Søndagen efter Skibet var kommen til DybvogKiilen?"²⁷⁸

Betegnelsen "Deputerede" kan være en referanse til "de eligerede mænd", kjøpstedenes borgerrepresentanter, som også gikk under navnet "deputerede menn". Landdistriktene hadde ingen tilsvarende institusjon, og det er dermed mulig at allmuerepresentantene var ment å fungere som et substitutt i denne situasjonen. Antallet eligerte menn i byene varierte, de var ofte 12 eller 16, men i perioder var de også åtte, akkurat som allmuesrepresentantene fra Dypvåg.²⁷⁹ I tilfellet 1801 var det ikke byen som hadde valgt representantene, det var Dypvåg sogn, eller som representantene selv forklarte det i forhør: det "blev bestemt"²⁸⁰ og de var valgt av "Almuen!"²⁸¹. En av representantene forklarte i stedet at han var bedt om å bli med av skipper Seegert.²⁸² Likevel refererte begrepet "deputerede menn" først og fremst til at de var utsendt for å gjøre en oppgave, - i dette tilfellet for å forhandle med byfogden om hvordan de skulle kunne beslaglegge skipet.

---

²⁷⁶ Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd," Brev fra O. M. Tobiesen til O. J. Moltke 28.03.1801.

²⁷⁷ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 2364, Aasuld Thorsen.

²⁷⁸ Ibid.: Udatert innstikk, satt i verk 13.06.1803.

²⁷⁹ Winge, "Norsk historisk leksikon, nettutgave," Oppslag: Eligerte menn.

²⁸⁰ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 1286.

²⁸¹ Ibid.: Forhør 1097, Aanon Olsen.

²⁸² Ibid.: Forhør 1194, Jon Tellefsen.

5.5.2 Bortføringas legitimitet

I de fleste beskrivelsene er selve bortføringa beskrevet på en distansert måte hvor hovedpoenget har vært å markere at aksjonistene ikke var lokale. De forhørte la vekt på at selv om de selv mottok korn, var de ikke med på å bortføre skipet. En påstand som går igjen, er at aksjonistene rodde rett ut til skipet og taua det med seg ut av Lyngør havn, en påstand som både understreker at aksjonen var planlagt, og at ingen av de lokale verken rakk å prate med eller kjenne igjen aksjonistene. Ellen Svendsdatter fra Lyngør presiserte at aksjonistene ”næsten den største deel var kled i Hvide kleder Vadmels Trøier”, og brukte dermed aksjonistenes klesdrakt, som vi på bakgrunn av utsagnet hennes kan anta at var annerledes enn klærne som ble båret i Lyngør og Dypvåg, som et bevis på at det ikke var lokalbefolkninga som bortførte skipet.²⁸³

Likevel vedgikk også en del av de forhørte at de hadde vært i Lyngør nettopp for å bortføre skipet. Ellen Andersdatter fra Nordmannsviken innrømte at mannen hennes hadde vært i Lyngør på opprørsdagen, men la likevel vekt på de ”fremmede og reisende” som fortalte om nøden de opplevde.²⁸⁴ En av de deputerte allmuemennene, Aanon Olsen Krokvåg, brukte motsatt forklaringstype, og stadfesta at han bare var en i mengden, da han var der ”i samme Ærende som den øvrige Almue i Lyngør, for at bringe Skibet til Dybvåg”.²⁸⁵ Også Wille Christensens naboer forklarte at de hadde vært hos Wille og agitert for at han skulle bli med dem og bortføre skipet. Men selv de som innrømte å ha villet bortføre skipet, unngikk levende beskrivelser av selve bortførselen. De eneste grundige beskrivelsen av selve bortføringa finner vi hos skipper Nicolai Seegert og de tre losene som loste skipet under bortføringa. Seegert beskrev bortføringa av ”Elsabe Maria” i detalj:

Fornævnte Skipper androg dernæst: at den sidste 18de April om formiddagen Kl 11 Slet kom der mange baade med en Mængde Folk, vel over et Hundrede Mand til bemeldte hans førende Skib, og nogle af dem tilspurgte ham, om han ville Sælge af sit Korn, hvortil han svarede dem: at han ikke kunne sælge af sin indehavende Ladning fordi samme var Kjøbmandsgods, hvorpaa de endvidere tilspurgte ham, hvor han skulle hen med sin Ladning og da han dertil Svarede dem: at han var destineret til Liwerpool, sagde de: At det jo var et fiendtligt Sted, og at Nøden drev dem til at tage

---

²⁸³ Ibid.: Forhør 45, Ellen Svendsdatter.

²⁸⁴ Ibid.: Forhør 186, Ellen Andersdatter.

²⁸⁵ Ibid.: Forhør 1097, Aanon Olsen.

hans Ladning i Kongens Navn, og da han forestilte dem, at Skib og Gods var Neutral Eiendom og betydde dem, at de kunne se saadant af hans Flag, hvilket han da hidsede, hvortil de svarede: at det ikke kunde hielpe fordi Nøden drev dem dertil.²⁸⁶

Skipper Nicolai Seegerts beretning om dagen skipet ble bortført vitner om at allmuen oppførte seg myndig. og at de benytta seg av rettslige argumenter, både knytta til at England var fiendtlig, og at nøden hadde forårsaka at skipet måtte beslaglegges. På veien fra Lyngør til Dypvågkilen forklarte Peder Svendsen at de stoppa på Borøya i håp om å skaffe kreditt for kornvarene, fordi de mente at skipperen ikke hadde grunn til å være misfornøyd så lenge han fikk betalt for kornet sitt.²⁸⁷

5.5.3 Andreas Aall Bierings rolle

Da skipet var tatt, og møtene med byfogden var unnagjort, var også de deputerte allmuemennenes oppgave over. Scenen ble gitt videre til losen Wille Christensen og tollinspektør Andreas Aall Biering, som i praksis organiserte resten av kornutdelinga. Bierings rolle er spesiell, fordi han som tollinspektør først og fremst var opptatt av at skipets varer skulle telles og fortolles, mens å forby allmuen å bortføre skipet kom i annen rekke. Biering ble tillagt forskjellige roller av seg selv, byfogden og flere av de forhørte.

Ifølge forordninga om beslagleggelse skulle "alle Øvrigheder i Stæderne og paa Landet have af yderste Evne at være Vore Toldbetiente og andre, som maatte, antreffe saadanne Skibe og Varer, behjælpelig."²⁸⁸ Ifølge loven hadde altså Biering og byfogd Tobiesen samme mulighet til å beslaglegge skip, og de to ser også ut til å ha valgt forskjellige strategier til å hankses med den nødlidne allmuen. Der Tobiesens strengt forbød allmuen å ha noen befatning med skipet, ser Biering snarere ut til å ha forsøkt å berolige allmuen og få dem til å handle på lovlig måte.²⁸⁹ Konflikten dem imellom ser likevel ikke ut til å ha vært stor, for 17. september 1802 ga Biering Tobiesen navna på sju av de åtte allmuerepresentantene.²⁹⁰ Jeg har ikke funnet kildemateriale på hvorvidt Biering i likhet med byfogdene fikk ordre om å ta britiske skip og varer i beslag, men uavhengig av ordre

---

²⁸⁶ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Bilag 70, forklaring fra Nicolai Seegert.

²⁸⁷ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 144, Rasmus Olsen.

²⁸⁸ *Schous forordninger: 274-275.*

²⁸⁹ "Kaper og prisesaker, Embargoen på skip i 1801," Brev fra Thomas Hammond til O. J. Moltke 22.04.1801.

²⁹⁰ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Innstikk datert 17.09.1802.

kunne han ha forsvart et beslag med støtte i forordninga om beslagleggelse. Biering fortalte i retten at han var ved skipet på ordre fra sin overordnede, toll- og konsumpsjonsinspektør Hammond ”som ansaae dette nødvendig, for at holde Bog, over Tønde tallet, som blev udlaaset”.²⁹¹ Dette er bekrefta av Hammond selv, som i et brev til stiftet skrev at

Kl: 10 ½ have i Dyvog Stranden begyndt med Udlaasningen af denne Ladning efter i forveyen at have hentet Toldbetienten for efter min ham givne Instrux at holde Optegnelse og tegne enhvers Navn, om mulig, som modtage kornvare.²⁹²

Hammond forklarte i samme brev at allmuemennene etter at de hadde blitt forklart ”denne Handlings Ulovlighed” at de ”intet ville losse uden Toldopsigt”.²⁹³ Biering var altså på stedet for å sørge for at tollen på utenlandske kornvarer skulle bli betalt, uavhengig av om kornet var lossa på lovlig måte eller ikke. Det er tydelig fra forhørs-materialet at det var Biering som sørga for at Wille Christensen holdt bok over hvor mye hvete den enkelte fikk. Ifølge Wille Christensen overbeviste Biering ham om at det var en ”Ting, der var nyttig og nødvendig”.²⁹⁴

I praksis var Bierings behov for å holde oversikt over utlossinga med på å gi aksjonen den ordna forma den hadde. Biering låste skipet hver kveld for å sørge for at ikke noe hvete ble delt ut uten at det ble skrevet opp, og ikke noe hvete kunne deles ut før Biering låste opp luka om morgenen. Skipslukene ble brutt opp to ganger, men hver gang sørga Biering for å få låst den med sin kongelige hengelås, slik at utdelinga skulle kunne fortsette i ordna former.²⁹⁵

Ifølge forhør med både Wille Christensen og Biering selv formante og forbød Biering allmuen å dele ut kornet, men hver gang allmuen tok loven i egne hender skal arbeidet med å holde oversikt over kornets utlossing ha fått prioritet. Da Niels Riis kom til stedet for å stanse utlossinga, kom han i følge med Biering tidlig på morgenen mens lukene fremdeles var låste med Bierings kongelige hengelåser. Riis leste opp et brev fra

---

²⁹¹ Ibid.: Forhør 95, Andreas Aall Biering.

²⁹² "Kaper og prisesaker, Embargoen på skip i 1801," Brev fra Thomas Hammond til O. J. Moltke 22.04.1801.

²⁹³ Ibid.

²⁹⁴ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 100, Wille Christensen.

²⁹⁵ Ibid.: Forhør 95, Andreas Aall Biering.

stiftamtmanden som forbød allmuen å dele ut kornet, og etter dette nekta også Biering å låse opp lukene igjen. Da allmuen ”skreeg alle, at ville vedblive at forestille Hunger og Nød”, og brøt lukene opp med et kuben, gikk Biering nok en gang tilbake til å sørge for at liste ble holdt, og at alt kornet som ble delt ut ble registrert.²⁹⁶

Vitnene er vidt uenige om hvorvidt Biering var på stedet frivillig eller ikke. Biering selv forklarte at han var der frivillig, og at han hadde reist til skipet så snart han hørte at allmuen hadde tenkt å losse skipet selv. Han forklarte at dette var fordi han så det som sin plikt å sørge for at allmuen ikke gjorde noe galt.²⁹⁷ Flere av de forhørte forklarte at Biering ble henta til stedet om morgenen, og en av de forhørte gikk så langt som til å argumentere for at han ble tvunget til å komme.²⁹⁸ Disse forklaringene framstilte Bierings tilstedeværelse som en bevisst handling fra allmuens side, og også toll- og konsumsjonsinspektør Hammond skrev i sitt brev til stiftet at allmuen ”havde taget med sig” Biering.²⁹⁹ Men uavhengig av om Biering var der på eget initiativ, slik han selv og Wille Christensen fastholdt, eller om han var tvunget av allmuen til å være der, slik enkelte av de forhørte påsto, var effekten av hans tilstedeværelse den samme. Biering var embetsmann og representerte det offentlige. At han registrerte utlossinga og passa på at ingen tok for mye ga aksjonen et skjær av lovlighet.

5.5.4 Wille Christensens rolle

Wille Christensen var kommisjonens hovedmistenkte, og den av aksjonistene som oftest ble navngitt i forhør. Likevel fastholdt både Wille selv og de fleste av de forhørte at han ikke hadde vært delaktig i verken planlegginga eller utførelsen av aksjonen. Hans bror, Mats Christensen, var talsmann for allmuerepresentantene, og det er tydelig at Wille selv spilte en viktig rolle under selve kornutdelinga.

Wille ble pålagt av Biering å skrive liste over hvem som fikk hvete. Med dette ansvaret fulgte ifølge Wille oppgava med å sørge for at allmuen holdt seg rolig mens kornet ble delt ut. Både Wille og Biering framstilte allmuen de første dagene som urolige og

---

²⁹⁶ Kubenet er referert i forhør 100, Wille Christensen. Utsagnet om at de skrek er fra Forhør 95, Andreas Aall Biering.

²⁹⁷ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 95, Andreas Aall Biering.

²⁹⁸ Ibid.: Forhør 192, Aasuld Jonsen.

²⁹⁹ "Kaper og prisesaker, Embargoen på skip i 1801," Brev fra Thomas Hammond til O. J. Moltke 22.04.1801.

vanskelige å håndtere, men Wille forklarte at han selv strukturerte utdelinga slik at alt kunne skje i gemyttlige former.

Allmuen gjorde endeel Støy og Allarm, om at faa Korn, og den ene trengte paa den anden for at ville have, men Deponenten saae Umueligheden i at kunde holde Orden med sit Bogholderie, saa lunge enhver skulle Derigere Udleveringen, saa aftalte han med dem at de maatte foreene sig om, at trecke Straae sig imellem hvilcke Sogne der skulle tage effter Tour; Dette iværcksadte de, og fra den Tid blev Ordren fult og et hvert Sogn hvorfra der var nogen Almue fik da Hveede effter som Touren falt.³⁰⁰

Slik Wille selv framstilte sin rolle i aksjonen, var alle hans handlinger under aksjonen nødvendigheter for at hans bokholderi skulle være i orden. Dette ser vi av sitatet over. Dessuten argumenterte han på samme måte da han skulle forklare hvorfor han hadde valgt å be allmuen betale skriver- og målerpenger. Wille forklarte at oppmålinga av kornet i begynnelsen hadde blitt gjort av hver enkelt kornmottager, og at fordi dette hadde gått "noget uordentlig" til og "tillige forårsagede Sinckelse", ble Jens Halsen ansatt som måler på heltid, mot en daglønn som ble ham betalt hver kveld etter at lukene var stengt. Resten av pengene forklarte Wille at var brukt til dem som hadde hjulpet ham med å ordne regnskapet sogn- og gårdvis før det kunne innleveres til tollkontoret.³⁰¹

I forklaringene er Wille framstilt som en "af dem anseet forstandig Mand"³⁰². Flere av hans naboer forklarte at de hadde vært hos ham den dagen skipet ble bortført, og spurt ham om han ville bli med dem til Lyngør for å bortføre "Elsabe Maria". Både Wille og naboene forklarte at han hadde fortalt dem hvor farlig det kunne være å ta et skip på denne måten, og at han hadde råda dem til å bli hjemme den dagen. Altså er Wille framstilt som en person som naboene lytta til. En annen forklarte at den som skrev lister bar parykk, noe som også kan ha bidratt til å distingvere ham fra sine naboer.³⁰³

Wille opptrådte altså som en lederskikkelse som både representerte allmuen og øvrigheten på en gang. Det er tydelig at Wille bidro til at utdelinga fikk sin endelige velordna form. Likevel forklarer langt de fleste av de forhørte at han aldri deltok i bortførelsen av skipet.

---

³⁰⁰ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 100, Wille Christensen.

³⁰¹ Ibid.

³⁰² Ibid.: Forhør 116, Jens Aasuldsen.

³⁰³ Ibid.: Forhør 633, Halvor Andersen.

5.6. Maktens teater

Aksjonen ble i første omgang demobilisert da kornet var delt ut, og handlinga som allmuen hadde mobilisert mot dermed var utført. Likevel førte den lange rettsprosessen i etterkant til at allmuens bevissthet omkring både hungersnøden og aksjonen som helhet ble vedlikeholdt og videreutvikla gjennom de påfølgende seks åra, noe vi blant annet ser ved at forklaringene fra de forskjellige lokalsamfunna er likere jo senere i rettsprosessen de stammer fra. At aksjonen var et samtaleemne, ser vi blant annet ved at også personer som var syke eller ute på reis under selve aksjonen kunne gjengi fortellinga om kornutdelinga i retten.³⁰⁴

For øvrigheten innebar aksjonen at den sosiale orden ble forstyrra, og dette var en forstyrrelse som de sentrale øvrighetspersonene var avhengige av å korrigere for å kunne forsette å fungere som allmuens overhoder. Ikke minst gjaldt dette for byfogd Tobiesen. Under aksjonen kom allmuen til Tobiesen med tiltro til at han kunne bidra til å løse problemene deres, og ble skuffa. I fortellinga om hungersnøden framsto Tobiesen som antagonist, ikke som en som bidro til å løse allmuens problemer. I løpet av aksjonen hadde allmuen trukket hans krav på autoritet i tvil, og ettersom hungersnøden gikk over, var han avhengig av å nok en gang rettferdiggjøre både sin rolle i lokalsamfunnet og sin maktutøvelse om han i ettertid skulle kunne fungere som allmuens mest sentrale øvrighetsperson. Kommisjonens reetablering av myndighetenes, og særlig byfogd Tobiesens autoritet måtte skje på en måte som ble akseptert av allmuen.

Siden hungersnøden var årsaken til allmuens protester, betalte kongen Seegert for kornet så han ikke skulle stå i gjeld til sin kreditor i Rostock.³⁰⁵ Dette utlegget var først og fremst en midlertidig løsning for å sørge for at skipperen ikke led noen overlast, men det letta også byrden for allmuen. Selv om hele summen aldri ble betalt, ble som nevnt pengene gradvis drevet inn i åra etter 1801, både ved at de som hadde mottatt korn betalte selv, og at det ble trukket fra dødsboet før neste generasjon kunne arve. Måten betalinga ble drevet inn kunne parallelt fungere som en måte for myndighetene å vise sin tilstedeværelse og sanksjonsmyndighet. Samtidig var det også en måte å framstille seg som milde i sin oppførsel ovenfor allmuen. Ved å ikke kreve at kornet ble betalt med en

---

³⁰⁴ Ibid.: For eksempel forhør 204, Christen Taraldsen.

³⁰⁵ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtyd," Bilag 70, forklaring fra Nicolai Seegert.

gang, viste myndighetene at de var lydhøre for allmuens problemer og dårlige økonomi, noe som kan ha bidratt til å reetablere deres legitimitet.

En mye brukt reaksjon i forbindelse med aksjoner og protester var å dømme personer som hadde hatt en særlig aktiv rolle.³⁰⁶ Dette var blant annet tilfelle da allmuen i Nedenes amt i 1752 organiserte seg for å ta kornvarer fra skuter som lå i havn i Arendal. Da ble hovedmannen Kristen Bie fra Øyestad fradømt både ære, liv og gods, en dom som riktignok ble formildna i ettertid. Samtidig ble åtte personer idømt festningsarbeid og ytteligere ti personer idømt bøter for sin rolle i aksjonen.³⁰⁷ Hovedmålsetninga til Tobiesens kommisjon var også å finne ut hvem som hadde deltatt i handlingen som "Hoved Mænd og Medhielpere",³⁰⁸ men dette skjedde ikke. De fleste av de forhørte fortalte om Wille Christensens aktive rolle i aksjonen, men ettersom han døde i 1805, året før rettsprosessen var sluttført, ble han aldri dømt.³⁰⁹ Mer bemerkelsesverdig er kommissærenes behandling av de åtte allmuerepresentantene. Allerede 17. september 1802 leverte tollbetjent Biering inn ei liste hvor han navnga seks av allmuerepresentantene.³¹⁰ Likevel skulle det gå helt til februar 1806 før alle åtte var forhørt,³¹¹ og til sjuende og sist ble ingen av allmuerepresentantene dømt.³¹² En av grunnene til dette kan være at flere av allmuerepresentantene kom med unnvikende forklaringer. Beront Pedersen påsto å ikke huske å ha vært med i det hele tatt,³¹³ Aasuld Thorsen forklarte at han kun hadde blitt med etter at aksjonistene hadde trua med å ta all maten han hadde i huset,³¹⁴ mens Christen Knudsen fra Krokvåg forklarte at han hadde forklart allmuen at "Byefogeden havde sagt, at deraf intet kunde faaes. De gjorde alsa best ved at bringe Skibet tilbage til Lyngør hvor det var taget".³¹⁵ I tillegg forklarte Jon Tellefsen fra Krokvåg at han på grunn av byfogdens forbud mot å dele ut kornet ikke

---

³⁰⁶ Dørum, "Den gamle kongetroskab sættes stadig mere paa prøve".

³⁰⁷ Koht, *Norsk bondereisning*: 308.

³⁰⁸ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Folio 1.

³⁰⁹ "Dypvåg klokkerbok " Nettutgave, 1762-1810. Folio 147/159 118 desember 1805.

³¹⁰ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Innstikk datert 17.09.1802.

³¹¹ Den siste av allmuerepresentantene, Christen Knudsen som ble forhørt som nr 1300, ble forhørt 05.02.1806.

³¹² Nilsen, Det kom et skip til Lyngør: 50.

³¹³ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 188, Beront Pedersen.

³¹⁴ Ibid.: Forhør 1286, Aasuld Thorsen.

³¹⁵ Ibid.: Forhør 1300, Christen Knudsen.

hadde villet ha noe mer med aksjonen å gjøre.³¹⁶ Likevel var det også dem blant allmuesrepresentantene som forsvarte handlinga i rettssalen. Wille Christensens bror Mats Christensen fra Sandøya, var den som førte ordet under møtet, og også den eneste som oppga navnet sitt. Han begrunna også sin egen deltakelse på møtet i retten. Den som mest eksplisitt forsvarte handlingene sine i retten var likevel Aanon Olsen fra Krokvåg, som både innrømte at han hadde planglagt å bortføre skipet, og var i Lyngør ”i samme Ærende som den øvrige Almue”.³¹⁷ Han forklarte også rett ut at grunnen til at sju av de åtte representantene hadde holdt navna sine skjult for byfogden var frykt for ”at deres Navne da kunne bli tegnede, og dermed ansees som hoved Mænd”.³¹⁸ Selv om byfogden i rettsreferatet forklarte at ingen ble dømt fordi kommisjonen ikke kjente til andre sannsynlig hovedmenn og medhjelpere enn den avdøde Wille Christensen, framstår denne forklaringa dermed som lite plausibel.

Den manglende systematikken i den lange rettsprosessen kan ganske enkelt tyde på at kommisjonen ikke var kommissærenes førsteprioritet. Mer sannsynlig var det derimot at de anså det å holde forhør som viktigere enn å få resultater av dem. Der organiserte deltakere i aksjonen ikke ble dømt på tross av at de selv i forhør forklarte at de aktivt hadde tatt del i handlinger som byfogden hadde forbudt dem, tyder dette på at de faktisk ikke ønska å dømme vedkommende. Der allmuen symbolsk oppløste de vertikale bånd mellom kongen og folket i april månedene 1801, fungerte den lange rettsprosessen til å gjenopprette denne kontrakten, og dette kan ha vært et like viktig motiv for byfogden, som det å dømme enkeltpersoner. Gjennom rettsprosessen viste myndighetene, og ikke minst byfogd Tobiesen selv, at de var til stede og hadde makt til å, om de valgte, utdele sanksjoner for allmuens handlinger.

5.7. Kapittelkonklusjon

Først da det var argumentert for at kongen og hans embetsmenn ikke oppfylte forpliktelsene de hadde i forhold til undersåttene sine, kunne allmuen handle på en måte som stred mot samfunnets lover og forpliktelser. Representanter for eliten tolka allmuens handlinger under hungersnøden som tegn på at samfunnskontrakten var oppheva. Allmuen ser ut til å ha tolka hungersnøden som et svik fra kongen og øvrigheten, noe som igjen forsvarte den ulovlige kornutdelinga.

---

³¹⁶ Ibid.: Forhør 1194, Jon Tellefsen.

³¹⁷ Ibid.: Forhør 1097, Aanon Olsen.

³¹⁸ Ibid.

Selv om allmuen i Dypvåg også i 1752 år tidligere hadde ulovlig tatt korn fra fremmede skip, er det sannsynlig at valg av aksjonsform var en bevisst imitasjon av myndighetenes handlingsrepertoar. Allmuen organiserte sin egen aksjon i en form som fungerte som en parallell, og dermed også som en kommentar til myndighetenes måte å sørge for proviantering, noe som vitner om at de hadde et aktivt forhold til hvordan myndighetene opptrådte. I tillegg var det viktig for allmuen å markere at de ikke handla i det skjulte. For å rettferdiggjøre aksjonen. For at aksjonen ikke skulle bli definert som tyveri, ble det lagt vekt på åpenhet. Ingen av allmuens handlinger skjedde i det skjulte, og byfogden og tollvesenet ble underretta om hva allmuen foretok seg.

Argumenter knytta til kongen tyder på at aksjonistene holdt seg retorisk på side med konge og stat så lenge som mulig. Ved å argumentere for at kongen var på allmuens side i konflikten, kritiserte aksjonistene de lokale embetsmennene uten å si rett ut at de stilte seg i opposisjon til byfogdens avgjørelser. Da øvrigheten aktivt forsøkte å demobilisere aksjonen *i kongens navn* skjedde det likevel en endring i allmuens argumentasjon, og det ble uttalt at aksjonen skjedde mot Gud og kongens lov. En konge som ville la allmuen sulte ihjel var ikke allmuen pliktige til å lyde.

6. Konklusjon

Den ulovlige kornutdelinga som foregikk i Dypvågkilen i april 1801 særmerker seg ved å være svært gjennomorganisert, og ved at allmuen la vekt på at handlingene deres skulle være synlige og foregå i full offentlighet. Før kornutdelinga begynte underretta åtte allmuerepresentanter fra Dypvåg sogn byfogden om at de hadde bortført "Elsabe Maria" fra Lyngør til Dypvåg, og at de planla å dele ut skipets kornlast.³¹⁹ Videre skjedde kornutdelinga i full offentlighet så snart den hadde begynt. Skipet lå synlig plassert ved Dypvåg kirke, tollbetjenten Andreas Aall Biering var på stedet som representant for øvrigheten, og alle som fikk korn ble notert ned slik at det skulle bli mulig å fortolle og betale kornvarene etter at dyrtida og hungersnøden var over.³²⁰

Allmuens og aksjonistenes forklaringer viser tydelig at de betrakta aksjonen som legitim. I rettssalen forklarte de forhørte at å skaffe seg matvarer gjennom en ulovlig aksjon hadde vært deres eneste mulighet for å redde seg og sine. Oppfattelsen av aksjonen som en naturlig konsekvens av hungersnøden kan skyldes at de fremmede kornskipa var de mest synlige kornforråda i lokalsamfunnet, men oppfattelsen kan også være resultat av allmuens mobiliseringsprosess. Ettersom nøden ble mer alvorlig og kornprisene steg utover våren 1801, utvikla allmuen fortellingene om sin egen nød. Gradvis ble nøden definert som et kollektivt problem, og allmuen diskuterte hvordan de i fellesskap kunne avhjelpe nøden dersom det ikke snart kom kornvarer til kysten. Da kapere begynte å gjøre raid langs Nedeneskysten og den britiske flåten gikk inn i Øresund, ble det tydelig at det ikke kom til å komme importkorn til unnsetning. Det var farlig å ferdes på havet, og få kjøpmenn våga å sende ut skip. Fra og med dette tidspunktet er det mulig å spore allmuens mobilisering, og det er mulig å få øye på faktorer som kan ha bidratt til at allmuen tolka det som akseptabelt å bortføre "Elsabe Maria" og dele ut kornvarene til befolkninga. Særlig tre faktorer framstår som viktige: Før det første ble det 29. mars

---

³¹⁹ Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd," Brev fra O. M. Tobiesen til O. J. Moltke 21.04.1801.

³²⁰ "Kaper og prisesaker, Embargoen på skip i 1801," Brev fra Thomas Hammond til O. J. Moltke 22.04.1801.

utstedt en forordning om at britiske skip og varer skulle tas i arrest.³²¹ Denne forordninga fikk som konsekvens at byfogdene i distriktet beslagla skip, og dermed også sørge for at det fantes kornvarer i området. Dernest fikk aksjonistene byens kornhandlere til å undertegne en attest på at det ikke var kornvarer til kjøps i Risør, noe som fungerte som et bevis på nødens alvor overfor både allmue, elite og embetsmenn.³²² 13. april organiserte arendalbyfogden Niels Berg utdeling av kornvarer fra et beslaglagt skip.³²³ Bergs utdeling ser ut til å ha blitt tolka som et bevis på at en slik kornutdeling var en rettferdig handling, og fra og med dette tidspunktet tok allmuen i Dypvåg sogn saken i egne hender. De ville ikke gå sultne så lenge det var tilgjengelige kornvarer i området. 18. april begynte aksjonen.

Kommunikasjonen mellom allmue og øvrighet både før og under aksjonen kan fortelle oss mye om hvordan de to stendene oppfatta både nøden, seg selv og hverandre. Det er tydelig at øvrigheten først og fremst betrakta nøden som en fare for den sosiale orden, og at de frykta at allmuen skulle gi seg selv myndighet til å selv bestemme øvrighetens forhold.³²⁴ Øvrighetens legitimitet var avhengig av at øvrigheten selv klarte å løse nødsperioden på en måte som allmuen anså som tilfredsstillende. Allmuens fortellinger viser holdninger om at det var kongens og øvrighetens ansvar å sørge for at allmuen ikke gikk sultne, og at dersom de lokale byfogdene ikke kunne sørge for at allmuen levde under verdige forhold, ville de selv sørge for provianteringa. Allmuens argumentasjon hadde et sterkt verdighetsfokus. Både aksjonister og kornmottakere viste fram barkebrød som et bevis på at de var berettiga til å motta kornvarer. Barkebrødet var selve beviset på hungersnødens alvor, og var både regna som skadelig og uverdig som menneskeføde. At forholda allmuen levde under ble betrakta som uverdige, og at byfogd Tobiesen ved å nekte å dele ut kornvarer ble utpekt som den som var ansvarlig for at de uverdige forholda vedble, bidro til at allmuens aksjon ble sett på som lovlig og rettmessig av allmuen selv.

Når kildematerialet er lest og analysert, er et av hovedspørsmåla vi sitter igjen med hvorfor ingen ble dømt for aksjonen. Undersøkelseskommissjonens hovedmål var som sagt å finne ut hvem som hadde vært aksjonens "bakmenn og medhjelpere", og gjennom

---

³²¹ *Schous forordninger*: 274-275.

³²² "Nedenes tingbok," Folio 30 a.

³²³ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Journaloppføring 13. april.

³²⁴ *Ibid.*: Brev fra O. J. Moltke til N. Berg 13.04.1801.

rettsprosessen samla kommissærene inn informasjon om både aksjonistene og om aksjonens forløp.³²⁵ I etterpåklokskaps lys ser denne informasjonen ut til å ha vært tilstrekkelig til at kommissærene kunne ha dømt flere av aksjonens deltakere om de hadde ønska det. Kommissærene kjente ved navn de åtte allmuerepresentantene som hadde besøkt Tobiesens kontor, inkludert Mats Christensen som var anfører for de åtte da de møtte på byfogdkontoret. Også Mats' bror, Wille Christensen, som skrev ned hvem som fikk hvete, var en gjenganger i forhørs materialet. I tillegg var også mange av personene som hadde mindre viktige roller i aksjonen kjent, slik som de som hadde skaffa det justerte tønne målet som ble brukt til å måle opp kornet, og de som holdt nattevakt over så vel skriverpengene som skipet. Med all denne informasjonen lå alt til rette for en rettslig vurdering av skyldsforhold. Likevel ble saken avslutta uten dom. Kommissærene fokuserte på at ingen andre enn den da avdøde Wille Christensen kunne påvises å ha hatt en lederrolle i aksjonen, og at Willes død hadde gjort en dom unødvendig.³²⁶

Et vanlig utfall av slike prosesser var at et begrensa antall aksjonister ble dømt for å sette et eksempel overfor allmuen, og dermed slå fast at myndighetene ikke aksepterte at allmuen satte seg på bakbena. En mulig forklaring på hvorfor kommissærene ikke valgte å gjøre dette, kan være allmuens mobiliseringsprosess. Gjennom mobiliseringa hadde allmuen forma et felles narrativ, hvor deres felles problemer og en felles løsning på disse problemene hadde en viktig posisjon. De første politiforhøra fant sted kort tid etter at kornet var utdelt, og under disse forhøra framsto de forhørte for retten som en gruppe som var enige om så vel aksjonsform som aksjonens rettmessighet. Ved å framvise hvor samordna de var, og ved å framstille handlingene som både spontane og uten lederskap ble allmuen og aksjonistene en gruppe det var vanskelig å felle noen dom over.³²⁷ Kanskje anså retten det dessuten som sannsynlig at dom eller arrestasjon ville bli oppfatta som urettferdig av allmuen, og dermed føre til ytterligere aksjoner, og med det nye og enda grovere brudd på den sosiale orden? Det var tilfelle under juniopptøyene i Christiania i 1795, hvor de virkelige opptøyene tok til etter at enkelte aksjonister var blitt arrestert.³²⁸ Aksjonens store støtte i befolkninga kan ha vist at en lengre rettsprosess var nødvendig

---

³²⁵ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Innledning uten folionummerering.

³²⁶ Nilsen, Det kom et skip til Lyngør: 49.

³²⁷ "Nedenes tingbok," Folio 28b-31a.

³²⁸ Munch-Møller, Revolusjonsfrykt og legalisme.

for å dysse ned hendelsen, og dermed også sørge for at den sosiale orden ble gjenopprettet.

En så stor befolkningsgruppe som var samla om en ulovlig handling kunne framstå som potensielt farlig. Dette bildet av allmuens farlighet kan ha blitt forsterka av deres repertoar og uttrykksformer. Måten aksjonen var organisert på viste en bevissthet rundt lovverket og et instrumentelt forhold til helstatens institusjoner og symboler. For eksempel ble rettssalens symboler brukt nedsettende under selve aksjonen, da deler av allmuen frasa seg kongens og guds lov mens de framviste rettssalens edstegn.³²⁹ Ikke minst hadde allmuen under aprildagene i 1801 lagt for dagen et syn på embetsstanden som noe de kunne støtte opp om når det tjente dem, men som de ikke nødvendigvis stolte på at kunne løse allmuens problemer, og som de dermed kunne heve seg over når de anså at det var nødvendig. Alle disse elementene var problematiske for styresmaktene.

Selv om et av undersøkelseskommissjonens virkemidler kunne være å påvise hovedmenn og medhjelpere for aksjonen, var kommisjonens hovedrolle i lokalsamfunnet å gjenopprette styresmaktens legitimitet i en befolkning som verken stolte på eller respekterte sine nærmeste overordnede. Dette kunne gjøres ved å straffe eventuelle hovedmenn, men det kunne også gjøres gjennom stendig tilstedeværelse og påvirking av allmuens fortellinger om kornutdelinga. Gjennom fem år med kommisjonsarbeid viste kommisjonen at myndighetene hele tida var til stede og vurderte allmuens handlinger. Da kommissærene la ned arbeidet i februar 1806, konkluderte de med at arbeidet deres hadde hatt en positiv effekt på lokalsamfunnet, slik at allmuen hadde forstått at de ikke skulle være oppsetsige.³³⁰ Trolig så ikke lenger kommissærene de samme tegna på at allmuen sto samla som de hadde sett i de første forhøra, kort tid etter at kornet var ferdig utdelt. Kommisjonens tilstedeværelse i lokalsamfunnet, og usikkerhetsmomentet det var at kommisjonen ikke hadde kommet til noen endelig konklusjon kan ha bidratt til at aksjonen ikke ble ferdig demobilisert før disse fem åra med rettsprosesser var over. Utrykgheten som de stendige forhøra førte til kan ha bidratt til at hendelsene i april 1801 ble diskutert, og at fortellinga om aksjonen og aksjonistenes motivasjoner ble revurdert og videreutvikla gjennom disse fem åra.

---

³²⁹ *Schous forordninger*: 274-275.

³³⁰ Nilsen, *Det kom et skip til Lyngør*: 49.

Allmuen gjorde gjennom hele aksjonen sitt ytterste for at handlinga skulle bli oppfatta som noe hele allmuen gjorde i fellesskap. Lederskap ble dyssa ned av de fleste av de forhørte, også til dels de som hadde hatt viktige posisjoner. Selv om brødrene Mats og Wille Christensen hadde hatt viktige roller i henholdsvis bortføring av skip og kornutdeling, framstilte begge to seg som personer som kun jobba for å opprettholde ro og orden blant allmuen, argumentasjon som deler likhetstrekk med øvrighetens holdninger.³³¹ Da de som hadde tatt størst del i organiseringa av aksjonen skulle forklare handlingene sine, gjorde de det uten unntak med utgangspunkt i fellesskapet.

Den ulovlige kornutdelinga i 1801 gir et interessant innblikk i hvordan en aksjon kunne bli mobilisert, organisert og strukturert. Det rike kildematerialet inneholder synspunkter på hvordan allmuen mente at øvrigheten burde behandle sultperioder. Det gir også et interessant innblikk i allmuens handlingsrom og protestrepertoar i Dypvåg i 1801. Kildematerialet er fremdeles ikke brukt for alt det er verdt, snarere er det en rekke temaer som jeg ikke har behandla i denne oppgava, og som kan gi muligheter for videre forskning. Blant disse kan nevnes hvordan kjønns- og arbeidstilhørighet spilte inn på aksjonen, hvor ulikt forskjellige lokalsamfunn så på aksjonen og hvor stort aksjonens geografiske nedslagsfelt var.

---

³³¹ "Undersøkningskommisjonens forhørsprotokoll," Forhør 99 og 100, Mats og Wille Christensen.

Kilder og litteratur

Utrykte kilder

Forkortelser: SAK – Statsarkivet i Kristiansand, RA – Riksarkivet.

”Protokol i den ved allerhøjeste commissorium af 10de juli 1801 anordnede comission i anledning af Nedenes lens og Raaböygdelagets Almues bemegtigelse af en ladning hvede”, i *Danske kansellis skapsaker* RA, Skap 16, pk 1.

Dypvåg klokkerbok 1762-1810. Nettutgave. [url: http://www.arkivverket.no/URN:kb_read?show=139&uid=152174&urnread_imagesize=medium&hode=nei&ls=1, oppsøkt 14.05.2010.]

Nedenes tingbok, SAK.

”Arendal Byfogds politiprotokoll nr.2”, i *Arendal Byfogd*, SAK

”Skifteprotokoll 33, 1804-1824”, i *Aust-Agder fylke, Nedenes sorenskriveri*, Gjerstad, Søndeled tinglag, SAK. 1824.

”Executions Protocol for Nedenes Fogderie 1800-1813”, i *Fogden i Nedenes*, 384.

”Brev fra fogden i Nedenes” i *Stiftamtmanden i Kristiansand*, SAK, 881.

”Kaper og prisesaker, Embargoen på skip i 1801”, i *Stiftamtmanden i Kristiansand*, SAK.

”Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid”, i *Stiftamtmanden i Kristiansand*, SAK. 1028.

”Brev fra Risør byfogd”, i *Stiftamtmanden i Kristiansand*, SAK, 1044.

Trykte kilder

Løyland, Margit (red.), *Norge i 1743*, innberetninger som svar på 43 spørsmål fra Danske Kanselli, bd. 4/5. Solum forlag, Oslo 2006.

Bergenske Adresse Contoires Efterretninger. Bergen, Told-Procureur Geelmuydens Enke 1801. **15**: 1.

Sverdrup, Bærnt. "Et Redningsmiddel for de Fattige udi Hungersnød", i *Norske Intelligens-sedler*, Christiania 29.03. 1801, 17.

Kong Christian den femtes norske lov av 1687. Universitetsforlaget 1982, tilrettelagt for nett av Prosjekt for nettbaserte hovedfagsstudier (PNH).

[url: <http://www.hf.uio.no/PNH/chr5web/chr5home.html>, oppsøkt 14.05.2010.]

Schou, Jacob Henric. *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve samt andre trykte Anordninger som fra Aar 1670 ere udkomne*. Trykt hos N. Christensen, Kiøbenhavn 1801.

Litteraturliste

Adolfsson, Mats. *Bondeoppror och gatustrider, svenska uppror 1719-1932*. Natur och kultur, Stockholm 2007.

Bagge, Sverre og Knut Mykland, *Norge i Dansketida*. Cappelen, Oslo 1987.

Bjerke, Ernst. *Uavhengighet gjennom vitenskap. Naturhistorien som økonomisk og politisk redskap i opplysningstidens Danmark og Norge*. Mastergradsavhandling i historie, Universitetet i Oslo, Oslo 2008.

Bohstedt, John og Dale E. Williams. "The diffusion of riots, the patterns of 1766, 1795 and 1801 in Devonshire," i *Journal of interdisciplinary history* 1988, 19.

Booth, Alan. "Food Riots in the North-West of England 1790-1801" i *Past & Present* 1977, 77.

- Dyrvik, Ståle og Ole Feldbæk. *Mellom Brødre*, bd.7 i *Aschehougs Norgeshistorie* Aschehoug, Oslo 1996.
- Dørum, Knut. "Hvordan kullbøndene seiret i striden med Bernt Anker", i *Norsk historisk tidsskrift* 2006, 85.
- Dørum, Knut. "Den gamle kongetroskab sættes stadig mere paa prøve", i Bård Frydenlund & Rasmus Glenthøj (red.): *1807 og Danmark-Norge. På vei mot atskillelsen*. Oslo 2009.
- Engel, Barbara Alpern. "Not by bread alone. Subsistence Riots in Russia during World War I", i *The Journal of Modern History* 1997.
- Finstad Johansson, Sonja Serina. *til Christiania for at søge Forlindring i de store Tyngsler. Bondetogene på Østlandet og bøndernes motstand mot skattepolitikken i 1818*. Mastergradsavhandling i historie, Universitetet i Oslo, Oslo 2009.
- Fløystad, Ingeborg. *Arbeidsmandens Lod, det nødtørftige Brød*. Bergen 1979.
- Henningsen, Peter. *I sansernes vold, bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark*. Landbohistorisk selskab, københavns stadsarkiv, 2006.
- Holm, Poul. *Kystfolk : kontakter og sammenhænge over Kattegat og Skagerrak ca. 1550-1914*. Fiskeri- og Søfartsmuseet, Esbjerg 1991.
- Jenssen, Sophus. "Fra nødsårene i begynnelsen av 1800-tallet", i *Dybvågs gårds og slektshistorie*. Oslo 1965.
- Koht, Halvdan. *Norsk bondereisning*, Pax forlag A/S, Oslo 1975.
- Koselleck, Reinhart. "Erfaringsrum og forventningshorisont - to historiske kategorier", i *Begreber, tid og erfaring* København 2007.
- Lindstøl, Tallak. *Risør Gjennem 200 aar*. Erik Gunleikson, Risør 1923.

- Lucas, Colin. "The Crowd and Politics between 'Ancien Regime' and Revolution in France", i *The Journal of Modern History* 1988, 3.
- Munch-Møller, Marthe Glad. "Revolusjonsfrykt og legalisme. En studie av kornopprøret i Christiania i 1795", i *Fortid* 2006, 4/06.
- Mykland, Knut. *Kampen om Norge*. Bd. 9 av *Norges Historie*. J. W. Cappelens Forlag A/S, Oslo 1978.
- Nilsen, Sigrid E. "Det kom et skip til Lyngør", i *Aust-Agder-Arv* 1999.
- Nilsen, Sigrid E. "Elsabe Marias hvetelast", i *Aust-Agder-Arv* 2007.
- Orlove, Benjamin S. "Meat and Strength: The Moral Economy of a Chilean Food Riot", i *Cultural Anthropology* 1997, 12.
- Pryser, Tore. "Mars-urolighetene i Kristiania 1848", i *Tidsskrift for arbeider-bevegelsens historie*. 1981, 1/1981.
- Randall, Adrian. *Riotous Assemblies: Popular Protest in Hanoverian England*. Oxford university press, Oxford 2006.
- Rian, Øystein. *Embetsstanden i dansketida*. Det Norske Samlaget, Oslo 2003.
- Sandmo, Erling. *Tingets tenkemåter, kriminalitet og rettssaker i Rendalen 1763-37*. Tingbokprosjektet, Oslo 1992.
- Sennefelt, Karin. *Den politiska sjukan. Daluppröret 1743 och frihetstida politisk kultur*. Gidlunds förlag, Hedemora 2001.
- Slettebø, Thomas Ewen. "først, som rettfærdig Dommer at straffe, og siden, som en mild Fader, at forlade". *Det dansk-norske eneveldets håndtering av Strilekrigen i Bergen 1765*. Mastergradsavhandling i historie, Universitetet i Bergen, Bergen 2007.

Sprauten, Knut. "Fra kamp for sin rett til kamp om bedre lønn", i *Tidskrift for arbeiderbevegelsens historie* 1981, 1/1981.

Sætra, Gustav. "Norske bondeopprør på 1700-tallet, en trussel mot den dansk-norske helstaten?", i *Historisk tidskrift* 1998, 3/98.

Tarrow, Sidney. *Power in movement. Social movements and contentious politics*, 2 utg. Cambridge university press, New York 1998.

Thompson, Edward Palmer. "The moral economy of the English crowd in the 18th Century", i *Past & Present* 1971, 50.

Thompson, Edward Palmer. "Moral economy reviewed", i *Customs in common*. The Merlin Press, London 1991.

Walter, John og Keith Wrightson. "Dearth and the social order in early modern England" i *Past & Present* 1976, 71.

Ågren, Kurt. *Et nytt Europa. Aschehougs verdenshistorie* bd. 8. H. Aschehoug & Co, Oslo 1985.

Ordbøker og oppslagsverk

Ordbog over det danske sprog. [url: <http://ordnet.dk/ods/index.html>,
Oppsøkt 13.05.2010]

Institutt for lingvistiske og nordiske studier. *Bokmålsordboka*. Kunnskapsforlaget, Oslo, 2005.

Imsen, Steinar og Harald Winge. *Norsk historisk leksikon: kultur og samfunn ca. 1500 til ca. 1800*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 1999. Tilrettelagt for nett av Norsk lokalhistorisk institutt. [url: <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/lokalhistoriewiki.no:Leksikon>, Oppsøkt 13.05.2010].

Kart

